

BULLETIN OF
THE GOVERNMENT ORIENTAL
MANUSCRIPTS LIBRARY
MADRAS

EDITED BY

T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.,

Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

Printed at
RATHNAM PRESS
MADRAS-I

TABLE OF CONTENTS

	PAGE
Chandaḥkaustubha, with Commentary (Sanskrit)	
Edited by Sri T. Chandrasekharan, M.A., L.T., and Sri T. A. K. Venkatachariar	... 1
Nammālvar Ūñcar Kavitai (Tamil)	
Edited by Vidvān, V. S. Krishnan	... 65
Māṇikka-p-pavalakkōvai (Tamil)	
Edited by Pulavar, M. Pasupathi	... 75
Viśvēs'vara'Satakamu (Telugu)	
Edited by Sri M. Sarabhesvara Sarma	... 81
Svarūpāmṛta (Kannada)	
Edited by Sri M. Shankaranarayana Bhat	... 99
S'ambaravadham (Malayālam)	
Edited by Sri M. N. Ramakrishnan Nair, M.A.	... 121
Poonapet Kaifiat (Marāṭhi)	
Edited by Sri K. Thulajaram Ksheerasagar	... 131
Risalah-i-Faramin-o-Araidh (Persian)	
Edited by Syed Hamza Hussain, Omari Munshi-i-Fazil	139

CHANDAHKAUSTUBHA

Edited by

T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.,

AND

T. A. K. VENKATACHARIAR.

Chandaḥkaustubha is an exposition of the metres that are found in Vedic and Classical Sanskrit. Though prosody is dealt with by some ancient scholars like Piṅgalaṇāga, the various metres have been described in this work in an elaborate manner. The *mātrā-vṛttas* viz., the metres based on *mātrās* are described only after the description of the metres based on letters or syllables unlike the usual practice in the reverse order.

The total number of metres dealt with herein is 267 out of which 41 are based on *mātrās*. Since this work is dedicated to Lord Viṣṇu, this is called *Kaustubha* which is supposed to be the main ornament of Lord Viṣṇu and the chapters herein are correspondingly styled as *prabhās*. This consists of 9 chapters.

The author of this work is one Rādhādāmodara, a disciple of Nayanānandadeva. It is understood from the commentary of this work that this author is a Brahmin from Kānyakubja and a follower of Vallabha cult.

The commentator is one Vidyābhūṣaṇa who was a native of Bengal. He was a disciple of the author of the text, and like him, was a follower of Vallabha doctrine.

From the style of this work it may be inferred that the authors of the text and the commentary belong to the beginning of the 18th Century. Further details about the commentator can be had from the introduction to the *Sāhityakaumudī* published in the *Kāvyamālā* Series.

The edition of this work is based on a single manuscript preserved in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, bearing R. No. 4509 - Paper - Devanāgarī, size $12\frac{1}{2} \times 6\frac{3}{4}$ inches, Lines 14 in a page. Foll. 28 - complete; purchased in 1924-25 from one Sri G. K. Svami Ayyangar, Annavasal Street, Rajamannargudi, Tanjore District.

॥ छन्दःकौस्तुभः ॥

॥ श्रीविद्याभूषणविरचितभाष्यसहितः ॥

- (मू) छन्दोभिर्वितताङ्गैः कवयो यस्यानुकीर्तयन्ति गुणान् ।
स जयति गोकुलवनिताजितान्तरः श्यामसुन्दरो भगवान् ॥ १ ॥
- (व्या) अर्चितनयनानन्दो राधादामोदरो गुरुर्जीयात् ।
विवृणोमि यस्य कृपया छन्दःकौस्तुभमहं मितवाक् ॥

अथ श्रीनयनानन्दपदारविन्दसेवासान्द्रितनिखिलशास्त्रार्थः छन्दो(विवृदवद्यः)
[विद्वद्वंद्यः] श्रीराधादामोदराभिधः कान्यकुब्जविप्रवंशावतंसो महत्तमः कविः
छन्दःकौस्तुभं नाम छन्दश्शास्त्रं प्रणयन् सर्वच्छन्दःप्रगेयचरितं श्रीकृष्णं प्रणमति
छन्दोभिरिति । स श्यामसुन्दरो जयति स्वोत्कर्षमाविर्भावयितुं[यति] जयहेतुः,
भगवानिति ।

‘ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः ।
ज्ञानवैराग्ययोश्चापि षण्णां भग इतीरणा ॥ ’

इत्युक्तषड्भगविशिष्टः ईदृशोऽपि भक्तिवश्य इत्याह गोकुलेति । अंतरं चित्तं
कोऽसावित्याह—छन्दोभिरिति । कवयो यस्य गुणान् वितताङ्गैश्छन्दोभिरनुकीर्त-
यन्तीति । गोकुलवनिताभिर्विहरतस्तत्प्रेमवश्यस्य तस्य लीलां गातुं छन्दांसि
फणीन्द्रेण प्रणीतानि । एवमेव वक्ष्यति “लीलां विष्णो ”रिति । छन्द्यन्ते ग्रथ्यन्ते
पद्यान्येभिरिति छन्दांसि तैरित्यर्थः । वितताङ्गैरिति । प्रसृताया जातेरेकस्याः भेदबाहु-
ल्यात् । जयतिरत्र सर्वोत्कर्षाभिधायी । सर्वोत्कर्षाश्रयः खलु स्वेतरसर्वैर्ममस्य
इत्याक्षिप्यते । सर्वान्तःपातित्वाच्छास्त्रकर्तुश्च स नमस्य इति सर्वनमस्याद्भगवतस्त-
स्मादस्माकं सर्वेषां मङ्गलं भूयादिति च व्यज्यते । श्यामसुन्दरो भगवानिति वस्तु-
स्वरूपकीर्तनम् । इत्थं च ‘ आशीर्निमस्क्रिया वस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखम् ’ इत्यभि-
युक्तोक्तं ग्रन्थारम्भे मङ्गलं दर्शितम् । न च मङ्गलमप्रमाणमफलं चेति वाच्यम् ।

शिष्टाचारानुमितायाः श्रुतेः प्रमाणत्वात्, शास्त्रपूर्तेः फलत्वाच्च । ननु क्वचित् सत्यपि मङ्गलेऽसमाप्तिः, असति च तस्मिन् समाप्तिर्दृष्टा ततो व्यभिचार इति चेन्मैवम् । योग्यमङ्गलाकरणात् बहिस्तत्करणाच्चेत्यावश्यकं तत् ॥ १ ॥

नित्यं निवसतु हृदये चैतन्यात्मा मुरारिनः ।

निरवद्यो निर्वृतिमान् गजपतिरनुकम्पया यस्य ॥ २ ॥

विघ्नाधिक्यशङ्कया पुनर्मङ्गलाचरणं नित्यमिति । अत्र मुरारिश्चैतन्यात्मा चेत्येतौ द्वावर्थौ प्रतिपाद्येते । तत्राद्यो ग्रन्थकर्तुः परमगुरुः श्रीरसिकानन्दापराख्यः । स कीदृश इत्याह—चैतन्यात्मेति । चैतन्यार्पितचित्त इत्यर्थः । गजपतिः गोपाल-दासाभिधः काणिजः । निरवद्यः त्यक्तपशुभावः । निर्वृतिमान् सेवाजन्यानन्दविशिष्टः यस्यानुकम्पया बभूवेति शेषः । द्वितीयः श्रीमहाप्रभुः चैतन्यनामा आत्मा विग्रहः । स कीदृश इत्याह—मुरारिरिति । संसृतिकुत्सानाशक इत्यर्थः । गजपतिः प्रतापरुद्रः उत्कलाधीशः । निरवद्यः परित्यक्तराजसः । निर्वृतिमान् प्रेमसुखमग्नः । अत्र प्रथमोऽर्थो वाच्यः । द्वितीयस्तु व्यङ्ग्यः । भगवत्पक्षेऽपि पद्यमेतत्सुघटम् ॥ २ ॥

अथ छन्दोदेशिकात्पिङ्गलात् स्वरक्षामाशास्ते—

लीलां विष्णोर्गातुकामोऽतिचित्रां

छन्दांस्याख्यद्योऽभिरूपाह्वयानि ।

श्रीमान् विद्यावारिधिर्विश्ववन्द्यः

पायात्सोऽस्मान् पिङ्गलो नागराजः ॥ ३ ॥

लीलामिति । श्रीमान् नागराजः पिङ्गलः शेषोऽस्मान् पायात् । विघ्नाद्रक्षतु । स क इत्याह—योऽतिचित्रां विष्णोर्लीलां गातुकामः सन्नभिरूपाह्वयानि छन्दां-स्याख्यदवोचत् । स भगवच्चरित्रगायकः खलु शेषः ।

‘गायन् गृणन् दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि समवस्यति नास्य भारम्’

इत्याद्युक्तेः । छन्दोनिबन्धमन्तरा तद्वावासिद्धेः । अत एव तच्छीलानुरूपाह्वयानि तानि कृतानि । स्फुटमन्यत् ॥ ३ ॥

छन्दोबोधं विना विद्वान् सभायामुपहासपात्रं भवत्यतस्तद्बोधः आवश्यक
इत्याह—

छन्दोलक्षणहीनं सभासु काव्यं पठन्ति ये मनुजाः ।

कुर्वन्तोऽपि स्वेन स्वशिरश्छेदं न ते विद्युः ॥ ४ ॥

छन्दोलक्षणेति । स्वेन आत्मना स्वहस्तेनेति यावत् ॥ ४ ॥

वर्णमात्राविभेदेन छन्दो द्विविधमीरितम् ।

लक्ष्यलक्षणरूपं तत् प्रायः संगृह्यते मया ॥ ५ ॥

वर्णमात्रेति । वर्णवृत्तं मात्रावृत्तं चेति द्विविधं छन्दः । तदत्र मया
संगृह्यत इति । प्राचीनानि सूत्राण्यत्र प्रायः सन्तीत्युक्तम् । कीदृशं छन्दः इत्याह—
लक्ष्यलक्षणरूपमिति । लक्ष्यं छन्दः लक्षणं तद्वर्णानि रूपं तदुभयरूपमिति लक्षण-
मात्रकारिभ्यः प्राचीनेभ्योऽस्य ग्रन्थकर्तुरतिपाण्डित्यम् । प्राय इत्या(पी)[दि । इ] डादि
छन्दसां लक्ष्यनिरपेक्ष[लक्ष]णमात्रविधानात् । यद्यपि मात्रावृत्तानि कैश्चित्पूर्वमभि-
हितानि, तथापि वर्णवृत्तान्यत्र प्रागेवोच्यन्ते । ऋजुरीत्या चित्तप्रवेशहेतुत्वादिति
बोध्यम् ॥ ५ ॥

(वि) [द्वि]भेदं छन्दः प्रतिज्ञायाथ क्रमप्राप्तान् वर्णच्छन्दसि गणान् गण-
देवताफलानि चाह मयरसेति द्वाभ्याम् ।

मयरसतजभनसंज्ञाश्छन्दम्यष्टौ गणास्त्रिवर्णाः स्युः ।

भूम्यम्बुवह्निवायुव्योमार्कियुधांशुनाकदेवास्ते ॥ ६ ॥

क्रमतः श्रीवृद्धिमृतिप्रयाणरिक्तत्वस्यशोमोदान् ।

यच्छन्ति फलानि गणा माद्यास्तेऽष्टौ प्रयोक्तृभ्यः ॥ ७ ॥

छन्दसि शास्त्रेऽष्टौ गणा भवन्ति । ते च त्रिवर्णाः वर्णत्रयरूपाः स्युः । ते किन्ता-
मानो भवन्तीत्याह—मयेति । मादयः संज्ञा गुरुत्रयादिरूपास्त्र्यष्टौ त्रिकाः संज्ञिनः ।
ते चाष्टौ क्रमाद्भूम्यादिदेवताकाः क्रमात् अथादीन्यष्ट फलानि प्रयोक्तृभ्यः
प्रयच्छन्ति । प्रयोक्तारः काव्यस्य कर्तारः कवयो वा, कारयितारश्च नृपा [वा]
इत्यवधेयम् । यथासंख्यमलङ्कारः ।

यदुक्तं

“ यथासंख्यं क्रमेणैव क्रमिकाणां समन्वयः ”

इति । गणदेवताफलानां त्वेष ऋजुबोधः । यथा—

मो भूः श्रियं यच्छति योऽम्बु वृद्धिं

रोऽग्निर्मृतं सो मरुदुत्प्रयाणम् ।

तो व्योम रिक्तिं ज रविः प्ररोगं

भेन्दुर्यशः सौख्यभरं न नाकः ॥ इति ॥ ६, ७ ॥

गणानां संज्ञां दर्शयित्वाथ संज्ञिनो दर्शयति—

सर्वगुरुर्मः कथितो भजसा गुर्वादिमध्यान्ताः ।

छन्दसि नः सर्वलघुर्यरता लघ्वादिमध्यान्ताः ॥ ८ ॥

सर्वगुरुर्म इति । त्रिवर्णा इत्युक्तेः सर्वे त्रयोऽपि गुरवो यस्य स मगणः । भजसा इति । गुर्वादिर्मगणो, गुरुमध्यः जगणः, गुर्वन्तः सगण इत्यर्थः । छन्दसि वर्णवृत्ते सर्वे त्रयोऽपि लघवो यस्मिन् स नगणः । यरता इति । लघ्वादिर्यगणः । लघुमध्यो रगणः । लघ्वन्तस्तगण इत्यर्थः ॥ ८ ॥

गुर्गश्च गुरुरेकः स्याल्लस्वेको लघुरुच्यते ।

रेखाभ्यामृजुवक्राभ्यां ज्ञेयौ लघुगुरू क्रमात् ॥ ९ ॥

मः यः रः सः तः जः भः नः लः गः

SSS | SS S|S ||S SS| |S| S|| ||| | S

गुरिति । एकस्मिन् लघौ लकारः सङ्केतितो, गुकारो गकारश्चैकस्मिन् गुरावित्यर्थः । ननु लघुगुर्वोः कथं परिचयः स्यादित्यत आह—रेखाभ्यामिति । ऋजुरेखया लघुर्ज्ञेयः, वक्ररेखया तु गुरुर्ज्ञेय इत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ मादिगणानां मित्रादिभावमाह—

मनौ सखायौ कथितौ भयौ भृत्यावुदीरितौ ।

उदासीनौ तजौ प्रोक्तौ सरौ शत्रू मताविह ॥ १० ॥

मनाविति । स्फुटम् ॥ १० ॥

मित्रादिरूपाणां मादीनां श्लोकादौ विन्यस्तानां फलान्याह—सिद्धिरिति चतुर्भिः ।

सिद्धिर्भवेत्सखिभ्यां सखिभृत्याभ्यां जयः स्थिरत्वं च ।

स्याद्भृत्यमित्रभृत्यैः शुभं पीडा तु मित्रशत्रुभ्याम् ॥ ११ ॥

^१सखिभ्यां मनाभ्यां सखिभृत्याभ्यां ममाभ्यां नयाभ्यां वा भृत्यमित्त्र-भृत्यैर्ममयैः यनभैर्वा ॥ ११ ॥

अफलमुदासीनाभ्यांशत्रुसखिभ्यां तत्तद्भवति ।

शत्रुभ्यां नु विरोधो नायकनाशश्च स प्रोक्तः ॥ १२ ॥

^२उदासीनाभ्यां तजाभ्यां शत्रुसखिभ्यां समाभ्यां [रनाभ्यां] वा शत्रुभ्यां सराभ्याम् ॥ १२ ॥

शत्रूदासीनाभ्यां हानिरुदासीनभृत्याभ्याम् ।

अस्वायतिर्गदिता श्रीनाशः शत्रुभृत्याभ्याम् ॥ १३ ॥

शत्रूदासीनाभ्यां सताभ्यां रजाभ्यां वा हानिर्द्रविणनाशः । उदासीन-भृत्याभ्यां तमाभ्यां जयाभ्यां वा अस्वायतिः पारतन्त्र्यम् । श्रीनाशः शोभाक्षय शत्रुभृत्याभ्यां समाभ्यां रयाभ्यां च ॥ १३ ॥

क्षयवैरिभयप्राप्तिर्भवत्युदासीनशत्रुभ्याम् ।

मित्रोदासीनाभ्यामश्रीरिति गणफलान्याहुः ॥ १४ ॥

1. अत्रेदमावश्यकमिति माति, उत्तरत्र तथाव्याख्यानात्, सखिभ्यां मनाभ्यां इष्टसिद्धिः, सखिभृत्याभ्यां ममाभ्यां नयाभ्यां युद्धादिषु स्वस्योत्कर्षप्राप्तिः, शत्रोः पराजयोऽवमानप्राप्तिः, स्थिरत्वं लब्धस्थैर्यसिद्धिः, भृत्यमित्रभृत्यैः भमयैः यनभैः शुभं मङ्गलं सौख्यप्राप्तिः मित्रशत्रुभ्यां मसाभ्यां नराभ्यां पीडा आधिभौतिकाधिदैविकाध्यात्मिकाद्युपद्रवः ।

2. उदासीनाभ्यां अफलं अभिमतफलाभावः, शत्रुसखिभ्यां तत्तत् तत्कालसमुचित-मनिष्टेष्टाद्यागमनं, शत्रुभ्यां विरोधोऽत्यन्तलिङ्घनानामप्यपरिहरः कलहः, नायकनाशश्च हानिश्च भवेदित्यर्थः ।

क्षयश्च कुटुम्बनाशः वैरिभयं च तयोः प्राप्तिर्भवति । उदासीनशत्रुभ्यां
तसाभ्यां जराभ्यां च मित्रोदासीनाभ्यां मताभ्यां नजाभ्यां च अश्रीः दारिद्र्यम् ॥

१४ ॥

अथ दग्धाक्षराणि, तत्फलानि चाह हजध्रघ्रेति सार्धेन—

हजध्रप्रखभान् प्राहुर्दग्धवर्णान् विपश्चितः ।

हजघाहिज्जीवनधनहरा नृपक्रोधकृद्रेफः ।

तनुपीडारुव्रणदाघनखाभरहातिदूरगतिदायी(?) ॥ १५ ॥

हजध्र इत्यादौ क्रमो बोध्यः । (भु)[भ]कारो देशद्विवासयतीत्यर्थः ॥ १५ ॥

दुष्टगणानां दुष्टवर्णानां च ज्ञापने फलमाह—

गणा दुष्टफला राद्या दग्धवर्णाश्च हादयः ।

शुभश्लोकमुखे नैते प्रयोक्तव्याः शुभार्थिभिः ॥ १६ ॥

गणा इति । स्पष्टम् ॥ १६ ॥

अत्रापवादः—

देवतावाचकाः शब्दा ये च भद्रादिवाचकाः ।

ते सर्वे नैव निन्द्याः स्युर्लिपितो गणतोऽपि वा ॥ १७ ॥

इह भामहवचनेन बाधमाह—देवतेति । श्रीकृष्णशंकरादयो देवताः ।

भद्रं मङ्गलम् । लिपिर्विर्णः ॥ १७ ॥

एवं वर्णवृत्तगणादीनुक्त्वा मात्रावृत्तगणानाह—

ज्ञेयास्सर्वादिमध्यान्तगुरवोऽत्र चतुष्कलाः ।

गणाश्चतुर्लघूपेताः पञ्चार्यादिषु संस्थिताः ॥ १८ ॥

ज्ञेया इति । आर्यादिषु मात्रावृत्तेषु संस्थिताः पञ्च गणा ज्ञेया इत्यन्वयः ।
तेषां स्वरूपमाह चतुष्कला इति । पञ्चापि ते चतुर्मात्रात्मका इत्यर्थः । तेषां मिथो
व्यावर्तकान् धर्मान् दर्शयन् विशिनष्टि सर्वादिमध्यान्तगुरवश्चतुर्लघूपेताश्चेति ।

सर्वत्र आदौ मध्येऽन्ते च गुरुर्येषां ते तथा । चतुर्लघुना सर्वलघुना गणेन युक्ताश्चेत्यर्थः । सर्वगुरुरादिगुरुर्मध्यगुरुरन्तगुरुश्चतुर्लघुश्चेति मिथो भिन्नाः पञ्च गणाः ॥ १८ ॥

अथ गुरुलक्षणमाह—

अनुस्वारी विसर्गी च दीर्घो युक्तपरस्तथा ।

वर्णो गुरुर्मतो हे प्रे पादान्ते चापि वा लघुः ॥ १९ ॥

अनुस्वारीति । अनुस्वारी [विसर्गी ह्रस्वो वर्णः, दीर्घः, युक्तपरः संयुक्त] प्रमुखो [ह्रस्वश्च] वर्णो गुरुर्मतः । हरिं पुनः साक्षात्करिष्यसीति चतुर्णामुदाहरणम् । हे प्रे च परे पूर्वस्य ह्रस्वस्य वा लघुत्वम् । तच्च वैवक्षिकं बोध्यम् । पादान्ते गुरुरपि लघुर्लघुश्च गुरुर्विवक्षया भवेत् । वैवक्षिकयोर्गुरुलघ्वोः प्रस्तारे तु वक्रर्जू रेखे लेख्ये । किञ्चित्ती [च ती] त्रप्रयलोच्चारणे गुरोर्लघुत्वमाह कण्ठाभरणः¹ ।

“ यदा तीव्रप्रयत्नेन संयोगादेरगौरवम् ।

न च्छन्दोभङ्गमप्याहुस्तदा दोषाय सूरयः ” ॥ इति ॥ १९ ॥

पादलक्षणमाह—

चतुर्थः पद्यभागस्तु पादः सद्भिर्निगद्यते ॥ २० ॥

चतुर्थ इति । श्लोकचतुर्थांशः पाद इत्यर्थः । अत्र भागः समचतुर्थांशो न ग्राह्यः । किन्तु यावान् यत्रोच्यते [तावान् ग्राह्यः] । तेन समार्धसमविषमानां पादाः संगृहीताः स्युः ॥ २० ॥

यतिं लक्षयति—

यतिं जिह्वोष्ठविश्रामस्थानमाहुर्मनीषिणः ।

सा विच्छेदविरामाद्यैः पदैरत्र विराजते ॥ २१ ॥

यतिरिति । आदिना रवादिपरिग्रहः । अत्र गोपालदासो विशेषमाह यथा—

‘कचिच्छन्दस्यास्ते (यतिरिति) [यतिरभि]हिता पूर्वकृतिभिः

पदान्ते सा शोभां व्रजति यदि मध्ये त्यजति च ।

पुनस्तत्रैवासौ स्वरविहितसन्धिः श्रयति तां

यथा कृष्णः पुष्पात्त्वतुलमहिमा मां करुणया ॥’ इति ।

श्वेतमाण्डव्यादयस्तु यतिं न मन्यन्ते । यदुक्तं—[छन्दोगोविन्दे]

‘श्वेतमाण्डव्यमुख्यास्तु नेच्छन्ति मुनयो यतिम्’ इति ॥.२१ ॥

अयुग्मं विषमं स्थानमयुगोजश्च तद्भवेत् ।

अनोजो युक् च युग्मं च समं तत्परिकीर्तितम् ॥ २२ ॥

अयुग्ममिति । प्रथमतृतीयादिरूपस्य विषमस्थानस्य अयुग्मं अयुक् ओजश्चेति संज्ञात्रयम् । द्वितीयचतुर्थादिरूपस्य समस्थानस्य तु युग्मं युक् अनोजश्चेति संज्ञात्रयं बोध्यम् । एतच्चार्धसमादिषु वृत्तेषु व्यक्तीभविष्यति ॥ २२ ॥

सममर्धसमं वृत्तं विषमं चेति तत् त्रिधा ।

समं समचतुष्पादं वृत्तमर्धसमं तु तत् ॥ २३ ॥

आद्यस्तृतीयवद्यस्य द्वितीयस्तुर्यवद्भवेत् ।

भिन्नचिह्नचतुष्पादं विषमं परिकीर्तितम् ॥ २४ ॥

सममिति । वृत्तं त्रिविधं सममर्धसमं विषमं चेति । तेषु समचतुष्पादं वृत्तं सममुच्यते । समा एकलक्षणाश्चत्वारः पादा यस्य तत् । अर्धसमं तु तत् । यस्य वृत्तस्य प्रथमः पादस्तृतीयतुल्यः, द्वितीयश्चतुर्थतुल्यो भवति । विषमं वृत्तं भिन्नचिह्नचतुष्पादं, भिन्नचिह्नाश्चत्वारः पादा यस्य तत् । वर्तते कविरनेन पद्यनिर्मिताविति वृत्तम् ॥ २३, २४ ॥

संज्ञा शरहयाद्या तु लोकतोऽध्यवसीयते ॥ २५ ॥

संज्ञेति । शराद्या संज्ञा लोकतो ज्योतिःशास्त्रादिव बोध्या ।

‘खं शून्यं विधुरेकः स्यान्नेत्रपक्षौ द्विके स्मृतौ ।

त्रिके शिवगुणा वेदाब्धियुगानि चतुष्टये ॥

शरा भूतानि करणानि च प्रोक्तानि पञ्चके ।

ऋतवो गुहवक्त्राणि रसाश्च षडुदीरिताः ।

स्वराश्च मनुलोकाश्च सप्तेह परिकीर्तिताः ॥

भोग्यंगक्सवोऽष्ट स्युर्नव रंघ्रग्रहाः स्मृताः ।

दिशो दशैकादश स्युः शिवा द्वादशसूर्यकाः ॥

चतुर्दशात्र भुवनान्येवमाहुर्मनीषिणः ॥ ” इति ॥ २५ ॥

आरभ्यैकाक्षरात्पादादेकैकाक्षरवर्धितैः ।

पादैरुक्थादिसंज्ञं स्याच्छन्दः षड्विंशतिं गतम् ॥ २६ ॥

आरभ्येति । वर्णच्छन्दांस्यैकाक्षरपादादीनि षड्विंशत्यक्षरपादान्तानि भवन्ति । तानि च क्रमादुक्थादिजातिमन्ति बोध्यानि ॥ २६ ॥

अथ तज्जातीराह—उक्थेति^१ त्रिभिः ।

उक्थात्युक्था तथा मध्या प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठिका ।

गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती षड्तिरेव च ॥ २७ ॥

त्रिष्टुप् च जगती ज्वापि तथातिजगती मता ।

शकरी सातिपूर्वा स्यादष्टिरत्यष्टिरित्यपि ॥ २८ ॥

धृतिश्चातिधृतिश्चैव कृतिः प्रकृतिराकृतिः ।

विकृतिः संस्कृतिश्चापि तथाभिकृतिरुत्कृतिः ॥ २९ ॥

सातिपूर्वेति । अतिशकरीत्यर्थः ॥ २८ ॥

दण्डकास्तूर्ध्वमेतेभ्यश्चण्डवृष्ट्यादयो मताः ।

शेषं गाथास्त्रिभिः षड्भिश्चरणैरुपलक्षिताः ॥ ३० ॥

दण्डकास्त्विति । एतेभ्यः षड्विंशत्यक्षरपादपर्यन्तेभ्य उपरि सप्तविंशत्यक्षर-पादप्रभृतयो दण्डका भवन्ति ॥ ३० ॥

एवं वर्णवृत्तसंज्ञां प्रोच्य मात्रावृत्तसंज्ञां दर्शयति - मात्रावृत्तानीति ।

मात्रावृत्तानि पथ्यादिनामान्याहुर्विपश्चितः ॥ ३१ ॥

(1) वृत्तरत्नाकरे छन्दोविचितौ च उक्तेति तवर्गप्रथमघटितनिर्देशः । छन्दोमञ्जरौ छन्दःकौस्तुभे च उक्थेति तवर्गद्वितीययुतनिर्देशः ।

इति श्रीच्छन्दःकौस्तुभे सज्ञानिवन्धः प्रथमा प्रभा ॥ १ ॥

इति श्रीविद्याभूषणविरचिते छन्दःकौस्तुभभाष्ये प्रथमा प्रभा ॥ १ ॥

सममर्धसमं वृत्तमित्युक्तम् । क्रमप्राप्तसमवृत्ते भेदांस्तावदाह — तत्रैकाक्षरेत्यादिभिः ।

तत्रैकाक्षरोक्था यथा—

श्रीः ॥ १ ॥ १. ^१अक्षरम् ॥

गुः५ श्रीः ॥ १ ॥ ^२चतुर्थपादात्पद्यपूर्तिः ।

श्रीरिति । यत्र प्रतिपादमेको गुरुस्तत् श्रीच्छन्दः । उदाहरणम्, श्रीशः शास्ताम् ।

द्व्यक्षरात्युक्था यथा—

स्त्री ॥ २ ॥ २. अक्षरे ॥

गौ स्त्री ॥ २ ॥

द्व्यक्षरेति । गौ स्त्रीति । यत्र प्रतिपादं गुरुद्वयं स्यात् तत् स्त्रीच्छन्दः । गोपस्त्रीभिः कृष्णो रेमे ॥ २ ॥

त्र्यक्षरा मध्यमा यथा—

नारी ॥ ३ ॥ ३. अक्षराणि ॥

मो नारी ॥ ३ ॥

त्र्यक्षरेति । मो नारीति । यत्र प्रतिपादं मगणस्तन्नारीच्छन्दः । गोपानां नारीभिः श्लिष्टोऽव्यात् कृष्णो वः ॥ ३ ॥

१. अत्र सर्वत्र लक्षणेभु सुखबोधाय प्रतिपादं नियतानां लक्षणवाक्यात् लब्धानामक्षराणां संख्यापि निर्दिष्टा वर्तते ॥

२. सर्वत्र समवृत्तेषु एकैकस्मिन्नेव पादे (श्लोकचतुर्थभागे) तत्तल्लक्षणानां पूर्णव्याप्त्या तत्तद्वृत्तलक्षणवाक्योदितसंख्याकाक्षरसहिततत्तल्लक्षणविशिष्टैश्चतुर्भिरेव पादैः पद्यस्य तत्तच्छ्लोकस्य पूर्तिर्दृष्टेत्यर्थः ॥ वृत्तलक्षणलक्ष्यमागाश्चत्वार इति भावः ।

मृगी ॥ 4 ॥

3. अक्षराणि ॥

रो मृगी ॥ ४ ॥

रो मृगीति । यत्र प्रतिपादं रगणस्तन्मृगीच्छन्दः । सा मृगीलोचना
राधिका व्याहरत् ॥ ४ ॥

चतुरक्षरा प्रतिष्ठा यथा—

कन्या ॥ 5 ॥

4. अक्षराणि ॥

भौ चेत्कन्या ॥ ५ ॥

चतुरक्षरेति । भौ चेत्कन्येति । गुरुर्मगणश्चेत्कन्याच्छन्दः । कृष्णो
यस्यां चेतश्चक्रे सेयं भानोः कन्या धन्या ॥ ५ ॥

सती ॥ 6 ॥

4. अक्षराणि ॥

नगि सती ॥ ६ ॥

नगि सतीति । यत्र प्रतिपादं नगणगुरू स्यातां तत्सती च्छन्दः । मधुरिषो
तव वचः पिबति सा किल सती । एवमग्रेऽप्युदाहरणानि कल्प्यानि ॥ ६ ॥

पञ्चाक्षरा सुप्रतिष्ठा यथा—

पङ्क्तिः ॥ 7 ॥

5. अक्षराणि ॥

भौ गिति पङ्क्तिः ॥ ७ ॥

पञ्चाक्षरेति । भौ गीति । भगणो गुरुद्वयं चेत् पङ्क्तिच्छन्दः ॥ ७ ॥

प्रिया ॥ 8 ॥

5. अक्षराणि ॥

सलगैः प्रिया ॥ ८ ॥

सलगैरिति । यत्र सगणलघुगुरवः स्युस्तत् प्रियाच्छन्दः ॥ ८ ॥

षडक्षरा गायत्री यथा—

तनुमध्या ॥ 9 ॥

6. अक्षराणि ॥

त्यौ चेत्तनुमध्या ॥ ९ ॥

षडक्षरेति । त्र्यौ चेदिति । तगणयगणौ यत्र प्रतिपादं स्यातां,
तत्तनुमध्याच्छन्दः ॥ ९ ॥

शशिवदना ॥ 10 ॥ 6. अक्षराणि ॥

शशिवदना न्यौ ॥ १० ॥

शशीति । यत्र नगणयगणौ स्यातां, तत् शशिवदनाच्छन्दः ॥ १० ॥

सोमराजी ॥ 11 ॥ 6. अक्षराणि ॥

द्विया सोमराजी ॥ ११ ॥

द्वियेति । यत्र यगणद्वयं, तत् सोमराजीच्छन्दः ॥ ११ ॥

वसुमती ॥ 12 ॥ 6. अक्षराणि ॥

त्सौ चेद्वसुमती ॥ १२ ॥

त्सौ चेदिति । यत्र तगणसगणौ स्यातां, तद्वसुमतीच्छन्दः ॥ १२ ॥

मधुमती ॥ 13 ॥ 7. अक्षराणि ॥

सप्ताक्षरोष्णिग्यथा—

ननगि मधुमती ॥ १३ ॥

सप्ताक्षरेति । ननगीति । नगणौ गुरुश्चेन्मधुमतीच्छन्दः ॥ १३ ॥

कुमारललिता ॥ 14 ॥ 7. अक्षराणि ॥

कुमारललिता ज्सौग् ॥ १४ ॥

कुमारेति । जगणसगणगुरुवश्चेत् कुमारललिता च्छन्दः ॥ १४ ॥

मदलेखा ॥ 15 ॥ 7. अक्षराणि ॥

म्सौ गः स्यान्मदलेखा ॥ १५ ॥

म्सौ ग इति । मगणसगणगुरुवश्चेत् मदलेखाच्छन्दः ॥ १५ ॥

चूडामणिः ॥ 16 ॥ 7. अक्षराणि ॥

चूडामणिस्तभगाः ॥ १६ ॥

चूडेति । तगणभगणगुरवश्चेच्चूडामणिच्छन्दः ॥ १६ ॥

हंसमाला ॥ 17 ॥ 7. अक्षराणि ॥

सरगा हंसमाला ॥ १७ ॥

सरगा इति । सगणरगणगुरवश्चेत् हंसमालाच्छन्दः ॥ १७ ॥

चित्तपदा ॥ 18 ॥ 8. अक्षराणि ॥

अष्टाक्षरानुष्टुप् यथा—

चित्तपदा यदि भौ गौ ॥ १८ ॥

अष्टाक्षरेति । चित्तेति । यत्र भगणौ गुरु च स्यातां, तच्चित्रपदा-
च्छन्दः ॥ १८ ॥

विद्युन्माला ॥ 19 ॥ 8. अक्षराणि ॥

मो मो गो गो विद्युन्माला ॥ १९ ॥

मोम इति । यत्र भगणौ गुरु च स्यातां, तद्विद्युन्मालाच्छन्दः ॥ १९ ॥

माणवकम् ॥ 20 ॥ 8. अक्षराणि ॥

भात् तलगा माणवकम् ॥ २० ॥

भात्तेति । भगणतगणलघुगुरवश्चेन्माणवकच्छन्दः ॥ २० ॥

हंसरुतम् ॥ 21 ॥ 8. अक्षराणि ॥

झौ गौ हंसरुतमेतत् ॥ २१ ॥

झौ गाविति । भगणनगणौ गुरु च यत्र स्यातां, तत् हंसरुतच्छन्दः ॥ २१ ॥

समानिका ॥ 22 ॥ 8. अक्षराणि ॥

ग्लौ रजौ समानिका तु ॥ २२ ॥

ग्लौविति । यत्तु गुरुलघू रगणजगणौ च स्यातां, तत् समानीच्छन्दः ।
छन्दोऽनुरोधात् स्वार्थे कः ॥ २२ ॥

प्रमाणिका ॥ 23 ॥ 8. अक्षराणि ॥

प्रमाणिका जरौ लगौ ॥ २३ ॥

प्रमाणिकेति । यत्र जगणरगणौ लघुगुरु च स्यातां, तत् प्रमाणी
छन्दः ॥ २३ ॥

वितानम् ॥ 24 ॥ 8. अक्षराणि ॥

वितानमाभ्यां यदन्यत् ॥ २४ ॥

वितानमिति । अनुष्टुभि जातौ समानिकाप्रमाणिकाभ्यां यदन्यच्छन्दो
दृश्यते तद्वितानसंज्ञम् । यथा—

गोविन्द म(ज्ज)[ब्ज]लोचनं (किं) [कं]दर्पदर्पमोचनम् ।

संसारबन्धनाशनं वन्दे हरादिशासनम् ॥

इत्यादि । अन्ये त्वाहुः—ननु गोविन्दमित्येतन्नाराचकमेवेति नाममात्रेण भेदः ।
एवं चित्रपदादिकमपि द्वी[वि]तानं स्यादिति चेत्तत्राह—यदन्यदिति । गुरुलघुक्रमेण
समानीपादसमाप्तिः । लघुगुरुक्रमेण प्रमाणीपादसमाप्तिः । विताने तु द्वौ गुरु
द्वौ लघू द्वौ गुरु द्वौ लघू [द्वौ लघू द्वौ गुरु द्वौ लघू द्वौ गुरु]—इत्यनेन क्रमेण
पादसमाप्तिर्भवेदिति । तत्राद्यस्योदाहरणम्—‘कृष्णं भज तृष्णां त्यज’ इत्यादि ।
द्वितीयस्य तु, ‘हृदयं यस्य विशालम्, इत्यादि । ‘मूलोदाहरणं तु जगणतगणगुरु-
लघुरूपम् ॥ २४ ॥

नाराचकम् ॥ 25 ॥ 8. अक्षराणि ॥

नाराचकं तरौ लगौ ॥ २५ ॥

नाराचकेति । यत्र तगणरगणौ लघुगुरू च स्यातां, तन्नाराचक-
छन्दः ॥ २५ ॥

पद्ममाला ॥ 26 ॥ 8. अक्षराणि ॥

पद्ममाला च रौ द्वौ गौ ॥ २६ ॥

पद्मेति । यत्र रगणद्वयं गुरुद्वयं च स्यात्, तत्पद्ममालाछन्दः ॥ २६ ॥

सुचन्द्राभा ॥ 27 ॥ 8. अक्षराणि ॥

सुचन्द्राभा यरौ ग्लौ च ॥ २७ ॥

सुचन्द्रेति । यत्र यगणरगणौ गुरुलघू च स्यातां, तत् सुचन्द्राभा-
छन्दः ॥ २७ ॥

सुविलासा ॥ 28 ॥ 8. अक्षराणि ॥

सुविलासा सरौ ग्लौ, हि ॥ २८ ॥

सुविलासेति । यत्र सगणरगणौ गुरुलघू च स्यातां, तत् सुविलासा-
छन्दः ॥ २८ ॥

हलमुखी ॥ 29 ॥ 9. अक्षराणि ॥

नवाक्षरा बृहती यथा—

रान्नसाविह हलमुखी ॥ २९ ॥

नवाक्षरेति । रान्नेति । रगणनगणसगणाश्चेत् हलमुखीछन्दः ॥ २९ ॥

भुजगशिशुसृता ॥ 30 ॥ 9. अक्षराणि ॥

भुजगशिशुसृता नौ मः ॥ ३० ॥

भृतेति केचित् ।

भुजगेति । यत्र नगणद्वयं मगणश्च स्यात्, तद्भुजगशिशुसृता-
छन्दः ॥ ३० ॥

मणिमध्यम् ॥ ३१ ॥ ९. अक्षराणि ॥

स्यान्मणिमध्यं चेद्भ्रमसाः ॥ ३१ ॥

स्यादिति । यत्र भगणमगणसगणाः स्युः, तत् मणिमध्याच्छन्दः ॥ ३१ ॥

भुजङ्गसङ्गता ॥ ३२ ॥ ९. अक्षराणि ॥

सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ ३२ ॥

सजरैरिति । यत्र सगणजगणरगणा भवन्ति, तद्भुजङ्गसङ्गताच्छन्दः ॥ ३२ ॥

रुक्मवती ॥ ३३ ॥ १०. अक्षराणि ॥

दशाक्षरा षड्क्तिर्यथा—

रुक्मवती सा यत्र भमौ सगौ ॥ ३३ ॥

रूपवतीति चम्पकमालेति क्वचित् ।

दशाक्षरेति । रुक्मेति । भगणभगणौ सगणगुरू च यत्र स्यातां, तद्रुक्मवतीच्छन्दः ॥ ३३ ॥

मत्ता ॥ ३४ ॥ १०. अक्षराणि ॥

ज्ञेया मत्ता मभसगसृष्टा ॥ ३४ ॥

ज्ञेयेति । भगणभगणौ सगणगुरू च यदि स्यातां, तर्हि मत्ताच्छन्दः ॥ ३४ ॥

शुद्धविराट् ॥ ३५ ॥ १०. अक्षराणि ॥

म्सौ जगौ शुद्धविराडिदं मतम् ॥ ३५ ॥

म्सौ जिति । भगणसगणौ जगणगुरू च यदि स्यातां, तदा शुद्धविराट्छन्दः ॥ ३५ ॥

पणवम् ॥ ३६ ॥ १०. अक्षराणि ॥

म्नौ यगौ चेति पणवनामेदम् ॥ ३६ ॥

मनौ यिति । मगणनगणयगणगुरवो यदि स्युः, तदा पणवच्छन्दः ॥ ३६ ॥

मयूरसारिणी ॥ ३७ ॥ १०. अक्षराणि ॥

जौ रगौ मयूरसारिणी स्यात् ॥ ३७ ॥

जौ रेति । यत्र रगणजगणौ रगणगुरू च स्यातां, तत् मयूरसारिणी-
च्छन्दः ॥ ३७ ॥

त्वरितगतिः ॥ ३८ ॥ १०. अक्षराणि ॥

त्वरितगतिश्च नजनगैः ॥ ३८ ॥

त्वरितेति । नगणजगणनगणगुरुभिस्त्वरितगतिच्छन्दः ॥ ३८ ॥

मनोरमा ॥ ३९ ॥ १०. अक्षराणि ॥

नरजगैर्भवेन्मनोरमा ॥ ३९ ॥

नरेति । नगणरगणजगणगुरुभिर्मनोरमाच्छन्दः ॥ ३९ ॥

इन्द्रवज्रा ॥ ४० ॥ ११. अक्षराणि ॥

एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् यथा—

स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः ॥ ४० ॥

एकादशाक्षरेति । स्यादिन्द्रेति । यत्र तगणद्वयं जगणो गुरुद्वयं च
स्यात्तदिन्द्रवज्राच्छन्दः ॥ ४० ॥

उपेन्द्रवज्रा ॥ ४१ ॥ ११. अक्षराणि ॥

उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ ॥ ४१ ॥

उपेन्द्रेति । जगणतगणजगणा गुरुद्वयं च यदि भवन्ति, तदोपेन्द्रवज्रा-
च्छन्दः ॥ ४१ ॥

उपजातिः ॥ 42 ॥ 11. अक्षराणि ॥

अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ

पादौ यदीयावुपजातयस्ताः ।

इत्थं किलान्यास्वपि मिश्रितासु

स्मरन्ति जातिष्विदमेव नाम ॥ ४२ ॥

अनन्तरेति । यदीयौ पादौ अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रा-
लक्षणयुक्तौ स्यातां, ता उपजातयो भवेयुः, भेदान्तरोपलक्षणमेतत् । इत्थमन्यासु च
जातिषु प्रागुक्तास्वतः परं वक्ष्यमाणासु च मिलितासूपजातयो भवन्ति । जगत्यां यथा
वंशस्थविलेन्द्रवंशयोर्योगिता बोध्या ॥ ४२ ॥

उपस्थिता ॥ 43 ॥ 11. अक्षराणि ॥

जौ जौ गुरुणेयमुपस्थिता स्यात् ॥ ४३ ॥

तजाविति । तगणो जगणद्वयं गुरुद्वयं च यत्र स्यात्तदुपस्थिताच्छन्दः ॥ ४३ ॥

सुमुखी ॥ 44 ॥ 11. अक्षराणि ॥

नजजलगैर्गदिता सुमुखी ॥ ४४ ॥

नजेति । नगणो जगणद्वयं लघुगुरू च यदि स्युस्तदा सुमुखीच्छन्दः ॥ ४४ ॥

शालिनी ॥ 45 ॥ 11. अक्षराणि ॥

मात्तौ गौ चेच्छालिनी वेदलोकैः ॥ ४५ ॥

मात्ताविति । शालिनीच्छन्दसि भगणस्तगणद्वयं गुरुद्वयं च भवति ।
चतुर्भिः सप्तभिश्च यतिरित्यर्थः ॥ ४५ ॥

दोधकम् ॥ 46 ॥ 11. अक्षराणि ॥

दोधकमिच्छति भत्रितयाद्रौ ॥ ४६ ॥

दोधकमिति । भगणत्रयं गुरुद्वयं च यत्र स्यात्तत् दोधकच्छन्दः ॥ ४६ ॥

वातोर्मी ॥ 47 ॥ 11. अक्षराणि ॥

वातोर्मीयं गदिता म्भौ तगौ गः ॥ ४७ ॥

वातोर्मीति । मगणभगणतगणा गुरू च यत्र स्युस्तद्वातोर्मीच्छन्दः
॥ ४७ ॥

भ्रमरविलसिता ॥ 48 ॥ 11. अक्षराणि ॥

मो गो नौ गो भ्रमरविलसिता ॥ ४८ ॥

मो ग इति । यत्र मगुरू नगणद्वयं गुरुश्च संति, तद्भ्रमरविलसिता-
च्छन्दः ॥ ४८ ॥

स्थोद्धता ॥ 49 ॥ 11. अक्षराणि ॥

रात्परैर्नरलगै स्थोद्धता ॥ ४९ ॥

रात्परैरिति । रगणनगणरगणलघुगुरुभौ स्थोद्धताच्छन्दः ॥ ४९ ॥

स्वागता ॥ 50 ॥ 11. अक्षराणि ॥

स्वागता रनभगैर्गुरुणा च ॥ ५० ॥

स्वागतेति । रगणनगणभगणा गुरू च यत्र स्युस्तत्र स्वागताच्छन्दः ॥ ५० ॥

वृत्ता ॥ 51 ॥ 11. अक्षराणि ॥

ननसगुगुरुरचिता वृत्ता ॥ ५१ ॥

ननसेति । यत्र नगणद्वयं सगणो गुरुद्वयं च स्यात्तत् वृत्ताच्छन्दः ॥ ५१ ॥

भद्रिका ॥ 52 ॥ 11. अक्षराणि ॥

ननरलगुरुभिस्तु भद्रिका ॥ ५२ ॥

ननेति । यत्र नगणद्वयं रगणो लघुगुरू च भवन्ति, तद्भद्रिका-
च्छन्दः ॥ ५२ ॥

श्येनी ॥ 53 ॥ 11. अक्षराणि ॥

श्येन्युदीरिता रजौ रलौ गुरुः ॥ ५३ ॥

श्येनीति । रगणजगणौ रगणलघुगुरवश्च यत्र स्युस्तत् श्येनीच्छन्दः ॥ ५३ ॥

उपस्थितम् ॥ 54 ॥ 11. अक्षराणि ॥

उपस्थितमिदं ज्सौ तादृकारौ ॥ ५४ ॥

उपस्थितमिति । यत्र जगणसगणतगणा गुरुद्वयं च भवन्ति, तदुपस्थित-
च्छन्दः ॥ ५४ ॥

श्रीः ॥ 55 ॥ 11. अक्षराणि ॥

पञ्चरसैः श्रीर्भितनगुगाश्चेत् ॥ ५५ ॥

पञ्चेति । भगणतगणनगणा गुरुद्वयं च यदि स्युर्यदा पञ्चभिः षड्भिश्च
यतिः स्यात्तदा श्रीच्छन्दः ॥ ५५ ॥

शिखण्डितम् ॥ 56 ॥ 11. अक्षराणि ॥

शिखण्डितमिदं ज्सौ तादृगुरू षट् ॥ ५६ ॥

शिखण्डितमिति । जगणसगणौ तगणगुरुद्वये च यत्र स्यातां, तच्छिखण्डित-
च्छन्दः । षड्भिर्भयतिः ॥ ५६ ॥

अनुकूला ॥ 57 ॥ 11. अक्षराणि ॥

स्यादनुकूला भतनगुगाश्चेत् ।

इयं मौक्तिकमालेति ¹केचित् ॥ ५७ ॥

स्यादिति । भगणतगणनगणा गुरुयुगलं च यत्र स्यात्तदनुकूला-
च्छन्दः ॥ ५७ ॥

1. केचिदिति । वृत्तरत्नाकरकर्त्रादयः । अत्र वृत्तरत्नाकरे च एकलक्षणं वृत्तद्वयं
“श्रीरिति अनुकूलेति” च वर्णितम् । छन्दोमञ्जर्यां तु अनुकूला परं वर्णिता ।

मोटनकम् ॥ 58 ॥ 11. अक्षराणि ॥

स्यान्मोटनकं तजजाश्च लगौ ॥ ५८ ॥

स्यान्मोटेति । यत्र तगणो जगणद्वयं लघुगुरू च भवन्ति, तन्मोट(क)[नक]

छन्दः ॥ ५८ ॥

सान्द्रपदम् ॥ 59 ॥ 11. अक्षराणि ॥

सान्द्रपदं भ्तौ नगुलघुभिश्च ॥ ५९ ॥

सान्द्रपदमिति । यत्र भगणतगणनगणा गुरुलघू च भवन्ति, तत्सान्द्रपद-

छन्दः ॥ ५९ ॥

चन्द्रवर्त्म ॥ 60 ॥ 12. अक्षराणि ॥

द्वादशाक्षरा जगती यथा—

चन्द्रवर्त्म निगदन्ति रनभसैः ॥ ६० ॥

द्वादशाक्षरेति । चन्द्रेति । रगणनगणभगणसगणैश्चन्द्रवर्त्मछन्दः ॥ ६० ॥

वंशस्थविलम् ॥ 61 ॥ 12. अक्षराणि ॥

वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जरौ ॥ ६१ ॥

वंशस्तनितमित्यन्ये ।

वदन्तीति । यत्र जगणतगणौ जगणरगणौ च स्यातां, तद्वंशस्थविल-

छन्दः ॥ ६१ ॥

इन्द्रवंशा ॥ 62 ॥ 12. अक्षराणि ॥

तच्चेन्द्रवंशा प्रथमाक्षरे गुरौ ॥ ६२ ॥

¹तच्चेति । तगणौ जगणरगणौ च यत्र स्यातां, तदिन्द्रवंशाछन्दः ॥ ६२ ॥

1. तच्चेतीति । तच्च तदेव वंशस्थविलमेव इन्द्रवंशा भवति, प्रथमाक्षरे गुरौ गुरुभूते सति । तथा च वंशस्थविले जगणस्यादित्वात् प्रथमाक्षरं लघुभूतं, मध्यगुरुत्वात् जगणस्य ।

जलोद्धतगतिः ॥ 63 ॥ 12. अक्षराणि ॥

रसैर्जसजसा जलोद्धतगतिः ॥ ६३ ॥

रसैरिति । यत्र जगणसगणौ द्विः स्यातां यतिश्च षड्भिस्तज्जलोद्धतगति-
च्छन्दः ॥ ६३ ॥

तोटकम् ॥ 64 ॥ 12. अक्षराणि ॥

इह तोटकमम्बुधिसैर्गदितम् ॥ ६४ ॥

इहेति । चतुर्भिस्सगणैस्तोटकच्छन्दः ॥ ६४ ॥

द्रुतविलंबितम् ॥ 65 ॥ 12. अक्षराणि ॥

द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ ॥ ६५ ॥

द्रुतेति । नगणभगणौ भगणरगणौ च यदि स्यातां, तर्हि द्रुतविलम्बित-
च्छन्दः ॥ ६५ ॥

पुटः ॥ 66 ॥ 12. अक्षराणि ॥

वसुयुगविरतिर्नो म्यौ पुटोऽयम् ॥ ६६ ॥

वसुयुगेति । नगणौ भगणयगणौ च यदि स्यातां, अष्टाभिश्चतुर्भिश्च
[विर]तिस्तदा पुटच्छन्दः ॥ ६६ ॥

मौक्तिकदाम ॥ 67 ॥ 12. अक्षराणि ॥

चतुर्जगणैर्वद मौक्तिकदाम ॥ ६७ ॥

चतुरिति । चतुर्भिर्जगणैर्मौक्तिकदामच्छन्दः ॥ ६७ ॥

अत्र प्रथमस्याप्यक्षरस्य गुरुत्वे द्वितीयस्यापि गुरुत्वात् अन्त्यलघुर्गणः प्रथमो भवति । स च तगण एव । ततश्च तगणः प्रथम इन्द्रवंशायां भवति । इतरत् वंशस्थविलगणजातं तगणजगण रगणत्रयं चात्र भवति । अतस्तगणद्वयं चात्रादौ भवति । अतस्तगणद्वयं जगणरगणाविति फलितम् - तदाह . तगणाविति ।

स्रग्विणी ॥ 68 ॥ 12. अक्षराणि ॥

कीर्तितैषा चतूरेफिका स्रग्विणी ॥ ६८ ॥

कीर्तितेति । चतुर्भी रगणैः स्रग्विणीच्छन्दः ॥ ६८ ॥

वैश्वदेवी ॥ 69 ॥ 12. अक्षराणि ॥

बाणाश्चैश्छिन्ना वैश्वदेवी ममौ यौ ॥ ६९ ॥

बाणेति । यत्र मगणौ यगणौ च स्यातां, पञ्चमिस्सप्तमिश्च यतिरपि भवेत्, तद्वैश्वदेवीच्छन्दः ॥ ६९ ॥

प्रमिताक्षरा ॥ 70 ॥ 12. अक्षराणि ॥

प्रमिताक्षरा सजससैर्गदिता ॥ ७० ॥

प्रमितेति । यत्र सगणजगणौ सगणद्वयं च भवन्ति, तत्प्रमिताक्षरा-
च्छन्दः ॥ ७० ॥

मन्दाकिनी ॥ 71 ॥ 12. अक्षराणि ।

ननररघटिता तु मन्दाकिनी ॥ ७१ ॥

प्रमुदितवदनेति केचित् ।

ननरेति । नगणद्वयेन रगणद्वयेन मन्दाकिनीच्छन्दः ॥ ७१ ॥

कुसुमविचित्रा ॥ 72 ॥ 12. अक्षराणि ॥

नयसहितौ न्यौ कुसुमविचित्रा ॥ ७२ ॥

नयेति । यत्र नगणयगणौ द्विः स्यातां, तत् कुसुमविचित्राच्छन्दः ॥ ७२ ॥

तामरसम् ॥ 73 ॥ 12. अक्षराणि ॥

इह वद तामरसं नजजा यः ॥ ७३ ॥

इह वदेति । यत्र नगणो जगणद्वयं यगणश्च स्यात्तत्तामरसच्छन्दः ॥ ७३ ॥

मालती ॥ 74 ॥ 12. अक्षराणि ॥

भवति नजावथ मालती जरौ ॥ ७४ ॥

यमुनेति केचित् ।

भवतीति । नगणजगणौ जगणरगणौ च यत्र स्यातां, तदा मालती-
च्छन्दः ॥ ७४ ॥

भुजङ्गप्रयातम् ॥ 75 ॥ 12. अक्षराणि ॥

भुजङ्गप्रयातं भवेद्यैश्चतुर्भिः ॥ ७५ ॥

[भुजङ्गेति । चतुर्भिर्यगणैः भुजङ्गप्रयातं छन्दः] ॥ ७५ ॥

प्रियंवदा ॥ 76 ॥ 12. अक्षराणि ॥

इह भवेन्नभजरैः प्रियंवदा ॥ ७६ ॥

इह भवेदिति । नगणभगणौ जगणरगणौ च यदि स्यातां, तर्हि प्रियंवदा-
च्छन्दः ॥ ७६ ॥

मणिमाला ॥ 77 ॥ 12. अक्षराणि ॥

त्यौ त्यौ मणिमाला छिन्ना गुहवत्क्रैः ॥ ७७ ॥

त्यौ त्याविति । यत्र तगणयगणौ द्विः स्यातां, यतिश्च षड्भिस्तन्मणि-
मालाच्छन्दः ॥ ७७ ॥

पुष्पविचित्रा ॥ 78 ॥ 12. अक्षराणि ॥

त्यौ त्याविति निर्दिष्टा पुष्पविचित्रा ॥ ७८ ॥

त्यौ त्याविति । मणिमालैव यतेरभावे पुष्पविच्छिन्नाच्छन्दः ॥ ७८ ॥

विभावरी ॥ 79 ॥ 12. अक्षराणि ॥

विभावरी तु सा जरौ जरौ यतः ।

पञ्चचामरमित्यन्ये ॥ ७९ ॥

विभावरीति । यत्र जगणरगणौ द्विः पठितौ, तद्विभावरीच्छन्दः ॥ ७९ ॥

ललिता ॥ 80 ॥ 12. अक्षराणि ॥

धीरैरभाणि ललिता तमौ जरौ ॥ ८० ॥

धीरैरिति । यत्र तगणभगणौ जगणरगणौ च स्यातां, तल्ललिता-
च्छन्दः ॥ ८० ॥

उज्ज्वला ॥ 81 ॥ 12. अक्षराणि ॥

ननभररचिता कथितोज्ज्वला ॥ ८१ ॥

ननमेति । नगणद्वयेन भगणरगणाभ्यां च [उज्ज्वला] छन्दः ॥ ८१ ॥

जलधरमाला ॥ 82 ॥ 12. अक्षराणि ॥

अब्ध्यङ्गैः स्याज्जलधरमाला म्भस्माः ॥ ८२ ॥

अब्ध्यङ्गैरिति । मगणभगणौ सगणभगणौ च यदि स्यातां, चतुर्भिरष्टभिश्च
यतिस्तदा जलधरमालाच्छन्दः ॥ ८२ ॥

नवमालिनी ॥ 83 ॥ 12. अक्षराणि ॥

भुवि नवमालिनी नजभयैः स्यात् ॥ ८३ ॥

भुवीति । नगणजगणाभ्यां भगणयगणाभ्यां च नवमालिनीच्छन्दः ॥ ८३ ॥

प्रभा ॥ 84 ॥ 12. अक्षराणि ॥

स्वरशरविरतिर्ननौ रौ प्रभा ॥ ८४ ॥

स्वरेति । नगणद्वयं रगणद्वयं च यत्र स्यात्सप्तभिः पञ्चभिश्च यतिस्तत्प्रभा-
च्छन्दः ॥ ८४ ॥

प्रहर्षिणी ॥ 85 ॥ 13. अक्षराणि ॥

त्रयोदशाक्षरातिजगती यथा—

(आ.....भि) [व्याशाभिः] मनजरगाः प्रहर्षिणीयम् ॥ ८५ ॥

त्रयोदशाक्षरेति । (आस्तीभिरिति) । [व्याशाभिरिति] । मगणनगणौ
जगणरगणौ गुरुश्च यत्र भवन्ति, त्रिभिः दशभिश्च यतिस्तत्प्रहर्षिणीच्छन्दः ॥ ८५ ॥

क्षमा ॥ 86 ॥ 13. अक्षराणि

तुरगरसयतिर्नौ ततौ गः क्षमा ॥ ८६ ॥

तुरगेति । नगणद्वयं तगणद्वयं गुरुश्च यत्र स्यात्सप्तभिः षड्भिश्च
यतिस्तत् क्षमाच्छन्दः ॥ ८६ ॥

रुचिरा ॥ 87 ॥ 13. अक्षराणि ॥

जभौ सजौ गिति रुचिरा चतुर्ग्रहैः ॥ ८७ ॥

जभाविति । जगणभगणौ सगणजगणौ गुरुश्च यत्र स्युश्चतुर्भिर्नवभिश्च
यतिस्तद्रुचिराच्छन्दः ॥ ८७ ॥

चण्डी ॥ 88 ॥ 13. अक्षराणि ॥

प्रभवति ननससगैरिह चण्डी ॥ ८८ ॥

प्रभवतीति । नगणद्वयं सगणद्वयं गुरुश्च यदि स्यात्तदा चण्डीच्छन्दः ॥ ८८ ॥

मत्तमयूरम् ॥ 89 ॥ 13. अक्षराणि ॥

वेदै रन्ध्रैस्तौ यसगा मत्तमयूरम् ॥ ८९ ॥

वेदैरिति । मगणतगणौ यगणसगणौ गुरुश्चैते यत्र स्युश्चतुर्भिर्नवभिश्च
यतिस्तन्मत्तमयूरच्छन्दः ॥ ८९ ॥

गौरी ॥ 90 ॥ 13. अक्षराणि ॥

भवति भुवि ननसरैर्गेन गौरी ॥ ९० ॥

भवति भुवीति । नगणद्वयं सगणरगणौ गुरुश्चैते यत्र स्युस्तद्वौरीच्छन्दः ॥ ९० ॥

कुटिलगतिः ॥ 91 ॥ 13. अक्षराणि ॥

कुटिलगतिर्नजौ सप्तषड्भिस्त्वौ गः ॥ ९१ ॥

= || /S| SS| SSS S =¹

कुटिलेति । यत्र नगणजगणौ तगणमगणौ गुरुश्च भवन्ति, सप्तभिः षड्भिश्च यतिस्तत्कुटिलगतिच्छन्दः ॥ ९१ ॥

उपस्थितम् ॥ 92 ॥ 13. अक्षराणि ॥

उपस्थितमिदं ज्सौ त्सौ सगुरुकौ चेत् ॥ ९२ ॥

उपस्थितेति । यत्र जगणसगणौ तगणसगणौ गुरुश्च भवन्ति, तदुपस्थितं छन्दः ॥ ९२ ॥

मञ्जुभाषिणी ॥ 93 ॥ 13. अक्षराणि ॥

सजसा जगौ च यदि मञ्जुभाषिणी ॥ ९३ ॥

इयं सुमंगलेति, प्रबोधितेति, सुनन्दिनीति, चान्यत्र ।

सजसा इति । यत्र सगणजगणौ द्विःपठितौ गुरुश्चैकस्तन्मञ्जुभाषिणी-
छन्दः ॥ ९३ ॥

सन्धिवर्षिणी ॥ 94 ॥ 13. अक्षराणि ॥

जतौ सजौ गो भवति सन्धिवर्षिणी ॥ ९४ ॥

जताविति । जगणतगणौ सगणजगणौ गुरुश्च यत्र स्यात्तत् सन्धिवर्षिणी-
छन्दः ॥ ९४ ॥

चन्द्रिका ॥ 95 ॥ 13. अक्षराणि ॥

ननततगुरुभिश्चन्द्रिका सप्तभिः ॥ ९५ ॥

उत्पलिनीति केचित् ।

ननततेति । नगणयोस्तगणयोश्च युगलेन गुरुणा चन्द्रिकाच्छन्दः ।
सप्तभिः षड्भिश्च तस्मिन् यतिरित्यर्थः ॥ ९५ ॥

नन्दिनी ॥ 96 ॥ 13. अक्षराणि ॥

इह नन्दिनी सजससैर्गुरुयुक्तैः ॥ ९६ ॥

कलहंसः, कुटिलः, सिंहनादश्चेत्यन्ये ।

इहेति । सगणजगणौ सगणद्वयं गुरुश्चैते यत्र स्युस्तन्नन्दिनीच्छन्दः ॥ ९६ ॥

मृगेन्द्रमुखम् ॥ 97 ॥ 13. अक्षराणि ॥

भवति मृगेन्द्रमुखं नजौ जरौ गः ॥ ९७ ॥

भवतीति । नगणजगणौ जगणरगणौ गुरुश्च यदि स्यातां, तर्हि मृगेन्द्र-
मुखच्छन्दः ॥ ९७ ॥

असंवाधा ॥ 98 ॥ 14. अक्षराणि ॥

चतुर्दशाक्षरा शकरी यथा—

मो गो गो नौ मः शरनवभिरसम्बाधा ॥ ९८ ॥

चतुर्दशाक्षरेति । मो ग इति । मगणो गुरुद्वयं नगणद्वयं मगणश्च यत्र
स्यात्पञ्चभिर्नवभिश्च विश्रामस्तदसम्बाधाच्छन्दः ॥ ९८ ॥

अपराजिता ॥ 99 ॥ 14. अक्षराणि ॥

ननरसलघुगैः स्वरैरपराजिता ॥ ९९ ॥

ननरसेति । नगणौ रगणसगणौ लघुगुरू च यदि भवेतां, यतिश्च सप्तभि-
स्तर्ह्यपराजिताच्छन्दः ॥ ९९ ॥

वसन्ततिलका ॥ 100 ॥ 14. अक्षराणि ॥

ज्ञेया वसन्ततिलका तभजा जगौ गः ॥ १०० ॥

इयमुद्वर्षिणीति, सिंहोद्धतेति, मधुमाधवीति च कचित् ।

ज्ञेयेति । तगणो भगणो जगणयुगलं गुरुयुगलं यत्र स्यात्तद्वसन्ततिलका-
च्छन्दः । केचित्तत्क्रीबमाहुः ॥ १०० ॥

प्रहरणकलिका ॥ 101 ॥ 14. अक्षराणि ॥

ननभनलगिति प्रहरणकलिका ॥ १०१ ॥

ननभनेति । नगणद्वयं भगणनगणौ लघुगुरू चैते यत्र स्युस्तत् प्रहरण-
कलिकाच्छन्दः ॥ १०१ ॥

वासन्ती ॥ 102 ॥ 14. अक्षराणि ॥

मस्तो नो मो गौ यदि गदिता वासन्तीयम् ॥ १०२ ॥

मस्त इति । मगणसगणौ नगणमगणौ गुरू च यत्र स्यातां, तद्वासन्ती-
च्छन्दः ॥ १०२ ॥

लोला ॥ 103 ॥ 14. अक्षराणि ॥

द्विस्सप्तच्छिदि लोला म्सौ भौ गौ चरणे चेत् ॥ १०३ ॥

द्विस्सप्तेति । मगणसगणौ मगणभगणौ गुरू च यत्र स्यातां, सप्तमिः
सप्तमिश्च विच्छेदस्तलोलाच्छन्दः ॥ १०३ ॥

इन्दुवदना ॥ 104 ॥ 14. अक्षराणि ॥

इन्दुवदना भजसनैः सगुरुयुग्मैः ॥ १०४ ॥

इन्द्रिति । यत्र भगणजगणसगणनगणाः स्युर्गुरुयुग्मं च, तदिन्दुवदना-
च्छन्दः ॥ १०४ ॥

नान्दीमुखी ॥ 105 ॥ 14. अक्षराणि ॥

स्वरमिदि यदि नौ तौ च नान्दीमुखी गौ ॥ १०५ ॥

वसन्तोऽयमित्यन्ये ।

खरेति । यत्र नगणयोस्तगणयोश्च युगलं गुरुयुगं च स्यात्, सप्तमिर्यतिस्तत्
नान्दीमुखीच्छन्दः ॥ १०५ ॥

वसुधा ॥ 106 ॥ 14. अक्षराणि ॥

सजसा ग्लगाश्च वसुधा सपञ्चमहैः ॥ १०६ ॥

सजसा इति । यत् सगणजगणौ सगणयगणौ लघुगुरु च स्यातां,
तद्वसुधाच्छन्दः ॥ १०६ ॥

कुटिलम् ॥ 107 ॥ 14. अक्षराणि ॥

युगदिग्भिः कुटिलमिति मतं स्मौ न्यौ गौ ॥ १०७ ॥

युगेति । सगणभगणौ नगणयगणौ गुरु च स्यातां, चतुर्भिर्दिग्भिश्च
यतिर्भवेत्, तत् कुटिलच्छन्दः ॥ १०७ ॥

शशिकला ॥ 108 ॥ 15. अक्षराणि ॥

पञ्चदशाक्षरातिशकरी यथा—

द्विहतहयलघुरथ गिति शशिकला ॥ १०८ ॥

पञ्चदशाक्षरेति । द्विहतेति । चतुर्दशलघवो गुरुश्चैको यत्र स्युस्त-
च्छशिकलाच्छन्दः ॥ १०८ ॥

सक् ॥ 109 ॥ 15. अक्षराणि ॥

सगिह भवति रसनवकयतिरियम् ॥ १०९ ॥

स्रगिति । षड्भिर्नवभिश्च यतिश्चेद्भवति, तर्हि शशिकलैव सक्छन्दः ॥ १०९ ॥

गुणमणिनिकरः ॥ 110 ॥ 15. अक्षराणि ॥

वसुमुनियतिरिह गुणमणिनिकरः ॥ ११० ॥

वसुमुनीति । अष्टभिस्सप्तभिश्च यतिस्तर्हि गुणमणिनिकरोऽपि सैव
भवति ॥ ११० ॥

मालिनी ॥ 111 ॥ 15. अक्षराणि ॥

ननमययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः ॥ १११ ॥

ननमयेति । नगणद्वयेन मगणेन यगणद्वयेन च मालिनीच्छन्दः । अष्टभि-
स्सप्तभिश्च यतिरित्यर्थः ॥ १११ ॥

प्रभद्रकम् ॥ ११२ ॥ १५. अक्षराणि ॥

भवति नजौ भजौ रसहितौ प्रभद्रकम् ॥ ११२ ॥

सुकेशरमित्यन्ये ।

भवतीति । नगणजगणभगणजगणरगणैः प्रभद्रकच्छन्दः ॥ ११२ ॥

एला । ११३ ॥ १५. अक्षराणि ॥

सजना नयौ शरदशकविरतिरेला ॥ ११३ ॥

सजना इति । यत्र सगणजगणौ नगणद्वयं यगणश्चैते भवन्ति, तदेला-
च्छन्दः । पञ्चभिर्दशभिश्च तस्मिन् यतिर्भवेत् ॥ ११३ ॥

लीलाखेलः ॥ ११४ ॥ १५. अक्षराणि ॥

एकन्यूनौ विद्युन्मालापादौ चेल्लीलाखेलः ॥ ११४ ॥

एकन्यूनाविति । ^१पञ्चदशभिर्गुरुभिर्लीलाखेलच्छन्दः ॥ ११४ ॥

विपिनतिलकम् । ११५ ॥ १५. अक्षराणि ॥

विपिनतिलकं नसनरेफयुगैर्भवेत् ॥ ११५ ॥

विपिनेति । नगणसगणाभ्यां नगणेन रगणयुग्मेन च विपिनतिलक-
च्छन्दः ॥ ११५ ॥

चन्द्रलेखा ॥ ११६ ॥ १५. अक्षराणि ॥

औ मो यौ चेद्भवेतां सप्ताष्टकैश्चन्द्रलेखा ॥ ११६ ॥

औ म इति । मगणरगणमगणयगणयुगलैश्चन्द्रलेखाच्छन्दः । सप्तिरष्टभिश्च
तत्र यतिरित्यर्थः ॥ ११६ ॥

१. गुर्वष्टकयुक्तच्छन्दसो विद्युन्मालायाः पादद्वयस्य षोडशगुरुत्वात् तत्रैके न्यूने शिष्टाः
पञ्चदश गुरवः, तदाह—पञ्चदशभिरिति ।

तूणकम् ॥ 117 ॥ 15. अक्षराणि ॥

तूणकं समानिकापदद्वयं विनान्तिमम् ॥ ११७ ॥

तूणकमिति । गुरुलघुरगणजगणैर्गुरुलघुरगणलघुगुरुभिश्चेत् (तूणकं)
छन्दः ॥ ११७ ॥

चित्रा चित्रम् वा ॥ 118 ॥ 15. अक्षराणि ॥

चित्रा नामच्छन्दश्चित्तं च त्रयो मा यकारौ ॥ ११८ ॥

चित्तेति । यत् मगणत्रयं यगणद्वयं च स्यात्तच्चित्राच्छन्दः, चित्रं च तदेव
कथ्यते ॥ ११८ ॥

मृदङ्गकम् ॥ 119 ॥ 15. अक्षराणि ॥

छन्दो भवेत्तमजजै रयुतैर्मृदङ्गकम् ॥ ११९ ॥

छन्दो भवेदिति । तगणभगणाभ्यां जगणयुगेन रगणेन च ¹मृदङ्ग-
छन्दः ॥ ११९ ॥

चन्द्रकान्ताभिधा ॥ 120 ॥ 15. अक्षराणि ॥

चन्द्रकान्ताभिधा रौ म्यौ यो विरामे स्वराष्टौ ॥ १२० ॥

चन्द्रेति । रगणद्वयेन मगणेन यगणद्वयेन च चन्द्रकान्ताभिधाच्छन्दः ।
[सप्तभिरष्टभिश्च तत्र यतिरित्यर्थः] ॥ १२० ॥

वृषभः ॥ 121 ॥ 15. अक्षराणि ॥

भवतः सजौ ससयुतौ वृषभस्ततो यः ॥ १२१ ॥

भवत इति । सगणजगणाभ्यां सगणद्वयेन यगणेन च वृषभच्छन्दः ॥ १२१ ॥

चित्रसंज्ञम् ॥ 122 ॥ 16. अक्षराणि ॥

अथ षोडशाक्षराष्टिर्यथा—

चित्रसंज्ञमीरितं समानिकापदद्वयं तु ॥ १२२ ॥

षोडशाक्षरेति । चित्रेति । गुरुलघुरगणजगणा यत् द्विःपठितास्तच्चित्रसंज्ञं
छन्दः ॥ १२२ ॥

पञ्चचामरम् ॥ 123 ॥ 16. अक्षराणि ॥

प्रमाणिकापदद्वयं वदन्ति पञ्चचामरम् ॥ १२३ ॥

प्रमाणिकेति । जगणरगणलघुगुरवो यत्र द्विःपठ्यन्ते, तत् पञ्चचामर-
¹छन्दो द्वितीयम् ॥ १२३ ॥

ऋषभगजविलसितम् ॥ 124 ॥ 16. अक्षराणि ॥

अत्रिनगैः ²स्वरात्स्वमृषभगजविलसितम् ॥ १२४ ॥

गजतुरगविलसितमित्यन्ये ।

अत्रीति । भगणरगणाभ्यां नगणलिकेण गुरुणा च ऋषभगजविलसित-
छन्दः । ³स्वरात् सप्तमवर्णात् यतिर्भवति । १२४ ॥

1. छन्दो द्वितीयमिति । अत्र कौस्तुभे षोडशाक्षराष्टिभेद एव पञ्चचामरं छन्द एकमे-
वोक्तम् । छन्दोमञ्जर्यामपि तथैव । वृत्तरत्नाकरे तु जगतीभेदेषु द्वादशाक्षरं “जरौ जरौ वदति
पञ्चचामर” मित्येकमुक्तम् । द्वितीयं, तस्य नारायणभट्टीयटीकायां अष्टिभेदेषु षोडशाक्षरं
“जरौ जरौ ततो जगौ च पञ्चचामरं वदेत्” इति कौस्तुभोक्तलक्षणसहितमेव पञ्चचामरमुक्तम् ।
तृतीयं तु तस्यामेव एकोनविंशाक्षरमतिधृतिभेदेषु “नयुगललघुगुरनिरन्तरं सदा स पञ्चचामरः” ॥
इति किञ्चिदुक्तम् । अत्र द्वितीयमिति वदतो व्याख्यातुः पञ्चचामरद्वयं पञ्चचामरत्रयं वाभिमतं
स्यात् । वस्तुतो जगतीछन्दसि “विभावरी तु सा जरौ जरौ यतः” पञ्चचामरमित्यन्ये
इति कौस्तुभकारस्य वचनात् तत् प्रथमं पञ्चचामरम्, अत्रोच्यमानं “प्रमाणिका ....
पञ्चचामरम्” इत्येतत् द्वितीयमिति व्याख्याताभिप्रेतीति भाति ।

2. स्वरात् खमिति । स्वरात् सप्तमवर्णात् खं शून्यता वर्णविच्छेदः, तेन द्योत्यो यति-
र्भवतीत्यर्थः ।

3. स्वराणां सप्तसंख्याकत्वात् स्वरशब्देन सप्तमवर्णो लक्ष्यत इति तदाह-स्वरादिति ।

चकिता ॥ 125 ॥ 16. अक्षराणि ॥

भात्समतनगैरष्टच्छेदे स्यादिह चकिता ॥ १२५ ॥

भात्सेति । भगणसगणमगणैस्तगणनगणगुरुभिश्च चकिताच्छन्दः ।
[अष्टमिश्च छेदो भवति] । छेदो यतिरित्यर्थः ॥ १२५ ॥

मदनललिता ॥ 126 ॥ 16. अक्षराणि ॥

म्भौ नो झौ गो मदनललिता वेदैः षड्भुभिः ॥ १२६ ॥

म्भौ न इति । मगणभगणनगणैर्मगणनगणगुरुभिर्मदनललिताच्छन्दः ।
चतुर्भिः षड्भिः षड्भिश्च तत्र यतिरित्यर्थः ॥ १२६ ॥

मणिकल्पलता ॥ 127 ॥ 16. अक्षराणि ॥

नजरभमेन गेन च स्यान्मणिकल्पलता ॥ १२७ ॥

नजरमेति । नगणजगणरगणैर्मगणद्वयेन गुरुणा च मणिकल्पलता-
च्छन्दः ॥ १२७ ॥

प्रवरललितम् ॥ 128 ॥ 16. अक्षराणि ॥

यमौ नः स्तौ गश्चेत्प्रवरललितं नाम वृत्तम् ॥ १२८ ॥

यमौ न इति । यगणमगणनगणैः सगणतगणगुरुभिश्च प्रवरललित-
च्छन्दः ॥ १२८ ॥

वाणिनी ॥ 129 ॥ 16. अक्षराणि ॥

नजभजरैः सदा भवति वाणिनी गयुक्तैः ॥ १२९ ॥

नजमेति । नगणजगणाभ्यां भगणजगणाभ्यां रगणगुरुभ्यां च वाणिनी-
च्छन्दः ॥ १२९ ॥

अचलधृतिः ॥ 130 ॥ 16. अक्षराणि ॥

द्विगुणितवसुलघुभिरचलधृतिरिह ॥ १३० ॥

द्विगुणितेति । यत्र षोडश लघवः स्युस्तदचलधृतिच्छन्दः ॥ १३० ॥

यतिः ॥ 131 ॥ 16. अक्षराणि ॥

पञ्चभकारकृता(श्च)[श्च]यतिर्यतिरन्तगुरुः ॥ १३१ ॥

पञ्चमेति । यत्र पञ्च भगणा गुरुश्च स्युस्तद्यतिच्छन्दः । सप्तभिर्यतिश्च ॥ १३१ ॥

गरुडरुतम् ॥ 132 ॥ 16. अक्षराणि ॥

गरुडरुतं नजोभजतगा यदा स्युस्तदा ॥ १३२ ॥

गरुडेति । नगणजगणौ भगणजगणौ तगणगुरू च यत्र स्यातां, तद्गरुड-
रुतच्छन्दः ॥ १३२ ॥

शिखरिणी ॥ 133 ॥ 17. अक्षराणि ॥

सप्तदशाक्षरात्यष्टिर्यथा —

रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणी ॥ १३३ ॥

[यत्र यगणभगणौ नगणसगणभगणा लघुगुरू च स्युस्तत् शिखरिणीच्छन्दः ।
षड्भिः एका]दशभिश्च तत्र यतिरित्यर्थः ॥ १३३ ॥

वंशपत्रपतितम् ॥ 134 ॥ 17. अक्षराणि ॥

दिङ्मुनि वंशपत्रपतितं भरनभनलगैः ॥ १३४ ॥

वंशदलमित्यन्ये ।

दिङ्मुनीति । भगणरगणनगणभगणैर्नगणलघुगुरुभिश्च वंशपत्रपतित-
च्छन्दः । दशभिः सप्तभिश्च तत्र यतिरित्यर्थः । दिङ्मुनीति लुप्तविभक्तिको निर्देशः ।
॥ १३४ ॥

नर्दटकम् ॥ 135 ॥ 17. अक्षराणि ॥

यदि भवतो नजौ भजजला गुरु नर्दटकम् ॥ १३५ ॥

यदीति । नगणजगणभगणा जगणद्वयं लघुगुरू च यत्र स्युस्तन्नर्दटक-
च्छन्दः । नर्कुटकमित्यन्ये ॥ १३५ ॥

कोकिलकः ॥ 136 ॥ 17. अक्षराणि ॥

हयत्रस्तुसागरैर्यतियुतं वद कोकिलकम् ॥ १३६ ॥

हयेति । सप्तभिः षड्भिश्चतुर्भिर्यतिश्चेत्तदा नर्दटकमेव कोकिलकं वद
कथय¹(व)[ब]त कोकिलकमित्यन्ये ॥ १३६ ॥

पृथ्वी ॥ 137 ॥ 17. अक्षराणि ॥

जसौ जसयला वसुग्रहयतिस्तु पृथ्वी गुरुः ॥ १३७ ॥

जसाविति । यत्र जगणसगणौ द्विःपठितौ यगणलघुगुरुवश्च ततः
स्युस्तपृथ्वीच्छन्दः । अष्टभिर्नवभिश्च यतिरित्यर्थः ॥ १३७ ॥

मन्दाक्रान्ता ॥ ²138 ॥ 17. अक्षराणि ॥

मन्दाक्रान्ताम्बुधिरसहयैर्मो भनौ तौ गयुग्मम् ॥ १३८ ॥

मन्देति । यत्र मगणभगणनगणास्तगणयुगं गुरुयुगं च स्युस्तन्मन्दाक्रान्ता-
च्छन्दः । चतुर्भिः षड्भिः सप्तभिश्च तत्र यतिरित्यर्थः ॥ १३८ ॥

हारिणी ॥ 141 ॥ 17. अक्षराणि ॥

वेदर्वश्चैर्मभनमयला गश्चेत्तदा हारिणी ॥ १४१ ॥

वेदेति । यत्र मगणभगणनगणमगणयगणा लघुगुरु च भवन्ति, चतुर्भिः
षड्भिः सप्तभिश्च यतिस्तत् हारिणीच्छन्दः ॥ १४१ ॥

1. “यदि कोकिलक” मिति छन्दोमञ्जर्यां पाठः ।

2. अत्र 138 तमात् अनन्तरं 139, 140 संख्ये उल्लेख्य 141 तमसंख्याकं वृत्त-
मुक्तम् । एतद्ग्रन्थोक्तच्छन्दसंख्यानिर्वाहाय त्वक्तयोः पूरणाय चात्रानुक्तयोः, इतरत्र छन्दस्सूत्र-
छन्दोविचिति छन्दोमञ्जरीवृत्तरत्नाकरादिषूक्तस्य हारिणीवृत्तस्य नसमरसलगायुक्तस्य 139 तमत्वेन,
पूर्वोक्तेषु सर्वेष्वनुक्तस्य छन्दोमञ्जरीमात्रोक्तस्य भाराक्रान्तावृत्तस्य च मभनरसलगायुक्तस्य 140
तमत्वेन च योजनं समीचीनमिति भाति ॥

समदविलासिनी ॥ 142 ॥ 17. अक्षराणि ॥

समदविलासिनी नजभजैर्भ्रगैरिनशरैः ॥ १४२ ॥

समदेति । [यत्र]नगणजगणभगणजगणा भगणलघुगुरवश्च भवन्ति, द्वादशभिः पञ्चभिश्च यतिस्तत्समदविलासिनीच्छन्दः ॥ १४२ ॥

द्रुता ॥ 143 ॥ 17. अक्षराणि ॥

ससजा भजगा गुरुद्रुता भुवि दशाश्वभिन्ना ॥ १४३ ॥

ससेति । यत्र सगणद्वयं जगणभगणजगणा गुरू चैते भवन्ति, तत् द्रुता-च्छन्दः । दशभिः सप्तभिश्च तत्र यतिः ॥ १४३ ॥

कुसुमितलतावेलिता ॥ 144 ॥ 18. अक्षराणि ॥

अथाष्टादशाक्षरा धृतिर्यथा—

स्याद्भूतत्त्वैः कुसुमितलतावेलिता स्तौ नयौ यौ ॥ १४४ ॥

अष्टादशाक्षरेति । स्याद्भूतेति । यत्र मगणतगणनगणा यगणत्रयं च स्युस्तत् कुसुमितलतावेलिताच्छन्दः । पञ्चभिः षड्भिः सप्तभिश्च यत्र विच्छेदः स्यादित्यर्थः ॥ १४४ ॥

नन्दनम् ॥ 145 ॥ 18. अक्षराणि ॥

नजभजरास्तु रेफसहिताः शिवैर्हयैर्नन्दनम् ॥ १४५ ॥

नजमेति । नगणजगणभगणा जगणो रगणद्वयं च यदि भवन्ति, एकादशभिस्सप्तभिश्च यतिस्तदा नन्दनं छन्दः ॥ १४५ ॥

नाराचम् ॥ 146 ॥ 18. अक्षराणि ॥

इह ननरचतुष्कसृष्टं तु नाराचमाचक्षते ॥ १४६ ॥

इह नेति । नगणयुगलेन रगणचतुष्केन च नाराचच्छन्दः ॥ १४६ ॥

[नागच]लता ॥ 147 ॥ 18. अक्षराणि ॥

दशवसुविरतिर्ननौ रैश्चतुर्भिर्युतौ चेलता ॥ १४७ ॥

दशेति । [यदि नगणद्वयं रगणचतुष्टयं] दशभिरष्टभिश्च यतिः क (ल्पते)
[ल्प्यते तदा] नाराचलताच्छन्दः ॥ १४७ ॥

[नागच]तारका ॥ 148 ॥ 18. अक्षराणि ॥

अधिकदशयतिर्ननौ रौ भवेतां ररौ तारका ॥ १४८ ॥

अधिकेति । [यत्र नगणौ द्वौ रगणाश्चत्वारस्सन्ति,] त्रयोदशभिर्यतिः
कल्पते [तत्] नाराचतारकाच्छन्द इत्यर्थः ॥ १४८ ॥

शार्दूलललिता ॥ 149 ॥ 18. अक्षराणि ॥

मः सो जः सतसा दिनेशक्रतुभिः शार्दूलललिता ॥ १४९ ॥

मः सो ज इति । मगणसगणजगणाः सगणतगणसगणाश्च यत्र भवन्ति,
द्वादशभिः षड्भिश्च यत्र विश्रामस्तत् शार्दूलललिताच्छन्दः ॥ १४९ ॥

चित्रलेखा ॥ 150 ॥ 18. अक्षराणि ॥

म्भौ न्यौ यौ चेद्युग[हय]मुनिभिः स्यात्तदा चित्रलेखा ॥ १५० ॥

म्भौ न्याविति । यत्र मगणभगणनगणा यगणत्रयं च भवन्ति, चतुर्भिः
सप्तभिः सप्तभिश्च यतिस्तच्चित्रलेखाच्छन्दः ॥ १५० ॥

हरकृन्तनम् ॥ 151 ॥ 18. अक्षराणि ॥

सौ जयौ भरसंयुतावृतुबाणाश्चैर्हरकृन्तनम् ॥ १५१ ॥

सौ जेति । यत्र रगणसगणौ जगणयगणौ भगणरगणौ च स्यातां, षड्भिः
पञ्चभिः सप्तभिश्च यतिस्तत् हरकृन्तनच्छन्दः ॥ १५१ ॥

मेघविस्फूर्जिता ॥ 152 ॥ 19. अक्षराणि ॥

ऊनविंशत्यक्षरातिधृतिर्यथा—

रसर्त्वश्चैर्मौ न्सौ ररगु(स)[रु]युतौ मेघविस्फूर्जिता स्यात् ॥ १५२ ॥

ऊनविंशत्यक्षरेति । रसत्वंश्वैरिति । यगणमगणौ नगणसगणौ रगणद्वयं गुरुश्चैते यत्र स्युः, षड्भिः षड्भिः सप्तभिश्च यतिस्तन्मेघविस्फूर्जिताच्छन्दः ॥ १५२ ॥

छाया ॥ 153 ॥ 19 अक्षराणि ॥

भवेत्सैव छाया तयुगगयुता स्याद्द्वादशान्ते यदा ॥ १५३ ॥

भवेदिति । यत्र यगणमगणौ नगणसगणौ तगणद्वयं गुरुश्चैते स्युस्तच्छाया-
च्छन्दः, [द्वादशेऽक्षरेऽन्ते च यतिरित्यर्थः] ॥ १५३ ॥

शार्दूलविक्रीडितम् ॥ 154 ॥ 19 अक्षराणि ॥

सूर्याश्चैर्यदि मस्सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम् ॥ १५४ ॥

सूर्येति । यत्र मगणसगणौ जगणसगणौ तगणद्वयं गुरुश्चैते स्युर्द्वादशभि-
स्सप्तभिश्च यतिस्तच्छार्दूलविक्रीडितच्छन्दः ॥ १५४ ॥

सुरसा ॥ 155 ॥ 19 अक्षराणि ॥

भ्रौ भ्नौ यो नो गुरुश्चेत्स्वरमुनिकरणैराह सुरसाम् ॥ १५५ ॥

भ्रौ भ्राविति । यत्र मगणरगणौ भगणनगणौ यगणनगणगुरुवश्चैते भवन्ति, सप्तभिः सप्तभिः पञ्चभिश्च यतिस्तत्सुरसाच्छन्दः ॥ १५५ ॥

फुल्लदाम ॥ 156 ॥ 19 अक्षराणि ॥

मो गौ नौ तौ गौ शरहयतुरगैः फुल्लदाम प्रसिद्धम् ॥ १५६ ॥

मो गाविति । मगणो गुरुद्वयं नगणद्वयं तगणद्वयं पुनर्गुरुद्वयं च यत्र स्यात्पञ्चभिस्सप्तभिस्सप्तभिश्च यतिस्तत्फुल्लदामच्छन्दः ॥ १५६ ॥

वल्लकी ॥ 157 ॥ 19 अक्षराणि ॥

भौ जतौ तस्तगुरुकौ यदा दिग्ग्रहच्छेदभागवल्लकी ॥ १५७ ॥

भौ जेति । रगणभगणजगणास्तगणत्रयं गुरुश्च यत्र भवन्ति, दशभिर्नव-
भिश्च यतिस्तद्वल्लकीच्छन्दः ॥ १५७ ॥

सुवदना ॥ 158 ॥

20 अक्षराणि ॥

विंशत्यक्षरा कृतिर्यथा—

ज्ञेया सप्ताश्वषड्भिर्मरभनयभला गश्चेत्सुवदना ॥ १५८ ॥

विंशत्यक्षरेति । ज्ञेयेति । यत्र मगणरगणभगणनगणयगणभगणा लघुगुरु
च भवन्ति, तत्सुवदनाच्छन्दः । सप्तभिः सप्तभिः षड्भिश्च तत्र यतिरित्यर्थः ॥ १५८ ॥

गीतिका ॥ 159 ॥

20 अक्षराणि ॥

सजजा भरौ सलगा यदा गदिता तदा किल गीतिका ॥ १५९ ॥

सजजा इति । सगणो जगणद्वयं भगणरगणौ सगणलघुगुरुवश्चैते यत्र
भवन्ति, तद्गीतिकाच्छन्दः ॥ १५९ ॥

वृत्तम् ॥ 160 ॥

20 अक्षराणि ॥

[त्री रजौ गलौ भवेदिहेदृशेन लक्षणेन वृत्तनाम¹] ॥ १६० ॥

लीरजाविति । यत्र रगणजगणौ त्रिरुक्तौ गुरुलघू च स्यातां, तद्वृत्त-
च्छन्दः ॥ १६० ॥

शोभा ॥ 161 ॥

20 अक्षराणि ॥

रसाश्वाश्चैः शोभा यमननततगा गश्च विद्विर्निरुक्ता ॥ १६१ ॥

रसाश्चेति । यत्र यगणमगणौ नगणद्वयं तगणद्वयं गुरुद्वयं चैते भवन्ति,
षड्भिः सप्तभिः सप्तभिश्च यतिः स्यात्तत् शोभाच्छन्दः ॥ १६१ ॥

स्रग्धरा ॥ 162 ॥

21 अक्षराणि ॥

एकविंशत्यक्षरा प्रकृतिर्यथा—

अभैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् ॥ १६२ ॥

1. अत्र लक्षणवाक्यं न लिखितम् । विच्छिन्नमिव । भाष्यमनुसृत्य वृत्तरत्नाकरप्रकाशितं
लक्षणवाक्यमिह लिखितम् ॥

अभनैरिति । मगणरगणभगणनगणैस्त्रिभिर्यगणैश्च स्रग्धराच्छन्दः । तत्र सप्तकत्रयेण यतिस्स्यात् ॥ १६२ ॥

सरसी ॥ 163 ॥ 21 अक्षराणि ॥

नजभजजा जरौ यदि तदा गदिता सरसी कवीश्वरैः ॥ १६३ ॥

सिद्धिरिति सिन्धुकमिति च क्वचित् ।

नजभजेति । नगणजगणभगणास्त्रयो जगणा रगणश्च यत्र स्युस्तत्सरसी-
च्छन्दः ॥ १६३ ॥

हंसी ॥ 164 ॥ 22 अक्षराणि ॥

द्वाविंशत्यक्षराऽऽकृतिर्यथा—

मौ गौ नाश्चत्वारो गौ वसुभुवनयतिरिह भवति हंसी ॥ १६४ ॥

द्वाविंशत्यक्षरेति । मौ गाविति । यत्र मगणद्वयं गुरुद्वयं नगणचतुष्टयं पुनर्गुरुद्वयं च स्यात्, अष्टमिश्चतुर्दशमिश्च यतिस्तत् हंसीच्छन्दः ॥ १६४ ॥

भद्रकम् ॥ 165 ॥ 22 अक्षराणि ॥

त्रनरना रनावथ गुरुर्दिर्गकविरमं हि भद्रकमिदम् ॥ १६५ ॥

त्रनेति । यत्र नगणस्ततो रगणनगणौ त्रिऽपठितौ गुरुश्चैकस्तद्भद्रकं
छन्दः । दशमिर्द्वादशमिश्च तत्र यतिरित्यर्थः ॥ १६५ ॥

मदिरा ॥ 166 ॥ 22 अक्षराणि ॥

सप्तभकारयुगेकर्गुर्गादितेयमुदारतरा मदिरा ॥ १६६ ॥

सप्तमेति । सप्तभिर्भगणैर्गुरुणा च मदिराच्छन्दः ॥ १६६ ॥

महास्रग्धरा ॥ 167 ॥ 22 अक्षराणि ॥

सजताः ससौ ररौ गः फणितुरङ्गहयैः स्यान्महास्रग्धराख्या ॥ १६७ ॥

सजता इति । सगणजगणतगणैः सगणद्वयेन रगणद्वयेन गुरुणा च महास्रग्धराच्छन्दः । अष्टभिः सप्तभिः सप्तमिश्च तत्र यतिरित्यर्थः ॥ १६७ ॥

लालित्यम् ॥ 168 ॥ 22 अक्षराणि ॥

लालित्यं भुजगेन्द्रेण भाषितमेतच्च मसरस्मजनगवः ॥ १६८ ॥

लालित्यमिति । मगणसगणरगणसगणा भगणजगणनगणगुरवश्च यदि भवन्ति, तर्हि लालित्यच्छन्दः ॥ १६८ ॥

अद्रितनया ॥ 169 ॥ 23 अक्षराणि ॥

त्रयोविंशत्यक्षरा विकृतिर्यथा—

नजभजभा जभौ लघुगुरु बुधैर्निगदितेयमद्रितनया ॥ १६९ ॥

त्रयोविंशत्यक्षरेति । नजेति । यत्र नगणजगणभगणा जगणभगणौ जगणभगणलघुगुरवश्च भवन्ति, तदद्रितनयाच्छन्दः ॥ १६९ ॥

¹अश्वललितम् ॥ 170 ॥ 23 अक्षराणि ॥

यदिह नजौ भजौ भजभगणास्तदश्वललितं हरार्कयतियुक् ॥ १७० ॥

यदिहेति । नगणजगणभगणा जगणभगणौ जगणभगणलघुगुरवश्च यत्र स्युस्तदश्वललितच्छन्दः । एकादशभिर्द्वादशमिश्च यतिरित्यर्थः ॥ १७० ॥

मत्ताक्रीडा ॥ 171 ॥ 23 अक्षराणि ॥

मत्ताक्रीडा मौ लौ नौ न्लौ गिति

भवति वसुशरदशयतियुतम् ॥ १७१ ॥

मत्तेति । यत्र मगणद्वयं तगणो नगणचतुष्टयं लघुर्गुरुश्च भवति, तन्मत्ताक्रीडाच्छन्दः । अष्टभिः पञ्चभिः दशमिश्च यत्र यतिरित्यर्थः ॥ १७१ ॥

1. अद्रितनयैव एकादशभिर्द्वादशमिर्यतिश्चेत् अश्वललितम् । यतेरभावे त्वद्रितनयेति भाति ।

तन्वी ॥ 172 ॥

24 अक्षराणि ॥

चतुर्विंशत्यक्षरा संस्कृतिर्यथा—

भूतमुनीनैर्यतिरिह भतनाः स्मौ

भनयाश्च यदि भवति तन्वी ॥ १७२ ॥

चतुर्विंशत्यक्षरेति । भूतमुनीति । यत्र भगणतगणनगणाः सगणो
भगणद्वयं नगणयगणौ चैते भवन्ति, पञ्चभिस्सप्तभिर्द्वादशभिश्च यतिः स्यात्, तत्र
तन्वीच्छन्दः ॥ १७२ ॥

क्रौञ्चपदा ॥ 173 ॥

25 अक्षराणि ॥

पञ्चविंशत्यक्षराभिकृतिर्यथा—

क्रौञ्चपदा भ्मौ स्मौ ननना न्ना-

विषुशरवसुमुनिविरतिरिह भवेत् ॥ १७३ ॥

पञ्चविंशत्यक्षरेति । क्रौञ्चेति । यत्र भगणभगणौ सगणभगणौ चत्वारो
नगणा गुरुश्चैते स्युः, पञ्चभिः पञ्चभिः अष्टभिः सप्तभिश्च यतिस्तत् क्रौञ्चपदा-
च्छन्दः ॥ १७३ ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ 174 ॥

26 अक्षराणि ॥

षड्विंशत्यक्षरोत्कृतिर्यथा—

वस्वीशाश्चच्छेदोपेतं ममतनयुगनरसलगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ १७४ ॥

षड्विंशत्यक्षरेति । वस्वीशेति । यत्र भगणद्वयं तद्वज्रो नगणत्रयं सगण-
सगणौ लघुगुरू चैते भवन्ति, तद्भुजङ्गविजृम्भितं छन्दः । अष्टभिरेकादशभिः सप्तभिश्च
तत्र यतिरित्यर्थः ॥ १७४ ॥

अपवाहाख्यम् ॥ 175 ॥

26 अक्षराणि ॥

मो नाः षट् सगुगिति यदि नवरस

रसशरयतियुतमपवाहाख्यम् ॥ १७५ ॥

॥ एतानि पञ्चसप्तत्यधिकशतच्छन्दांसि [उक्थादीनि] ॥

मो ना इति । यत्र मगणो नगणषट्कं सगणो गुरुयुग्मं च भवति, तदप-
वाहाख्यं छन्दः । नवभिः षड्भिः पञ्चभिश्च तत्र यतिः ॥ १७५ ॥

चण्डवृष्टिप्रपातः ॥ 176 ॥ 27 अक्षराणि ॥

अथ दण्डका :—

यदिह नयुगलं ततस्ससरेफा-

स्तदा चण्डवृष्टिप्रपातो भवेदण्डकः ॥ १ ॥ १७६ ॥

अथ दण्डका व्याख्यायन्ते—यदिहेति । नगणद्वयेन रगणसप्तकेन च
चण्डवृष्टिप्रपातो नाम दण्डकः ॥ १७६ ॥

अर्णः ॥ 177 ॥ २ ॥ 30 अक्षराणि ॥

अर्णवः ॥ 178 ॥ ३ ॥ 33 अक्षराणि ॥

व्यालः ॥ 179 ॥ ४ ॥ 36 अक्षराणि ॥

जीमूतः ॥ 180 ॥ ५ ॥ 39 अक्षराणि ॥

लीलाकरः ॥ 181 ॥ ६ ॥ 42 अक्षराणि ॥

उद्दामः ॥ 182 ॥ ७ ॥ 45 अक्षराणि ॥

शङ्खः ॥ 183 ॥ ८ ॥ 48 अक्षराणि ॥

प्रतिचरणविवृद्धरेफाः स्युरर्णार्णव-

व्यालजीमूतलीलाकरोद्दामशङ्खादयः ॥ १ ॥ १७७-१८३ ॥

प्रतिचरणेति । नद्वयरेफसप्तकान्तमेकैकरेफवृद्धौ सत्यां क्रमादर्णादिनामानः
सप्त दण्डका भवन्तीत्यर्थः । आदिपदात्पञ्चदशमी रेफैः रवंजो नाम दण्डकः ।
एकोनसहस्राक्षरो यावत्पादो भवेत्, तावद्यथेष्टकल्पिताभिधाना दण्डका भवन्ति ।
अभिधानकल्पना चेयं - आराम - संग्राह - सुवास - वैकुण्ठ - सोत्कण्ठ-संसार-कासार-
त्याद्या । यदुक्तं—“एकोनसहस्राक्षरपर्यन्ता दण्डकाः प्रायः प्रोक्ताः ।

वर्णत्रिकगणवृद्ध्या नद्वितया महामतिभिः”रिति ॥ २३४५६७८ ॥

१७७ - १८३ ॥

प्रचितकः ॥ 184 ॥ 27 अक्षराणि ॥

प्रचितक्समभिधो धीरधीभिः स्मृतो

दण्डको नद्वयादुत्तरैः सप्तभिर्नैः ॥ ९ ॥ १८४ ॥

प्रचितकेति । नगणद्वयेन यगणसप्तकेन च प्रचितकाख्यो दण्डक
इत्यर्थः ॥ ९ ॥ १८४ ॥

एवं नियतवर्णपादान् दण्डकानुक्त्वाथानियतवर्णपादांस्तानाह—यत्र दृश्यत
इत्यादिभिः ॥ ॥

अशोकपुष्पमञ्जरी ॥ 185 ॥ 28 अक्षराणि ॥

यत्र दृश्यते गुरोः परो लघुः क्रमात्स

कथ्यते बुधैरशोकपुष्पमञ्जरीति ॥ १० ॥ १८५ ॥

क्रमेण गुरुलघ्वोर्याद्विच्छिके निवेशेऽशोकपुष्पमञ्जरी नाम दण्डक
इत्यर्थः ॥ १० ॥ १८५ ॥

कुसुमस्तवकम् ॥ 186 ॥ 27 अक्षराणि ॥

सगणः सकलः खलु यत्र भवेत्

तमिह प्रवदन्ति बुधाः कुसुमस्तवकम् ॥ ११ ॥ १८६ ॥

सगण इति । अनियतैः सगणैः कुसुमस्तवकनामा दण्डक इत्यर्थः
॥ ११ ॥ १८६ ॥

मत्तमातङ्गलीलाकरः ॥ 187 ॥ 27 अक्षराणि ॥

यत्र रेफः परं स्वेच्छया गुंभितः

स स्मृतो दण्डको मत्तमातङ्गलीलाकरः ॥ १२ ॥ १८७ ॥

यत्र रेफ इति । अनियतैः सगणैर्मत्तमातङ्गलीलाकरो नाम दण्डक
इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १८७ ॥

¹अनङ्गशेखरः ॥ 188 ॥ 28 अक्षराणि ॥

लघुगुरुनिजेच्छया यदा निवेश्यते
तदैव दण्डको भवत्यनङ्गशेखरः ॥ १३ ॥ १८८ ॥

त्रयोदश दण्डकाः । इत्थं चाष्टाशीत्यधिकशतसङ्ख्यानि समानि ।

इति छन्दःकौस्तुभे वर्णच्छन्दसि समवृत्ताख्या द्वितीया प्रभा ॥ २ ॥

लघुरिति । लघुगुरोः क्रमादैच्छिके निवेशे सत्यनङ्गशेखराख्यो दण्डकः
इत्यर्थः ॥ १३ ॥ १८८ ॥

इति श्रीविद्याभूषणविरचिते छन्दःकौस्तुभभाष्ये

समवृत्तव्याख्या द्वितीयप्रभा ॥

उपचित्रम् ॥ 189 ॥ 11 अक्षराणि प्रतिपादम् ॥

अथार्धसममुदाह्रियते—

विषमे यदि सौ सल्ला दले ,
भौ युजि भाद्रुकावुपचित्रम् ॥ १ ॥ १८९ ॥

²द्विःपाठात्पद्यपूर्तिः ॥

अथार्धसमवृत्तानि क्रमप्राप्तानि वक्तुमारभते—अथार्धसममिति । विषमे प्रथमे
पादे यदि सगणत्रयं लघुगुरू चैते भवन्ति, युजि द्वितीये पादे भगणत्रयं गुरुद्वयं च
स्यादिति दले पूर्वार्धे लक्षणं, एतदेव परार्धेऽपि भवेदर्धसमवृत्तप्रस्तावात् । अत उक्तं
“ द्विः पाठात्पद्यपूर्तिः ” इति । एवं सर्वत्र ज्ञेयम् । तदोपचित्रच्छन्दः ॥ १८९ ॥

1. अष्टाविंशत्यक्षरपादे दण्डके गुरोः पूर्वं लघोः परञ्च निवेशेऽशोकपुष्पमञ्जरी, लघोः
पूर्वं गुरोः परञ्च निवेशेऽनङ्गशेखर इति ज्ञेयम् ।

2. अर्धसमवृत्तेषु लक्षणस्य अर्धे पादद्वयघटितभागे पूर्णव्याप्त्या तादृशलक्षणयुक्तस्या-
र्धस्य द्विः द्विवारं पाठात् (पादचतुष्टयविशिष्टस्य श्लोकस्यार्धद्वयघटितत्वेन) पद्यस्य श्लोकस्य पूर्तिः ।
लक्षणघटितभागौ द्वौ वर्तते इत्यर्थः ।

वेगवती ॥ 190 ॥

1-3 पादयोः 10 अक्षराणि ॥

2-4 पादयोः 11 अक्षराणि ॥

विषमे प्रथमाक्षरहीनं

दोधकमेव हि वेगवती स्यात् ॥ २ ॥ १९० ॥

विषम इति । विषमे प्रथमे तृतीये च लघुद्वयं भगणद्वयं गुरुद्वयं च भवति, द्वितीये चतुर्थे च भगणत्रयं गुरुद्वयं च स्यात्तदा वेगवतीच्छन्दः ॥ १९० ॥

हरिणप्लुता ॥ 191 ॥

1-3 पादयोः 11 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 12 अक्षराणि ॥

अयुजि प्रथमेन विवर्जिता

द्रुतविलम्बिततो हरिणप्लुता ॥ ३ ॥ १९१ ॥

अयुजीति । अयुजि प्रथमे तृतीये च लघुद्वयं भगणद्वयं रगणश्च स्यात्, द्वितीये चतुर्थे च नगणो भगणद्वयं रगणश्च स्यात्तर्हि हरिणप्लुताच्छन्दः ॥ १९१ ॥

मालभारिणी ॥ 192 ॥

1-3 पादयोः 11 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 12 अक्षराणि ॥

विषमे ससजा गगौ समे चेत्

सभराद्यः किल मालभारिणी स्यात् ॥ ४ ॥ १९२ ॥

विषमे ससेति । प्रथमतृतीययोः सगणद्वयं जगणो गुरुद्वयं च स्यात्, द्वितीयचतुर्थयोस्तु सगणभगणौ रगणयगणौ च स्यातां, तर्हि मालभारिणीच्छन्दः ॥ १९२ ॥

द्रुतमध्या ॥ 193 ॥

1-3 पादयोः 11 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 12 अक्षराणि ॥

भत्रयमोजगतं गुरुकौ चेत्

युजि च नजौ ज्ययुतौ द्रुतमध्या ॥ ५ ॥ १९३ ॥

भत्रयमिति । भगणत्रयं गुरुयुगलं च यद्योजगंतं प्रथमतृतीयपादगं स्यात्,
युजि द्वितीये चतुर्थे च पादे नगणो जगणद्वयं यगणश्च भवेत्, तदा
द्रुतमध्याच्छन्दः ॥ १९३ ॥

भद्रविराट् ॥ 194 ॥

1-8 पादयोः 10 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 11 अक्षराणि ॥

ओजे तपरौ जरौ गुरुश्चेत्

स्सौ जौग् भद्रविराट् भवेदनोजे ॥ ६ ॥ १९४ ॥

ओजे तेति । ओजे प्रथमे तृतीये च पादे तगणजगणरगणगुरुवः स्युः,
अनोजे द्वितीये चतुर्थे च भगणसगणौ जगणो गुरु च स्यातां, तदा भद्रविराट्
छन्दः ॥ १९४ ॥

केतुमती ॥ 195 ॥

1-3 पादयोः 10 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 11 अक्षराणि ॥

विषमे सजौ सगुरुयुक्तौ

केतुमती समे भरनगाद्गः ॥ ७ ॥ १९५ ॥

विषमे सजाविति । प्रथमतृतीययोः सगणजगणौ सगणगुरु च स्याता,
द्वितीयचतुर्थयोस्तु भगणरगणनगणा गुरुयुग्मं च स्युस्तदा केतुमतीछन्दः ॥ १९५ ॥

आख्यानकी ॥ 196 ॥

प्रतिपादम् 11 अक्षराणि ॥

आख्यानकी तौ जगुरु ग ओजे

जतावनोजे जगुरु गुरुश्चेत् ॥ ८ ॥ १९६ ॥

आख्यानकीति । प्रथमतृतीययोस्तगणद्वयं जगणो गुरुद्वयं च स्यात्,
द्वितीयचतुर्थयोस्तु जगणस्तगणो जगणो गुरुद्वयं च भवति, तदाख्यानकीछन्दः ॥
॥ १९६ ॥

विपरीताख्यानकी ॥ 197 ॥ प्रतिपादम् 11 अक्षराणि ॥

जतौ जगौ गौ विषमे समे स्या-

तौ जगौ ग एषा विपरीतपूर्वा ॥ ९ ॥ १९७ ॥

जताविति । [यदि] प्रथमतृतीययोर्जगणतगणौ जगणो गुरु च स्युः, द्वि(तीय)-
तुर्ययोस्तु तगणद्वयं जगणो गुरुयुग्मं च, तदा विपरीताख्यानकीच्छन्दः ॥ १९७ ॥

अपरवक्त्रम् ॥ 198 ॥

1-3 पादयोः 11 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 12 अक्षराणि ॥

अयुजि ननरला गुरुः समे

यदपरवक्त्रमिदं नजौ जरौ ॥ १० ॥ १९८ ॥

अयुजीति । प्रथमे तृतीये च नगणद्वयं रगणो लघुगुरुश्च भवति, द्वितीये
चतुर्थे च नगणो जगणद्वयं रगणश्च स्यात्तर्ह्यपरवक्त्रच्छन्दः ॥ १९८ ॥

पुष्पिताग्रा ॥ 199 ॥

1-3 पादयोः 12 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 13 अक्षराणि ॥

अयुजि नयुगरेफतो यकारो

युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥ ११ ॥ १९९ ॥

अयुजि नेति । प्रथमे तृतीये च द्वौ नगणौ रगणयगणौ च भवेतां,
द्वितीये चतुर्थे नगणो जगणद्वयं रगणो गुरुश्च, तदा पुष्पिताग्राच्छन्दः ॥ १९९ ॥

सुन्दरी ॥ 200 ॥

1-3 पादयोः 10 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 11 अक्षराणि ॥

अयुजोर्यदि सौ जगौ युजोः

सभरा लगौ यदि सुन्दरी मता ॥ १२ ॥ २०० ॥

अयुजोरिति । यदि प्रथमतृतीययोः सगणद्वयं जगणो गुरुश्च स्यात्,
द्वितीयचतुर्थयोस्तु सगणभगणरगणा लघुगुरु च भवेयुस्तदा सुन्दरीच्छन्दः ॥ २०० ॥

यवमती ॥ 201 ॥

1-3 पादयोः 12 अक्षराणि ।

2-4 पादयोः 13 अक्षराणि ॥

स्यादयुग्मके रजौ रजौ समे तु
जरौ जरौ गुरुर्यवात्परा मतीयम् ॥ १३ ॥ २०१ ॥

त्रयोदशार्धसमानि ॥

इति छन्दःकौस्तुभे वर्णच्छन्दस्यर्धसमवृत्ताख्या तृतीया प्रभा ॥ ३ ॥

स्यादिति । अयुग्मके प्रथमे तृतीये च पादे यदि रगणजगणौ द्विःपठितौ
स्यातां, समे द्वितीये चतुर्थे च जगणरगणौ द्विरुक्तौ गुरुश्चैकस्तदा यवमतीच्छन्दः
॥ १३ ॥ २०१ ॥

इत्यर्धसमवृत्तव्याख्या तृतीया प्रभा ॥ ३ ॥

अथ ^१विषममुदाह्रियते—

उद्गता ॥ 202 ॥

1 पादे 10 अक्षराणि ।

2 पादे 10 अक्षराणि ।

3 पादे 10 अक्षराणि ।

4 पादे 13 अक्षराणि ।

आहत्य 43 अक्षराणि ॥

प्रथमे सजौ यदि सलौ च

नसजगुरुकाण्यतः परम् ।

यद्यथ भनभगाः स्युरथो

सजसा जगौ च भवतीयमुद्गता ॥ १ ॥ २०२ ॥

“यद्यथ भनजल्गाः स्युरथो” इति तृतीये [पादे] कचित् [पाठः] ॥

अथ क्रमप्राप्तानि विषमवृत्तानि वक्तुमारभते—अथ विषममिति । विषम-
वृत्तानि खलु त्रिविधानि भवन्ति, उद्गतापदचतुर्ध्वोपस्थितप्रचुपि[त]भेदात् । तेषू-

1. विषमवृत्तेषु लक्षणस्य पूर्ण एव श्लोके व्याप्त्या श्लोकस्य पूर्णस्यैव लक्ष्यत्वं, लक्षण-
युक्तश्चैक एव भाग इति दिक् ।

द्रुताभेदानाह—प्रथमे सेति । यस्य प्रथमे पादे सगणजगणौ सगणलघू च स्यातां, अतः प्रथमात्परं द्वितीये पादे नगणसगणौ जगणगुरू च स्यातां, अथ द्वितीयानन्तरतृतीये यदि भगणनगणौ भगणगुरू च स्यातां, अथो तृतीयानन्तरं चतुर्थे पादे सगणजगणौ द्विःपठितौ गुरूश्चैकस्तदुद्रताच्छन्दः ॥ १ ॥ २०२ ॥

सौरभकम् ॥ 203 ॥

1, 2, 3, पादेषु 10 अक्षराणि ।

4, पादे 13 अक्षराणि ।

आहत्य 43 अक्षराणि ॥

त्रयमुद्रतासदृशमेव

पदमिह तृतीयमन्यथा ।

जायते रनभगैर्ग्रथितं

कथयन्ति सौरभकमेतदीदृशम् ॥ २ ॥ २०३ ॥

त्रयमिति । यत्र त्रयं प्रथमद्वितीयचतुर्थात्मकं पादत्रयमुद्रतावदेव स्यात्, तृतीयं पदं रनभगैर्ग्रथितं सदन्यथा जायते तृतीये पादे सगणनगणौ भगणगुरू च स्यातामित्यर्थः, तत् सौरभकच्छन्दः ॥ २ ॥ २०३ ॥

ललितम् ॥ 204 ॥

1-2 पादयोः 10 अक्षराणि ।

3 पादे 12 अक्षराणि ।

4 पादे 13 अक्षराणि ।

आहत्य 45 अक्षराणि ॥

नयुगं सकारयुगलं च

भवति चरणं च तृतीयकम् ।

तदुदितमुरुमतिभिर्ललितं

यदि शेषमस्य सकलं यथोद्रता ॥ ३ ॥ २०४ ॥

इत्युद्रताभेदाः ॥

नयुगमिति । यत्र तृतीये पादे नगणद्वयं सगणद्वयं च स्यात्, अवशिष्ट-
पादत्रयमुद्रतावद्भवेत्, तदुरुमतिभिर्बुधैर्ललितच्छन्दः प्रोक्तमित्यर्थः ॥ ३ ॥ २०४ ॥

इत्युद्रताप्रकरणं समाप्तम् ॥

—: * :—

पदचतुरूर्ध्वम् ॥ २०५ ॥

1 पादे 8 अक्षराणि ।

2 पादे 12 अक्षराणि ।

3 पादे 16 अक्षराणि ।

4 पादे 20 अक्षराणि ।

आहत्य ५६ वर्णाः ॥

आद्यः]पादोऽष्टभिर्वर्णैः

स्ततोऽन्ये चतुरक्षरैः क्रमाद्वृद्धाः ।

पादा यस्य द्वितीयाद्या षट्पञ्चाशद्वर्णा यत्र

तदिह विबुधजनैरुक्तं पदचतुरूर्ध्वं नाम वृत्तम् ॥ १ ॥ २०५ ॥

अथ पदचतुरूर्ध्वं छन्दो दर्शयति—आद्य इति । यस्याद्यः पादो वर्णै-
रष्टभिर्भवति, तत आद्यादन्ये द्वितीयादयस्त्रयः पादाश्चतुर्भिर्वर्णैः क्रमात् वृद्धा
भवन्ति । तत् षट्पञ्चाशद्वर्णात्मकं पदचतुरूर्ध्वं छन्दः स्यादित्यर्थः । एतदुक्तं
भवति—यस्य प्रथमः पादोऽष्टवर्णः, द्वितीयो द्वादशवर्णः, तृतीयः षोडशवर्णः, चतुर्थो
विंशतिवर्णः, तत्पदचतुरूर्ध्वमिति । पदानि पादाः क्रमेण व्युत्क्रमेण च चतुरूर्ध्वानि
चतुर्वर्णवृद्धानि यस्य तदिति विग्रहः । अत्र वर्णा गुरुलघुरुपास्तिलतण्डुलवत्
विमिश्रिता बोध्याः ॥ १ ॥ २०५ ॥

अथ तद्वेदानां लक्ष्यनिरपेक्षाणि लक्षणान्याह—

आपीडः ॥ २०६ ॥

1 पादे 8 अक्षराणि ।

2 पादे 12 अक्षराणि ।

3 पादे 16 अक्षराणि ।
4 पादे 20 अक्षराणि ।
आहत्य 56 वर्णाः ॥

कलिका ॥ 207 ॥

1 पादे 12 अक्षराणि ।
2 पादे 8 अक्षराणि ।
3 पादे 16 अक्षराणि ।
4 पादे 20 अक्षराणि ।
आहत्य 56 वर्णाः ॥

लवली ॥ 208 ॥

1 पादे 12 अक्षराणि ।
2 पादे 16 अक्षराणि ।
3 पादे 8 अक्षराणि ।
4 पादे 20 अक्षराणि ।
आहत्य 56 वर्णाः ॥

अमृतधारा ॥ 209 ॥

1 पादे 12 अक्षराणि ।
2 पादे 16 अक्षराणि ।
3 पादे 20 अक्षराणि ।
4 पादे 8 अक्षराणि ।
आहत्य 56 वर्णाः ॥

आपीड इदमेवान्त्यौ वर्णौ चेद्वावश्चादिना ।

क्रमात्पादेन चेत्पादा द्वितीयाद्यास्त्रयस्तदा ॥

कलिका लवली प्रोक्ताऽमृतधारा च सूरिभिः ॥ २-५ ॥

लक्ष्यचतुष्टयमूहम् ।

इति पदचतुर्ध्वभेदाः ॥

आपीड इति । इदमेव पदचतुर्ध्वमापीडः स्यात्, यद्यन्तौ वर्णौ गुरु स्यातामिति । अयमर्थः—पूर्वोक्ते पदचतुर्ध्वे छन्दसि चेत्यतिपादमन्यवर्णद्वयं गुरु स्यादन्ये सर्वे वर्णा लघवः स्युस्तर्हि तदेवापीडच्छन्दः यथा—

विहरति हरिरुच्चै-

व्रजविपिनमनु रसिकराजः ।

य(नु)[दु]दितवरसुरभिषिकलितमालो

विरचयति बहुविधकुसुम(चपा)[शर]म[यम]हपीडम् ॥ २ ॥ २०६ ॥

अथ चेदष्टवर्णं पुरापीडस्य प्रथमश्चरणो द्वितीयतृतीयचतुर्थेषु त्रिषु चरणेषु क्रमेण स्यात्तर्हि कलिकालवलयमृतधाराख्यानि क्रमात्त्रीणि छन्दांसि भवन्तीत्यर्थः । अयमत्र निष्कर्षः—यद्यापीडस्य प्रथमद्वितीयौ चरणौ मिथो विपर्यस्तौ स्यातां, तृतीयचतुर्थौ तु यथावस्थितौ, तर्हि कलिकाच्छन्दः । इयं मञ्जरीत्यपरे । यथा—

व्रजविपिनमधिवसति सुभ्रू

रचितकुसुमवेशा ।

सुरहरसुललितमुखरुचिरतिकान्ति-

स्त्वयि परिनिहितमतिरुपधृतकमलकलिकासौ ॥ ३ ॥ २०७ ॥

अथ यद्यापीडस्य प्रथमश्चरणस्तृतीयस्थाने भवति, अन्यत्सर्वं यथावस्थितं, तर्हि लवलीच्छन्दः । अयमत्र क्रमः—प्रथमो द्वादशवर्णः द्वितीयः षोडशवर्ण-स्तृतीयोऽष्टवर्णश्चतुर्थस्तु विंशतिवर्ण इति । यथा—

हरिचरणकमलमधुमत्ता

तदमलमधुरगुणगणगुणन(सी)[शी]ला ।

विरहविधुरचेता

निवसति भवनमधि रुचिसुललितव(?)लवली सा ॥ ४ ॥ २०८ ॥

अथ यद्यापीडस्य प्रथमश्चरणश्चतुर्थस्थाने भवति, अन्यत्सर्वं पूर्ववत्, तर्हि अमृतधाराच्छन्दः । अयमत्र क्रमः—प्रथमो द्वादशवर्णः, द्वितीयः षोडशवर्णः, तृतीयो विंशतिवर्णः, चतुर्थस्त्वष्टवर्ण इति । यथा—

सुललिततनुरुचिरतिशीता

मदनमदमुदितहृदयतपनपद्मा ।

प्रियसखि मम मनसि निवसति वरवदनचन्द्रा

सततममृतधारा ॥ ५ ॥ २०९ ॥

उपस्थितप्रचुपितम् ॥ 210 ॥

1 पादे 14 अक्षराणि ।

2 पादे 13 अक्षराणि ।

3 पादे 9 अक्षराणि ।

4 पादे 15 अक्षराणि ।

आहत्य 51 अक्षराणि ॥

म्सौ ज्मौ गौ प्रथमाङ्घ्रिरीक्ष्यते खलु यस्मिन्

त्रितयं सनजरगास्तथा ननौ सः ।

अथ ननयुतजयं

प्रचुपितमिदमुदितमुपस्थितपूर्वम् ॥ १ ॥ २१० ॥

अथोपस्थितप्रचुपितच्छन्दो दर्शयति— म्सौ ज्माविति ।

यस्मिन् छन्दसि म्सौ ज्मौ गुरू चेति प्रथमाङ्घ्रिरीक्ष्यते, त्रितयं द्वितीया-
ङ्घ्रित्रयं, सनजरगा इति ननौ स इति ननयुतजयं चेति क्रमात् स्यात्,
तदुपस्थितप्रचुपितच्छन्दः । यत्र मगणसगणौ जगणभगणौ गुरू चेति प्रथमः पादः,
सगणनगणजगणरगणगुरव इति द्वितीयः, नगणद्वयं सगणश्चेति तृतीयः, नगणत्रयं
जगणयगणौ चेति चतुर्थः स्यात्तदित्यर्थः ॥ १ ॥ २१० ॥

वर्धमानम् ॥ 211 ॥

1 पादे 14 अक्षराणि ।

2 पादे 13 अक्षराणि ।

3 पादे 18 अक्षराणि ।

4 पादे 15 अक्षराणि ।

आहत्य 60 अक्षराणि ॥

वर्धमानं तृतीयं चेन्ननसैनसैरिह ॥ २ ॥ २११ ॥

अथ तद्भेदानाह—वर्धमानमिति । इह पूर्वच्छन्दसि तृतीयपादश्चेत् द्विः
पठितैर्न[गणनगण]सगणैः कल्पेत, तर्हि तदेव वर्धमानच्छन्दः । यथा—

गोविन्दे यदि ते मनस्तदातिपवित्रं
प्रथितं सपदि यशोऽत्र वर्धमानम् ।
यमिह निगमचयतो निखिलविबुधनिवहाः
परमपुरुषमनुनिगदन्ति भजन्ते ॥ २ ॥ २११ ॥

शुद्धविराडार्षभम् ॥ २१२ ॥ १ पादे १४ अक्षराणि ।
२ पादे १३ अक्षराणि ।
३ पादे ९ अक्षराणि ।
४ पादे १५ अक्षराणि ।
आहत्य ५१ वर्णाः ॥

तजरैस्तु शुद्धविराडार्षभं प्रथमे यतिः ॥ ३ ॥ २१२ ॥

यदि तत्रैव पूर्वच्छन्दसि तगणजगणरगणैः तृतीयः कल्पते, तदा तदेव
शुद्धविराडार्षभच्छन्दः । उभयत्र प्रथमे पादे यतिविरामः स्यात् । यथा—

विश्वस्मिन् वसतीह यः प्रभुर्महनीयो
यमिमं बहुमितमार्षभं वदन्ति ।
तं शुद्धविराट्परप्रियां
विमलमतिभिरनुगतमाशुं भजध्वम् ॥ ३ ॥ २१२ ॥

लक्ष्ययुग्ममूहम् ॥

॥ इत्युपस्थितप्रचुपितभेदाः ॥

अनयोरुदाहरणं ग्रन्थगौरवमयान्न कृतमित्याह - लक्ष्येति ।

इत्युपस्थितप्रचुपितप्रकरणं व्याख्यातम् ॥

गाथा ॥ 213 ॥

1 पादे 8 अक्षराणि ।

2 पादे 10 अक्षराणि ।

3 पादे 7 अक्षराणि ।

4 पादे 9 अक्षराणि ।

आहत्य 34 वर्णाः ॥

विषमाक्षरपादं वा, पादैरसमं दशधर्मवत् ।

यच्छन्दो नोक्तमत्र, गाथेति तत्सूरिभिः प्रोक्तम् ॥ १ ॥ २१३ ॥

द्वादश विषमानि ।

इति छन्दःकौस्तुभे वर्णच्छन्दसि विषमवृत्ताख्या चतुर्थी प्रभा

॥ ४ ॥

अथ गाथामाह—विषमेति । विषमान्यक्षराणि येषु तादृशाः पादा यस्मिन्-
द्विषमाक्षरपादं छन्दो गाथा स्यात् । यथा सूत्रमेवैतदष्टदशसप्तनवाक्षरपादं, तथा
पादैरसमं विसदृशं त्रिषञ्चषडादिपादमित्यर्थः । तदिदं स्वयमेव दर्शयति ¹दशधर्म-
वदिति ।

‘दश धर्म न जानन्ति धृतराष्ट्र निबोध तान् ।

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ।

त्वरमाणश्च भीरुश्चालसः कामी च ते दश ॥’

इति भारते ।

अत्र पादत्रयात्मकं पादषट्कात्मकं वा गाथाच्छन्दः । अन्यदूह्यम् । अपरं
यदत्र शास्त्रे छन्दो नोक्तं तत्सर्वं गाथेति सूरिभिर्विद्वैः प्रोक्तं बोध्यम् । यद्यपि

1. “दशधर्मवदिति” दशधर्मशब्दयोगाल्लक्षणया भारतस्था षट्पदा गाथा दशधर्मशब्दे-
नोच्यत इति भावः ॥

शेषच्छन्दसो गाथेत्येकैव संज्ञा कृता, तथापि छन्दश्चूडामण्यादिग्रन्थाद्दोहकप्रकीर्ण-
कादिसंज्ञा बोद्धव्या । ग्रन्थगौरवभयात्ता न विवृताः ।

इति श्रीविद्याभूषणविरचिते छन्दःकौस्तुभभाष्ये

विषमवृत्तव्याख्याने चतुर्थी प्रभा ॥ ४ ॥

इदानीं वक्तृप्रकरणं वक्तुमारभते—

¹वक्तृम् ॥ 214 ॥ प्रतिपादं 8 अक्षराणि ॥

वक्तृं नाद्यान्नसौ स्यातामब्धेर्योऽनुष्टुभि ख्यातम् ॥ १ ॥ २१४ ॥

वक्तृमिति । अनुष्टुभ्यष्टाक्षरायां जातौ पादस्याद्यात् प्रथमाक्षरात् परौ
नगणसगणौ न स्याताम्, अन्ये मादयः षड् गणा यथेष्टं स्युः । तथाब्धेश्चतुर्था-
दक्षरात्परो यगणः स्यात् । एवं चतुर्भिः पादैर्वक्तृं छन्दः ख्यातं प्रसिद्धम् । अनुष्टुब्-
भीत्या ²प्रकरणम् । तेनाष्टमोऽपि वर्णः प्राप्तः ॥ १ ॥ २१४ ॥

पथ्यावक्तृम् ॥ 215 ॥ 8 अक्षराणि प्रतिपादम् ॥

युजोर्जेन सरिद्धर्तुः पथ्यावक्तृं प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥ २१५ ॥

युजोर्जेनेति । द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः सरिद्धर्तुश्चतुर्थादक्षरात् परवर्तिना
जगणेन पथ्यावक्तृं छन्दो भवति । शेषौ पादौ वक्तृवत् । सर्वेषु पादेष्वद्यात्
नसौ न कार्यौ सामान्येनेति पूर्वोक्तेरपवादाभावात् । एवम(पि) [ग्रि] मेष्वापि
व्याख्येयम् ॥ २ ॥ २१५ ॥

विपरीतपथ्यावक्तृम् ॥ 216 ॥ 8 अक्षराणि पादेषु ।

ओजयोर्जेन वारिधेस्तदेव विपरीतादि ॥ ३ ॥ २१६ ॥

1. अत्रापि द्विरावृत्त्या श्लोकः पूरयितव्यः ।

2. अनुष्टुप्त्वशङ्काव्यावृत्तये छन्दोमञ्जर्यामिव पृथक् प्रकरणम् ।

ओजयोर्जेनेति । ओजयोः प्रथमतृतीयपादयोर्विषये वारिधेश्चतुर्थात् अक्षरा-
त्परवर्तिना जगणेन तत्पथ्यावक्त्रं विपरीतादि भवति, विपरीतपथ्यावक्त्रं नाम छन्दः
स्यात् । शेषौ पादौ वक्तवत् ॥ ३ ॥ २१६ ॥

चपलावक्त्रम् ॥ 217 ॥ पादे पादे 8 अक्षराणि ॥

चपलावक्त्रमयुजोर्नकारश्चेत्पयोराशेः ॥ ४ ॥ ॥ २१७ ॥

चपलावक्त्रमिति । प्रथमतृतीययोः पादयोर्विषये पयोराशेश्चतुर्थादक्षरात्
परश्चेन्नकारस्त्रिलघुर्नगणः स्यात्, तदा चपलावक्त्रं छन्दः । शेषौ पादौ वक्तवत्
॥ ४ ॥ २१७ ॥

युग्मविपुला ॥ 218 ॥ प्रतिपादं 8 अक्षराणि ॥

यस्यां लः सप्तमो युग्मे सा युग्मविपुला मता ॥ ५ ॥ २१८ ॥

यस्यां ल इति । यस्यामनुष्टुभि युग्मे द्वितीये चतुर्थे च पादे सप्तमो वर्णो
लघुर्भवति, तद्युग्मविपुलाच्छन्दः । शेषौ वक्त्रवत् ॥ ५ ॥ २१८ ॥

विपुला ॥ 219 ॥ 8 अक्षराण्येव सर्वेष्वपि पादेषु ।

अथवा युग्म विपुला सै(व त)[तव]स्यास्त्रिलेष्वपि ॥ ६ ॥ २१९ ॥

अथवा युग्मेति । युग्मेति स्वमित्तस्य कवेः संबोधनम्, तेन विपुला छन्द
इत्यर्थः । न चेयं पथ्यावक्त्रेण गतार्थेति वाच्यम् । तस्मिन् युक्पादयोश्चतुर्था-
दक्षराज्जगण आवश्यकः । अस्यां तु तयोस्सप्तमलघुत्वमावश्यकम् । तत्त्वं च ¹तगणादि-
भिरपि सिध्येदित्यसांकर्यात् । ²विपुलाभेदेषु आयुक्पादेर्वितुयोर्मादि मिर्मगणमप-

1. आदिनानगणभगणौ गृह्येते ॥

2. अत्र “विपुलाभेदेषु” इत्यारभ्य “मतेर्लघु” इत्यन्तं वाक्यं न सङ्गच्छते ।
भावस्तव्यमिति भाति—“विपुलाभेदेषु अयुक्पादयोः चतुर्थादक्षरात् भादयो गणा भविष्यन्ति ।
पथ्यावक्त्रेण जगण एवावश्यकः । सैतवस्य मते तु लघुसप्तमैश्चतुर्भिरपि पादैर्विपुलाच्छन्दः”
इति ॥

दिष्यतिपथ्यावक्त्रे तु जगण एवावश्यकं तत्त्वं च तगणादिभिरपि सिध्येत् मतेर्लघु-
सप्तमैश्चतुर्भिरपि पादैर्विपुलाछन्दः स्यादित्यर्थः ॥ ६ ॥ २१९ ॥

भविपुला ॥ २२० ॥ ८ अक्षरपादः ॥

अयुजोरित्यापूर्तेरनुवर्त्यम् ।

भेनाब्धितो भाद्विपुला ॥ ७ ॥ २२० ॥

भेनाब्धित इति । अयुजोर्नकारश्चे^१दित्यस्मादयुजोरित्यनुव(र्ते)[र्तेते]
अयुजोः प्रथमतृतीययोः पादयोः अब्धितश्चतुर्थवर्णाद्यदि यगणं बाधित्वा भकारः
स्यात्, तदा भविपुला नाम छन्दः । युजोस्तु सप्तमलघुत्वमस्येवेति बोध्यम् ॥
एवमग्रिमेषु च । यदुक्तम्—

“ ओजे तुर्यान्नतभगजसैर्नविपुलादयः ।

आस्वोजे प्रायस्तुर्ये गयुजि षड्भ्यो लघुयुतः ” । इति ॥ ७ ॥ २२० ॥

रविपुला ॥ २२१ ॥ पादेषु ८ अक्षराणि ॥

इत्थमन्या रश्चतुर्थात् ॥ ८ ॥ २२१ ॥

इत्थमिति । अयुक्पादयोश्चतुर्थादक्षराद्यदि रगणस्तदाऽन्या रविपुले-
त्यर्थः ॥ ८ ॥ २२१ ॥

नविपुला ॥ २२२ ॥ पादेषु ८ अक्षराणि ॥

नोऽम्बुधेश्चतुर्थात् ॥ ९ ॥ २२२ ॥

नोऽम्बुधेरिति । अयुक्पादयोश्चतुर्थादक्षरान्नगणश्चेत्, तदा नविपुला-
छन्दः ॥ ९ ॥ २२२ ॥

तविपुला ॥ 223 ॥ ४ अक्षराणि पादेषु ॥

तोऽब्धेस्त¹त्पूर्वाऽन्या भवेत् ॥ २० ॥ २२३ ॥

तोऽब्धेरिति । अयुक्पादयोश्चतुर्थादक्षरात्तगणश्चेत्तदा तविपुलाच्छन्दः
॥ २० ॥ २२३ ॥

दश वक्तृभेदाः ॥

[आहत्य वर्णवृत्तानि 223]

इति छन्दःकौस्तुभे वर्णच्छन्दसि वक्त्रनिरूपणं पञ्चमी प्रभा ॥ ५ ॥

इदं वक्तृप्रकरणं मात्राछन्दः केचिदाहुः । अत्र तु, वर्णच्छन्दः—

कथितत्वेऽप्युपपत्तेः अत उभयान्तराले पठितमेतत् ॥

इति छन्दःकौस्तु(भे)[भभाष्ये] पञ्चमी प्रभा ॥ ५ ॥

1. तत्पूर्वेत्यत्र तच्छब्देन तशब्दः परामृश्यते । ततश्च तत्पूर्वा तशब्दपूर्वा अन्या विपुला तविपुला नाम छन्दो भवेदित्यर्थः ॥

(To be Continued)

NAMMĀLVĀR ŪŃCAR KAVITAI

Edited by VIDVĀN V. S. KRISHNAN

This is a small treatise in praise of Nammālvār who is considered to be the most prominent among the twelve Vaiṣṇava Saints called Ālvārs. Because of his greatness he is also called Śaṭha-kōpa, Parāṅkuśa, Ālvār etc. Because of his fondness for the flower called Vakula he is also called Vakulaḥbharana.

His birth place is Tirukurukūr which is situated on the south bank of Tāmraparni and now called Ālvār Tirunagari in the Tiruṇelveli District. He belongs to a peasant family and is the son of Kāri and Uḍayanaṅgai. In his young age he was called Māran and Kārimāran.

On account of his staunch devotion, he was able to find out the eternal truth even in his teens. He has composed many poems in Tamil. Out of 4,000 verses of Divyaprabandha which are considered to be the precious treasure of Tamil Vaiṣṇavaite literature, four varieties consisting of about 1300 verses viz., Tiruviruttam, Tiruvāṣiriyam, Periya-tiruvantādi and Tiruvāymoli are the compositions of this famous Ālvār.

This work contains 21 verses except the benedictory stanza which deals with the greatness of Ādinātha, the Lord situated at Ālvārtirunagari. All of them describe the greatness of Nammālvār and his composition.

Ūñcal was a prevalent style in those days in which deities and devotees were praised. Similar works are found with the names Śrīraṅganāyakar Ūśal, Śrīraṅganāyakiyār Ūśal, Kāntimatiyamman Ūñcal etc. The style is simple and interesting.

Neither the name nor the time of the author is known. At the end of this work the following sentence is found viz., *Tirumēni Tiruvēṅkaṭakkavirāyar guruvē namaḥ*. This gives room to suspect either the author or the copyist may be the disciple of this Kavirāyar.

This edition is based on a palm-leaf manuscript preserved in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, under R. No. 459 (h).

நம்மாழ்வார் ஊஞ்சற் கவிதை

இஃது, திருமால் அடியார்களாகிய ஆழ்வார்கள் பன்னிரு வரில் “நம்மாழ்வார்” என்பாரைப்பற்றிய ஊஞ்சற் பாடல்கள் அடங்கிய சிறு நூலாகும். இறைவனைக் குறித்தும் அடியார்களைப் பற்றியும் “ஊஞ்சற் பாட்டு, வாகனக் கவிதை” என்பன போன்ற பாடல்கள் பாடப் பெறுவது உண்டு. சீரங்கநாயகர் ஊசல், சீரங்கநாயகியார் ஊசல், காந்திமதியம்மன் ஊஞ்சல், ஆதிநாதர் வாகனக் கவிதை முதலாயின இவ்வகையைச் சார்ந்தன.

“நம்மாழ்வார்” என்று ஆன்றோர்களால் சிறப்பித்துக் கொண்டாடப்பெறும் இப் பெரியார் “ஆழ்வார் திருநகரி” எனத் தற்போது சிறந்து விளங்கும் திருக்குருகூரில் வேளாண்மரபில் அவதரித்தவர். இவரது தந்தையார் பெயர் காரி என்பது. தாயார் பெயர் உடையநங்கை. இவ் வாழ்வார் இளமையிலேயே ஞானம்பெற்று இறைவனைத் துதித்தவர். “நாலாயிரத் திவ்யப் பிரபந்தம்” என்ற ஆழ்வார்கள் அருளிச் செயலில் திருவிருத்தம், திருவாசிரியம், பெரிய திருவந்தாதி திருவாய்மொழி என்னும் நான்கும் நம்மாழ்வாரால் அருளப் பெற்றனவாம். இவற்றை நான்கு வேதங்களின் சாரம் என்பர் பெரியோர்.

இவருக்குப் பெற்றோர் இட்ட பெயர் “மாறன்” என்பது. “காரிமாறன்” எனவும் வழங்குவர். சடகோபர், பராங்குசர், வகுளாபரணன் ஆகிய பல பெயர்களும் இவரைக் குறிப்பனவே. பொதுவாக “ஆழ்வார்” என்றாலே நம்மாழ்வாரைத் தான் குறிக்கும்.

இந்நூலில் காப்புச்செய்யுளுடன் இருபத்தொரு விருத்தப் பாக்களுள்ளன. நூலின் முதற்பாடல், திருக்குருகூரில் கோயில் கொண்டுள்ள ஆதிநாதப் பெருமானைப் பற்றியது. மற்றையன ஆழ்வாரைக் குறித்தன. திருக்குருகூர்ப் பெருமை, ஆழ்வார் சிறப்பு, அன்னார் அருளிச்செய்த பிரபந்தங்களின் பிரபாவம், ஊஞ்சற் பலகைச் சிறப்பு, வடம், அங்குச் செய்யப்பட்டுள்ள அலங்காரங்கள் முதலிய பலவும் பற்றி அழகுறப் பாடப்

பெற்றுள்ளன எனிய இனிய நடை. உள்ளமுருக்கும் பாடல்கள்.

இந்த அரிய சிறுநூலை இயற்றிய ஆசிரியர் இன்னார் என்று தெரியவில்லை. நூலின் இறுதியில் “திருமேனி திருவேங்கடக் கவிராயர் குருவே நம:” என்றொரு தொடர் காணப் பெறுகின்றது. இந் நூலாசிரியரின் ஆசிரியர் பெயர் “திருமேனி திருவேங்கட கவிராயர்” என்பதாக இருக்கலாம்.

இது, இந் நூல்நிலைய மூவருடக் காட்டலாக்கு 459 (h) ஆம் எண்ணின் கீழ் வருணிக்கப் பட்டுள்ள பனையோலைப் பிரதியினின்றும் பெயர்த்து எழுதப் பெற்று இங்கு வெளியிடப் படுகின்றது.

வி. ஸ்ரீ. கிருஷ்ணன்.

சுவாமி நம்மாழ்வார் பேரில் பாடிய ஊஞ்சற் கவிதை

—:o:—

காப்பு

வயல்பூத்த செழுங்கமல வாவி பூத்து
வளம்பூத்த திருக்குருகூர் மழைக்கார் நீலப்
புயல்பூத்த திருமேனிப் பொலிவு பூத்த
பொலிந்துநின்ற மாதவனா ரூஞ்சல் பாட
வியல்பூத்த தொடையடிசீர் எழுத்துச் சொற்பூத்
தியாப்பலங்கா ரம்பூத்த விசைவல் லாளன்
கயல்பூத்த விழியுடைய நங்கை யீன்ற
காரிமாறப் பிரான்சரணங் காப்ப தாமே.

நூல்

பூமாதா பொலிந்துமணி மார்பி லாடப்
புயமாட வதிற்றுளப மாலை யாடத்
தேமாலை நடுவில்வச்சிர மாலை யாடச்
செம்பொன்முடி யாடரத்னச் சுட்டி யாடக்
கோமான்றன் றமிழ்மாலை பாடி யாடக்
குழையாட வயிணவர்கள் குழாங்கொண் டாட
வாமாறு புகழ்படைத்தோன் ஆடி ரூஞ்சல்
ஆதிநா தப்பெருமா ளாடி ரூஞ்சல். (1)

அரம்பையர்கள் பதம்பெயர்த்து நடன மாட
அயிராணி யுருப்பசிவெள் ளடைப்பை யேந்த
நரம்பிசைத்து நாரத (ராழ்வார்) [ர்யாழ்] வாசித் தேத்த
நாவாணி யருகிருந்து கீர்த்தி பாட
நிரம்புபுக ழெதிராச னேவல் கேட்ப
நீதிபயில் வயிணவர்பல் லாண்டு கூற
வ(ரு)[ர்]ந்தருமுத் திரைக்கரத்தா னாடி ரூஞ்சல்
வகுளபூ டணவரத னாடி ரூஞ்சல். (2)

அன்புதிக மும்பொய்கை ஆழ்வார் பூத்த
தாழ்வார்பே யாழ்வார்சீர் மழிசை யாழ்வார்
பொன்புகழ்சேர் குலசேகர ஆழ்வார் வில்லி
புத்தூர்வாழ் பெரியாழ்வார் திருப்பா னாழ்வார்

மின்புகழ்சேர் தொண்டர டிப்பொடி யாழ்வார்
 மேவுவள மிக்கதிரு மங்கை யாழ்வார்
 தென்புகுமூர் மதுரகவி ஆழ்வார் போற்றுந்
 திருக்குருகை நம்மாழ்வா ராடி ருஞ்சல். (3)

வெண்குருகூர் வளவயலில் கயல்கள் பாய்ந்து
 விளையாட நடவரம்பி னருகு மேவுந்
 தண்குருகூ ராகவுகந் திருந்த தேரை
 தன்னையிச்சித் துக்கவருந் தன்மை போல
 பண்குருகூர் வாய்திறந்து கவிழ்ந்து சேலைப்
 பருகுவது கண்டுகெண்டைப் பதுங்கிப் பார்க்கும்
 வண்குருகூர் குருகூரென் றுவந்து கூகை
 வாழ்த்தியதென் குருகூர னாடி ருஞ்சல். (4)

பூங்கரும்பின் வேலிமுறித் தடித்துள் ளோடிப்
 புகுந்துழக்கு மேதிகவ்வை யடியிற் சாய்ந்த
 தீங்கரும்பின் சாறுடைந்து பள்ளந் தோறுஞ்
 செழும்புனல்போல் படர்ந்துபசங் கமுகில் பாய்ந்து
 பாங்கரும்பு மலர்த்தடங்கா யேரி தோறும்
 பரந்துநிறை யுங்குருகூர் வளமை பாட
 கோங்கரும்பின் மணிமுலையாள் நங்கை யீன்ற
 குஞ்சரநஞ் சடகோப னாடி ருஞ்சல். (5)

விடையாணைப் பூசித்தோ னென்றோ ராது
 விசயனுக்கு மனுந்தி முறைபோ திக்கச்
 சடையாணைக் கோகுலம்போல் மேய்த்து வந்த
 சாரல்மழை தாங்காது தடுக்குங் குன்றக்
 குடையாணைச் செழுங்குல்லைத் தொடையைச் சூடுங்
 கோமாணை மாற்றலர்க்குக் கூற்றா மாளிப்
 படையாணைப் பாடிலமேற் படையா னென்ன
 பாடவல்ல பேரருளே ஆடி ருஞ்சல். (6)

சித்தவதா ரத்தொடுசேர் வாருக் கிட்டா
 தென்றேயச் சித்துவிட்டு யோக மேற்செய்
 வித்தவ தாரவட் டாங்க யோக
 வித்தார மெய்ப்பொருளே விளங்கு ஞானக்
 கொத்தவதா ரத்தணுகா வொளியேபே தரண்டர்
 கொடுங்கவி தீர்த்தகுருகூர் கொண்டல் வண்ணை
 பத்தவதா ரத்தின்வரன் முறையை யாய்ந்து
 பாடவல்ல பெருமாளே யாடி ருஞ்சல். (7)

ஞானமுத்தி ரைக்கரத்தா னாடி ரூஞ்சல்
 நான்மறையைச் செந்தமிழ்பகர்ந்தோ னாடி ரூஞ்சல்
 வானவர்கோன் புகழ்மாற னாடி ரூஞ்சல்
 வகுளமா லிகைக்கடவு ளாடி ரூஞ்சல்
 தேனளவும் பசுந்துளவத் தாமன் பூமன்
 சேவடியைச் சிந்தைசெய்வோ னாடி ரூஞ்சல்
 பாணலந்தொன் மொழியுடைய நங்கை யீன்ற
 பாலகன்வண் சடகோப ராடி ரூஞ்சல். (8)

மாங்கனிவிண் டொழுகியதண் பசியுந் தேனும்
 வருக்கைநெடும் முப்புறத்த கனியுந் தேனும்
 பூங்கமுகின் றுருடைத்துப் பொழிந்த தேனும்
 புண்டரிக முருக்கவிழ்ந்த புதிய தேனும்
 பாங்குதொறும் பரந்துபெருக் காற தாகி
 பண்ணையின்கண் பாய்ந்துசென்ற கழனி தோறும்
 தேங்குவளர் குருகைநீர் வளத்தைப் பாடச்
 செண்பகவண் சடகோப ராடி ரூஞ்சல். (9)

காரியாரு முடைய நங்கை யாருங்
 கருத்துவந்து மகவாசை யினிது வேண்டி
 மாரிகுழ் மதின்குருகை நம்பி பாதம்
 மகிழ்ந்துதொழக் கலியுகவா தியிலே நாமுஞ்
 சீரியதாய் மகவாக வருவோ மென்றே
 திருக்குருகை மாநகரஞ் செழித்து வாழ
 ஆரியரன் பர்பரவ தரித்த மூர்த்தி
 அன்னவா கனமூர்த்தி யாடி ரூஞ்சல். (10)

கோற்றேனுங் குமுதமுகை விரிந்த தேனுங்
 கொழும்பலாக் கனிதகர்ந்து கொழிக்குந் தேனு
 மூற்றாறி மாங்கனியின் வழிந்த தேனு
 முரமேற்றி யுழவருமும் வயலில் பாய்ந்து
 நாற்றாடு பெருகிநட்ட நாற்றெல் லாம்பின்
 நன்றாக விளைந்துகதிர்க் குலைகள் வீச
 ஆற்றாடு வளைமுழங்குங் குருகை வாழும்
 ஆழ்வார்கள் தம்பிரா னாடி ரூஞ்சல். (11)

சந்தனத்தால் வாய்த்தமணிப் பலகை சேர்த்து
 தண்டரளக் கொத்தமைத்த கால்கள் நாட்டிச்
 சுந்தரஞ்சேர் படசைமணி விட்டம் பூட்டித்
 கொண்டார்கள்பே ரன்புமணிக் கயற தாக்கிச்

செந்துவர் வாய்மலரக் குழைக்கா தாடச்
 சேவடிநா புரத்தொடுஞ்சஞ் சதங்கை யார்ப்ப
 நந்துலவு பொருளைஞழ் குருகை மேவும்
 நாவீறு கொண்டபீரா னாடி ருஞ்சல். (12)

தருமேவு பொதியவெற்பும் பொருளை யாறுந்
 தமிழ்வழுதி வளர்நாடுங் குருகை பூரும்
 பொருள்கரியு முரசு மூன்றும் ?
 புகழுமன்னக் கொடிமகிழப் பூதத் தாரும்
 மருமருவு தண்டுழாய் ஆதி நாதன்
 மலர்ப்பத்தி லானையும் முடையொ ளிதித் ?
 திருஞான முத்திரைக்கை மாறன் வீறன்
 செண்பகவண் சடகோப னாடி ருஞ்சல். (13)

போர்மாதா வாகுடனே வாகு மேவப்
 புதியதமிழ் மாதாமணி நாவில் மேவப்
 பார்மாதா புயல்மீது சிறந்து மேவப்
 படியளந்தோ னேடுதிரு மார்பில் மேவக்
 கார்மேவு கொடைமாதா கரத்தில் மேவக்
 கலைமதிபோல் முகத்தினுங்கத் தூரி மேவச்
 சீர்மேவு திருவழுதி குலத்தில் தோன்றுஞ்
 செண்பகவண் சடகோப னாடி ருஞ்சல். (14)

உரமணிகண் கிணிச்சரணம் பொலிந்து ஆட
 வொளிதிகழ்பூஞ் சதங்கையொலி நிரம்பி யாட
 தரைமலிவண் புகழ்பெறுபட் டாடை யாடத்
 தயங்குதிரு வரையிலிட்ட அரைஞா னாட
 விரைகமழ்திண் புயத்தில்மகிழ் மாலை யாட
 விளங்குதுதற்கத் தூரியுடன் வேர்வை யாட
 நிரைதெரியு மாற்றின் அபி சேக மாட
 நிறைந்தபுகழ்க் குருகூர னாடி ருஞ்சல். (15)

பங்கயநான் முகைநெகிழ வதன மேற
 பருகியளி வரும்வழியே பரிவி னுல்வெண்
 சங்கினங்க ளொருகோடி யலறி யீன்ற
 தரளமணி வேணவே வயிர்த்து நாரை
 செங்கயலின் வரவுபார்த் தொதுங்கிக் கொற்றிச்
 சிறகடிக்க வரால்குதித்துத் திரைமேற் பாயப்
 பொங்குபுகழ்க் குருகூர னாடி ருஞ்சல்
 புதியமலர் மகிழ்மார்ப னாடி ருஞ்சல். (16)

சதுர்மறையைத் தெரித்துவிரித் துணர்ந்து ஞானத்
தண்டமிழோ ராயிரநூல் பாடும் பாடல்
? புதியவரதி செயமகிமை யறியாத சொற்
பொருள்படுத் துத்தெரிய சங்கத் தார்த
மதிகம்தமக் குக்கவி ராச ராசன்
அடியவர்த யிருதயகல் யாண நேயன்
முதுதமிழ்த்தென் குருகூர ராடி ருஞ்சல்
முத்திரைச்செங் கரதலத்தா ராடி ருஞ்சல். (17)

தண்பொருளை சூழ்சோலை நகர மான
தமனியப்பொற் கோபுரஞ்சேர் குருகை வாசன்
பண்ணிசைசொல் மகிழ்மாறன் பரவிப் போற்றும்
பாவையர்சீ பூமிநீளா தேவி கூட
நண்புடைய ஆதிமால் நாளும் வாழி
நாச்சிமார் மூவர்திரு வடிகள் வாழி
எண்புவினோர் தொழுமிராமா நுசனும் வாழி
இசைபெருகு சடகோப ருஞ்சல் வாழி. (18)

காவுலவு பொழில்குருகை நகரம் வாழி
கருணை பொலிந்துநின்றார் திருவடிகள் வாழி
பாவலர்கள் நாவாணர் பாதம் வாழி
பராங்குசமா முனிவன்சீர் பாதம் வாழி
தாவுபுகழ் நால்வேத மொழியும் வாழி
சதுர்வேத பதிவாழி வயிணவர்கள் வாழி
தாரணியிற் பாகவத ரவர்கள் வாழி
தயாநிதியாம் நம்மாழ்வா ருஞ்சல் வாழி. (19)

செந்திகிரி நாலிலகு கால்கள் நாட்டித்
திகழ்வயிரத் தால்விட்டஞ் சிறந்து பூட்டி
அந்தமுள்ள தாய்கண்போல் பொற்சங்கிலிகள் நாட்டி
அழகாயரிய மரகதப் பலகை சேர்த்து
கந்தமுள்ள மலரின்வெகு விதானந் தூக்கி
கவிஞர்களுய ருஞ்சல்மிசைக் கவிகள் பாடி
முந்துகவி வாணரிரு வடந்தொட் டாட்ட
முத்திரைக்கை நம்மாழ்வா ராடி ருஞ்சல். (20)

சுவாமி நம்மாழ்வார் பேரில் பாடிய ஊஞ்சல் திருநாமம் முற்றும்.

MĀṆIKKAP PAVALAK KŌVAI

Edited by Pulavar M. PASUPATHI.

The work “MĀṆIKKA-P-PAVALA-K-KŌVAI is in praise of Lord Śiva and it contains 12 poems. The line “சிவ பிரானைக் காண்பதெப்போ?”.....is repeated at the end of each poem like the work “எக்காலக் கண்ணி.” The name of the author and the age of this poem are not known. Another reading, found on the leaf, is “Mānikkar Pavalak Kōrvai”. Hence it may be inferred that one Mānikkavācakar who, is different from the Śaiva saint, of the same name might have composed Nānattālisai, Nānakkalitturai, Veṇbā and this work also. Just like the ornaments of coral and ruby, this work contains rich and powerful language. The grammar of Kōvai Prabandham is not applicable to this work. The lines

“எட்டி லடங்கானை என்மனத்தில் நில்லானைப்
பாட்டி லடங்காப் பராபரனைக் காண்பதெப்போ?” and
“அவ்வாகி உவ்வாகி ஒங்காரத் துள்ளாகிக்
கவ்வாகி நின்ற கணவனை நான் காண்பதெப்போ?”

explain the divine greatness and the idea of Śaiva Siddhānta. Though the words are few and style is simple, the author takes us to the depth of philosophical ocean. This sort of work is of high use to the Śaivites. It is described under D. No. 2354 and published on the basis of a single manuscript.

மாணிக்கப் பவழக் கோவை

—:o:—

இந் நூல், “ எக்காலக் கண்ணி ” என்னும் நூலே போலச் “ சிவபிரானைக் காண்பதெப்போ ” என்ற சொற்பொருள் ஒவ்வொரு பாடலின் ஈற்றிலும் அமையும்பாறு பாடப் பெற்றுள்ளது. இதில் பன்னிரண்டு செய்யுட்கள் உள்ளன. இந்நூல் யாரால், எவ்வளவில், எக்காலத்து இயற்றப் பெற்றது என்பன போன்ற செய்திகள் ஒன்றும் இதிலிருந்து விளங்கவில்லை. மாணிக்கப் பவழக் கோர்வை என்ற பாட பேதத்தோடு ஏட்டின் முகப்பில் காணப்படுகின்றது. மாணிக்கவாசகர் காலத்துக்குப் பிறகு, வந்தவரொருவர் அவர் பெயர் புனைந்து மாணிக்கவாசகர் ஞானத்தாழிசை, ஞானக் கலித்துறை, வெண்பா போன்ற நூல்கள் இயற்றியதே போன்று, இந்நூலும் அவராலேயே ஆக்கப் பட்டிருக்குமோ என ஊகிக்க இடமுள்ளது. பவழக் கோர்வை என்ற பெயர் சேர்ந்து காணப்படுவதற்குக் காரணம், பவழம் போன்ற கருத்துச் செறிவு கொண்ட செஞ்சொற்களால் கோவையாகப் புனையப்பட்ட காரணமோ எனக் கொள்ளக் கிடக்கின்றது. இது தவிர, கோவைப் பிரபந்த இலக்கணம் இந்நூல் கொண்டிலது, இந்நூல், “ எவ்வுருவில் யாரொருவர் உள்ளுவார் உள்ளத்து அவ்வுருவில் தோன்றி அருள் கொடுப்பான் ” எம்மீசன்; “ எல்லாவுலகமுமவனாகி, எங்கும் நிறைந்த ஒளியாகி, எவ்வுயிரிலும் கலந்து மிளர்கிருன் ” எம்மீசன் என்ற மெய்ப் பொருளை எடுத்தியம்ப வல்லதாக உள்ளது. இதன் ஆசிரியர் சுருங்கச் சொல்லி விளங்க வைக்கும் முறையைக் கையாண்டுள்ளார். இவ்வளவு அருமை பெருமை வாய்ந்த நூல் சைவப் பெருமக்கட்குப் பெரிதும் பயன்படத் தக்கது. இந்நூல் முற்றுப் பெற்றதாகத் தெரியவில்லை. இந்நூல், இந்நூல் நிலைய டிஸ்கிரிப்டிவ் காட்டலாக்கு, 2354-ஆம் எண்ணில் வருணிக்கப்பட்டிருக்கிறது. அதிலிருந்து இதனைப் பிரதி செய்து வெளியிடப்பட்டது.

சென்னை, }
1-4-'58. }

இங்ஙனம்,
புலவர் மு. பசுபதி.

மாணிக்க(ர்)ப் பவழக் கோவை

அஞ்செழுத்தாய் எட்டெழுத்தாய்
ஐம்பத்தோ ரட்சரமாய்ப்
பிஞ்செழுத்தாய் நின்ற
பெருமானைக் காண்பதெப்போ ! (1)

ஆதிமா யந்தமுமாய்
ஆதாரப் பொருளுமாய்
நீதியாய் நின்ற
நிமலனைக் காண்பதெப்போ ! (2)

இறப்பிறப் பில்லாதார்
இன்பதுன்ப மில்லாதார்
சிறப்பரிய வினையாளுஞ்
சிவபதத்தைக் காண்பதெப்போ ! (3)

ஓரெழுத்தாய் ஒவ்வெழுத்தாய்
ஈரேழு வுலகமெல்லாம்
சீரெழுத்தாய் நின்ற
சிவபதத்தைக் காண்பதெப்போ ! (4)

உள்ளம் புறமும்
உயிராய் உயிர் கலந்து
கல்லால் துணை நாதன்
கருத்துடன் நான் காண்பதெப்போ ! (5)

உளனாய் உயிராய்
லோகபரி வாழ்ந்த மெல்லாக்
கோனாகி நின்ற
குருபரனைக் காண்பதெப்போ ! (6)

எல்லா உயிர்க்கும்
உயிரா யுயிர்கலந்து
வில்லா லடிபட்ட
வேதியரைக் காண்பதெப்போ ! (7)

ஏட்டி லடங்காளை
என் மனத்தில் நில்லாளைப்
பாட்டி லடங்காப்
பராபரனைக் காண்பதெப்போ ! (8)

ஐயனுமா யெவ்வுயிர்க்கும்
ஆதாரப் பொருளுமாய்ச்
சைவனுமாய் நின்ற
சதாசிவனைக் காண்பதெப்போ! (9)

ஒவ்(அவ்)வாகி உவ்வாகி
ஒங்காரத் துள்ளாகிக்
கவ்வாகி நின்ற
கணவனை நான் காண்பதெப்போ! (10)

ஓரஞ்சு மஞ்சும்
உற்றபதி னஞ்சஞ்
சீரஞ்சாய் நின்ற
சிவபதத்தைக் காண்பதெப்போ! (11)

அக்கனமா யெவ்வுயிர்க்கும்
ஆதாரப் பொருளுமாய்
சிக்கனமாய் நின்ற
திருவடியைக் காண்பதெப்போ! (12)

முற்று ம்.

వి శ్వే శ్వ ర శ త క ము

(Continued from Page 93 Vol. XI)

సీ. పలవరించెదవులే బహువిధాపూప సా
 యస శర్కరాద్యుపహారములకు
 బెంగ చెందెదవులే రంగద్రసోపేత
 హారి సార చతుర్విధాన్నములకు
 నెన్నుకొనేవులే సన్నతపాక స
 మోదిత భక్త్యభోజ్యాదులకును
 ఏకరించెదవులే హేలావిలిసిత క
 దూరసమ్మిళితతాంబూలములకు

తే. గీ. నెట్లు భరియించెదవు భోగ మింతలేక
 దండధర కింకరాభీల దర్పమూర్తు
 లైన యవనులు గదిసి కొట్లాడునపుడు
 విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

29

సీ. ఏటేట ఖదుపుశాహేంద్రు కప్పనమిచ్చి
 పేర్చి వేంకటరెడ్డి పేరువడసె
 తులబుదివాసీ యెదుట శాహికర్పించి
 శ్రీశైలపతి మల్లిరెడ్డియయ్యె
 కృత్యమెఱింగి దక్షిణకాశికాపురీ
 పతి తరపతి ? యినాందారుడయ్యె
 హిందూముసల్మాను లేకమై భుజియింపఁ
 గా నిచ్చుగనె జగన్నాయకుండు

తే. గీ. తోడివారలఁ జూచైన దొరతనంబు
 నిలిపిగొనలేక యుంటివి నేర్పుమాలి
 క్షితిని నపురంగశహకార ? ఖర్దులోన
 విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

30

సీ. తరవార్లు సింగిణీల్ తరకసాల్ కేళెముల్
 తగలాల్కివేలు ముండజతపర్లు ?
 పడిదలాలు కడాల్లు పడ్డీలు నేజాలు
 బగులు ఫిరంగులు బాదలాలు
 పిరుచుట్టుపాగలు పెద్దతుపాకీలు
 గొడ్డండ్లు లుకములు వడ్డిబారులు ?
 పిలుగడ్డములు రక్త మెలికెడు మోములు
 నార్పులు చెలగ మున్నెదుతోడఁ

తే. గీ. దటిమి యారట్టచతురంగధాటి ధరణి
 గ్రక్కదల వచ్చు దుముదారు రక్తముఖుల
 కట్టెదూర నిల్తురే సాను కర్తజనులు ?
 విజితపరయాధ ! కాళికావిశ్వనాథ !

31

సీ. ఎవ్వఁడెఱుంగునో యిభదైత్యముఖ శత్రు
 సంఘంబు ద్రుంచిన సాహసంబు
 ఎన్నాళ్లక్రిందనో పన్నిన త్రిపురముల్
 నీఱుగాఁజేసిన పారుషంబు
 ఏనాటిపనియొ [తానేనిక ?] కృత్తిపై
 వెందడి ? యణచిన వీరరసము
 ఎక్కడికెక్కడో యెసఁగ భక్తునికైనై
 కాలునిఁ బొరిగొన్న గర్వరేఖ

తే. గీ. నాటిపను లెందఱెఱిగిన నమ్మికొనె !
 ప్రబలు పాశ్చాత్యపర యపురంగశాహి
 సమయఁ జేయకయున్న నీశౌర్యమహిమ
 విజితపరయాధ ! కాళికావిశ్వనాథ !

32

సీ. వెరఁగై న బలుకొండవిలు గేలఁ బూనితి
 బలువిలుకాడని పలుక వలెనె !
 వలుదశూలం బేర్చి వడిఁ బట్టికొంటివి
 పోటరివని జనుల్ పొగడవలెనె !

గండ్రగొడ్డలిఁ గేలఁ గై కొంటి కాఫడీ ?
 యెంతశూరుండని యెంచవలెనె !
 ధట్టించి కంకాశదండంబు ధరియించి
 తతిబాహుబలశాలి యనఁగవలెనె !

తే. గీ. ఇన్ని సాధనములు పూను టేమిపనికి
 గరడిలో సాము రణవీధిఁ గలుగునోటు
 నిబ్బరంబగు శౌర్యంబు నెఱవవలదె .
 విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

33

సీ. విడువవచ్చునె నీకు విమలముక్తినిదాన
 మోహనాస్పద మవిముక్తభూమి
 పాయవచ్చునె నీకు పావనామృతలన
 దీవ్యంతి భాగీరథీ స్రవంతి
 మానవచ్చునె నీకు మహానీయసమ్మదా
 వహ మణికర్ణికావిహారణంబు
 తొలఁగవచ్చునె నీకు దురితాటవీ దావ
 కీల పంచక్రోశ గేహవసతి

తే. గీ. బ్రహ్మకల్పమ్ములకునైనఁ బాయరాని
 కాశివిడిచితి విట్లు తుర్కలకు వెఱచి
 పారిపోతివి నీకెంత పౌరుషంబు
 విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

34

సీ. గండ్రగొడ్డంట వ్రక్కలు సేయఁగా రాదె !
 హయధట్టముల వజీరాభితోడ
 శూలాయుధమున నజ్జగఁ గ్రుమ్మగారాదె
 వడి గజఘటల మావతులతోడ
 భిండివాలమ్మునఁ బీచ మణఁచరాదె
 దండిఖానులను ముస్తైదుతోడ
 శరపరంపరల వెంపరలాడఁగారాదె
 నేటిహిం [ఫం ?] జుల ? నిశానీలతోడ

తే. గీ. దొడ్డగాఁజూచెదా జగద్ద్రోహులైన
పాపకర్ములఁ దునుము టేపాటి నీకుఁ
గొంకుకొనరేల సమరనిశ్చంకస్థితికి
విజితపరయూధ! కాశికావిశ్వనాథ!

35

సీ. భస్మాసురుఁడు వెంటఁబడ్డనాఁ డతిభీతిఁ
ద్రోవఁగానక పారిపోవలేదొ
తఱిమి సేనమరాజు దాడిచేసిననాఁడు
కైలాసగిరిశాల కదలలేదొ
సాంఖ్యతోండఁడు తాల జడియొనర్చిననాఁడు
నొదిగి వేటొకయెడ నుండలేదొ
నిమ్మవ్వ లోకటఁ గ్రుమ్మవచ్చిననాఁడు
మనవిఁ జెప్పుచు బ్రతిమాలలేదొ

తే. గీ. మొదల వరమిచ్చి తుద నల్ల మోసపోవె
పృథివి శత్రుల కనమిచ్చి పెరుగనిచ్చి
తదియె పోనీకు మరభేద మయ్యె నేడు
విజితపరయూధ! కాశికావిశ్వనాథ!

36

సీ. కదిసి తిత్తోలువంగ గజదానవుఁడు గాఁడు
ఘన మత్తమాతంగఘటలుగాని
వడిఁ జేరి హింసింప వ్యాఘ్రాసురుఁడు గాఁడు
చెలఁగి క్రేళ్లులుకు తేజలుగాని
దృష్టించి చూడంగఁ ద్రిపురంబు లవిగావు
నవుగజీనదతు ఖానాలుగాని
బెదరించి పోఁద్రోల బీదదానవులు గా
రతిభయంకర తురుష్కాళిగాని

తే. గీ. తిరుగ దారువసంబుగా దరికతోర
సాహసాభీల యపురంగశాహి సైన్య
సమితి యది నీకు నిర్జింప శక్యమగునె
విజితపరయూధ! కాశికావిశ్వనాథ!

37

సీ. వెఱచెద వేటికి? వీరవిక్రమకళా

రంభ సంభ్రమ కుతారంబు గలుగ

నొదిగెద వేటికి? నురుతర విజయసా

ధనమైన పాశుపతంబు గలుగ

నణఁకెద వేటికి? నాభీలకాలాన

లజ్జాలఁ బోలు శూలంబు గలుగఁ

గొంకెద వేటికి? గురుశౌర్య వైభవో

ద్యతము కంకాశదండంబు గలుగ

తే. గీ. నీటికి పడనేసి క్రుమ్మి వెన్నాడి మోచి

చెండి చెండాడఁగారాదె చెయ్యిమఱచి

యుంచుటే కాంగి? నినువంటి నిండుదొరకు

విజితపరయూధ! కాశికావిశ్వనాథ!

38

సీ. గేదే యటంచు బెగ్గిలఁజేరి పైఁబడు

నవినీతుల మదమ్ము నణఁచకున్న

ఖరుముసా ఖని పండ్లు గోరుచు గద్దించు

మానహీనుల పుట్టుమాల్చుకున్న

భీరభోర్దీ జాన్ముఖరై కడే యను

కుమతుల నిలఁ గుప్పకూల్చుకున్న

కాఫరు ఖాసీఢణేఘాజి యని తిట్టు

దుష్టాత్మకుల త్రుళ్లు ద్రుంచకున్న

తే. గీ. తొణఁగి శొగనీల పేరిల నణఁచకున్న

పరగ నీభక్తులను సుఖపఱచకున్న

నిలను బేరెక్కునూరు నీకెట్లుగలుగు?

విజితపరయూధ! కాశికావిశ్వనాథ!

39

సీ. జాగేలనయ్య నిస్సార వజీరాళి

యదటణంచుట నీకు నమ్భతంబె

ఆలస్యమేలయ్య! యతిహీన ఖానసం

హతిఁ ద్రుంచుటది నీకు నమ్బరంబె

జాల మేమిటికయ్య జాతిహీనతురుష్క
కోటిఁ దున్నుట నీకగోచరంబె
తడవేటికయ్య! దుర్దమ పారశీకనా
ధుల నణంచుట నీకు దొడ్డతనమె!

తే. గీ. జాడ్యమేలయ్య శత్రుల సంహరింప
కున్న నపకీర్తిపాలగుచున్న మేలె!
బుద్ధిదెచ్చుకొ యింకనై నఁ బెద్దదొరవు
విజితపరయాధ! కాశికావిశ్వనాథ!

40

సీ. బాణువాకిలిఁ గాచి పడి బత్తై మేమైనఁ
గలిగితే అవిరోజు? గట్టుమయ్య
వెట్టి గట్టిగఁజేసి వెచ్చంబు సేయక
తిరముగా నాయదా దిట్టవయ్య
చెలికాని నడిగి తెచ్చిన సొమ్ము వ్రయముగాఁ
దలఁచక కస్తీకి దాఁచుమయ్య
బిచ్చమెత్తెనను బెదవులు దడుపక
శిస్తువైకము పురా సేయవయ్య

తే. గీ. ఇంక నీవేమి చేశేవు నింతకంటె
.....సత్తుతురకల యెదుటనిల్చి
యదబు తోడుత మెలఁగక మెదలరాదు
విజితపరయాధ! కాశికావిశ్వనాథ!

41

సీ. సిగ్గుగాదో! నీకుఁ జెలరేగి గుల్లెల్లఁ
గులంగఁద్రోచి గోరీలుకట్ట
కొదవగాదో! నీకుఁ బొదవి ప్రాకారముల్
పడఁదీసి చదురుసోఘాలు గట్ట
వెలితిగాదో! నీకు వెదకి గోపురములు
విరుగఁగొట్టి నమాజుబురుజు గట్ట
నలుసుగాదో! నీకు నదరి మంటపములు
వ్రాలంగఁ ద్రవ్వి పాగాలు గట్ట

తే. గీ. నాడికలుగావో ! నీకుఁ గల్పాంతరముల
కై నఁ బోవని కాశిట్లు గాసి చేసి
దుండగమునేయఁగా మూల దూరియుండ
విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

42

సీ. జీవరత్నపు ఖుమంజీ తరాపల్లంబు
తక్కురిఘ్రిబులాదంపుజూలు ?
జిగికెంపుల తురాయి మగరాలగంపట
నీలంపుఁ జిన్నిఘంటికల పేర్లు
తృతీయలీను కుందనపుసచ్చిణి వాగె
బరిచామరములు డాబాఘిరంగి
జలుగుబందుల శిరాజీడాలు శాగిణీ
హఘాన్నాతరకనంబు చెన్నుమిగిలి

తే. గీ. మలయువెలిగిబ్బ నీలా హుమాపు నెక్కి
కేల శూలంబు నేజావజూలు ? ద్రిప్పి
కొనుచు దుమికింప రిపులు దిక్కుచెడి పోరె !
విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

43

సీ. బెయిమాననకను ? గంభీరోక్తిఁ బిలుతురే
బహువేద శాస్త్రసంపన్నునైన
హర్షకారనక నెయ్యంబుగాఁ జూతురే
యష్టాంగయోగ విద్యాధ్యునైన
హద్దగాశాజన్మ ? హర్షించియుందురే
చిదచిద్విలేక లక్ష్మీతునినైన
... బెసరామనక ? దొడ్డుగాఁదలఁతురే
వివిధాగమ రహస్యవేదినైన

తే. గీ. కలిత బాహుపరాక్రమాఖర్వ గర్వ
రక్తమాంసల దుర్వృత్తిచిత్తు లగుచు
నెవరినైన దరాయించు యవనభటులు
విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

44

సీ. నీవుకోపించితే నిలుతురే బలుతురు
 హ్మనికీసీ సముచ్చయము లెల్ల
 నీవాగ్రహించితే నెగడునే నొగడునే
 జాలిచెందక వజీరాభులెల్ల
 నీవాజ్ఞవెట్టితే నిండునే యండునే
 కెళవుల బలుఖాసికీల బారు
 నీవు చల్పట్టితే నేర్తురే [యోర్తురే]
 ...రామగుచు ? నిశ్శంకఁదిరుగ

తే. గీ. దుష్టజన నిగ్రహైక ప్రకృష్టమతివి
 నీకు దయరాకయుండిన నిర్నిరోధ
 సాధురక్షాపరత్వంబు సాగుటెట్లు
 విజితపరయాధ ! కాళికావిశ్వనాథ ?

45

సీ. కన్నప్ప చవిగొన్న కఱకుట్లకై వడి
 బలుఖసాబుల కాసపడిలివేమొ ?
 చెన్నయ్యయంబలికన్న ప్రియంబుగా
 పోస్త్ర వానఁగ బుద్దిపుట్టెనేమొ ?
 అల వీరచోడవ్వ పులగంబు దిన్నట్లు
 కందురీ వెనఁదినఁ గడఁగితేమొ ?
 ఆసవభాండమ్మునం దోర్పుకొన్నది
 మనసు నేలా ? మీఁదఁ జొనిపితేమొ ?

తే. గీ. నీకు హితవైన లోకుల కేవ సుమ్ము
 తొంటి నీచేష్టలకె చాల దూఱవలసె
 నిప్పు డిటునేయఁదలఁచిన నెగ్గుగాదె
 విజితపరయాధ ! కాళికావిశ్వనాథ !

46

సీ. సప్తమారుతముల జంజాటములు సాగి
 వడి గిరుల్ వడవడ వణఁకునాఁడు
 ద్వాదశాదిత్యు లెంతయు వేడి తోఁచి యీ
 క్షీతిఁ దపియింపఁగాఁ జేయునాఁడు

కాలమేఘంబు లొక్కట మిన్నమన్నేర్ప
 టించ రాకుండ వర్షించునాఁడు
 అబ్బలేడును గూడి యల్లకల్లోలమై
 మొనసి ముల్లోకముల్ ముంచునాఁడు

తే. గీ. మొదల నావంత యావంత మోవకుండఁ
 జేసి కాళికి నపురంగజేబుచేత
 బాధపడఁజేసి తిది నీకుఁ బాడియగునె ?
 విజితపరయాధ ! కాళికావిశ్వనాథ ! .

47

సీ. గంధసింధురదైత్య కంఠలుంతన మహా
 ద్భటపరాక్రమకేళిఁ దలఁపవేమొ ?
 గర్వదుర్వార సంగరధరాజేయ త్రి
 పుర సహరణలీల మఱచితేమొ ?
 సింధుమంధన రయోజ్జృంభమాణ త్వే
 గిళనకౌశల మెద నిలుపవేమొ ?
 అవ్యాహతవ్యాఘ్రుదివ్యారి చర్మభి
 దాకేళి మదిలోనఁ దార్పవేమొ ?

తే. గీ. పుణ్యజనశిక్ష చేసి యిబ్బువనములకు
 శాంతి యొనరించు నీకు దుష్టస్వభావు
 లైన కుజనుల దండింప నలవిగాదొ ?
 విజితపరయాధ ! కాళికా విశ్వనాథ !

48

సీ. మట్టిమల్లాడదే మధుకైటభపులోమ
 మహిషాసురుల నొక్కమాత్రలోన
 చెండి చెండాడదే చండ ముండ నిశుంభ
 శుంభదైత్యుల రణక్షోణిలోన
 నువ్వెత్తుకొనదె యత్యుగ్రశంబరదుర్గ
 జంభారి నిఖిలరాక్షసగణముల
 కసిమసంగదె విశంకట ధూమ్రలోచన
 రక్తబీజాదిక రజనిచరుల

తే. గీ. తాండవంబాడదే పురధ్వంసనంబు
చేసి భవదీయగృహిణియై చెలఁగు దుర్గ
కణఁక విమతులనెల్ల నుక్కఁగచలేదె
విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

49

సీ. నవకోటి దివ్యకన్యామణి నివహంబు
లేడుగోటులగు విఘ్నేశ్వరులును
కోటికోటికుమారగుహ్యకభైరవు
లయుత బేతాళశక్త్యష్టకములు
భూతపితౄచగోమాత లెన్నిదిలక్ష
లరువదివేలు విద్యాధరులును
గరుడగంధర్వ కిన్నరయక్షరాక్షస
ప్రమథుల సంఖ్యాతబలములెల్ల

తే. గీ. కాశికాపట్టణం బైదుక్రోశములును
గాఁతు రిందఱు నిబ్బారి గడపలేరె !
తొడరి విమతులనెల్లఁ బోఁద్రోలి కడిమి
విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

50

సీ. కాఁచి రక్షింపవే కాలకింకరగదా
భీలతాడనమహాభీతు శ్వేతు
చేపట్టిప్రోవవే కోపఘూర్ణితమృత్యు
ఘాతవీతనయు మృకండుతనయు
దయఁజూచి మనుషవే దైవసంకల్పాయు
రవసానువిశ్వసరాఖ్యు ? సూను
కరుణరక్షింపవే కాళరాత్రిమహాభ
యభ్రాంతిహతుని శిలాదసుతుని

తే. గీ. ఆశ్రితాపన్ని వారణఖ్యాతి బిరుదు
నీకుఁ జెల్లునె ! భక్తులకాఁక నేయు
నీచమతులను వేగ దండించకున్న
విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

51

సీ. కు జలానలానిల ద్యు జగద్ద్రృగజ్ఞారి
 యజమాన మూర్తుల నలరుసీపు
 పాంసు ప్రవాహ తాప బల ధ్వనిక రాళి
 నివముచేతను మహాహవము చేసి
 వ్యాపించి ముంచి దాహముచేసి వెనరేగి
 గర్జిల్లి తీవ్రమై కరచి వ్రేల్చి
 కప్పి యుప్పొంగి వేగాల్చి వీచి యదల్చి.
 రశ్మీల ముణించి మారణ మొనర్చి

తే. గీ. ధూళి వెల్లువ సకలంబుదోలి యార్చి
 యత్యుదగ్రత బహుళపూర్ణాహుతిగను
 జేసి విమతులనెల్ల నిర్జించవయ్య
 విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

52

సీ. కడగి (కనలి?) గోవులటన్నఁ గాటిదామెనకట్టు
 కడురోహిలాల కెక్కడిది కరుణ
 పదరి బ్రాహ్మణులన్న ఫాజీలనుచుఁదిట్టు
 మాజండులకు నేదిమంచితనము
 కినిసి పతివ్రతాజనులన్న చోడీల
 నుచుఁ దిట్టునరబుల కెచటికరుణ
 చెలగి దైవములన్న సేతానులని మట్టు
 లోదీల కెక్కడి సాదుబుద్ధి

తే. గీ. వేదశాస్త్రమ్ము లన్నను వెక్కిరించు
 నీచమతులకు నెక్కడి నీతిమహిమ
 ఖలులఁ దెగటార్చి సుజనులఁ గావవయ్య
 విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

53

సీ. వినవచ్చె నదిగదా విలయఘనాఘన
 గంభీర భేరిభాంకారరవము
 కనవచ్చె నదిగదా కనకకనద్దండ
 కలిత భీకరపతాకావ్రజంబు
 వలతెంచె నదిగదా భయదహేతులు గ్రమ్మ
 నల్లాభోదో యను నాశ్వికౌఘ
 మడకప్పెగ్గద పదాహతిద్రవ్య సైంధవ
 ఖురపుటోద్ధూత బంధురరజంబు

తే. గీ. చక్కనై లెమ్ము అపురంగశావజీర్ణ
 బార్లఁ బొడుతువుగాని కోపంబు పూని
 అపుర ! మాయయ్య వేగ ముస్తైనుగమ్ము
 విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

54

సీ. చాకివసించేవో సాహేబునదరుఫ
 ర్దాఖోస్తుబంకుతనాఖిక్రింద
 హాజీరయ నెదోనారోజర్పుమేజు
 వాణి విల్కరావంతినిలంగ ?
 నేరిఖత్తనియెదో సిరియుతుపనహాని ?
 కాబమసలిసంతుగారివద్ద ?
 ద్రోస్తాసి చేనేనో తుదిలాలు సరినాగ
 జీబకాలునుకాలు సెట్టితోడ ?

తే. గీ. రజతగిరి వసియించి నర్తన మొనర్చి
 చెలిమి హరితోఁ గుబేరుతోఁ జేయనీవు
 తలఁచితో తొంటిరీతుల మెలంగనిట్లు
 విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

55

సీ. విటుడవై తిరుగకు వెన జుమాపూటని
 పట్టి కోలట్టాల బెట్టంగలరు
 కుంటెన కేగకు కూచాలవారట్ట
 లంచాలు తెమ్మని లాగంగలరు
 ఇంటింటి కేగకు మిజ్జత్తువోగ్రుద్ది ?
 సాలవక దావాలు చుట్టంగలరు
 ఒకరివాకిటి నుండకొగి ఖరీముఖరీదు
 ఖత్తున్నదని మూలకొత్తగలరు

తే. గీ. ఇంత తురకాణ్యమైన నీపంతమేమి
 సాగు నీవింక తొల్లింటి జాడఁ దిరుగ
 మోసమయ్యిని నద్దనూ మొదలిబుద్ధి
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

56

సీ. జీజియా దెమ్మని చేరి నిన్ను బజీతు
 చేసిన మఱియేమి నేయంగలవు ?
 ఫాజీలొసగు నీకు పాచ్చాదురాయని
 యడ్డుపెట్టిన నేమి యనఁగలవు ?
 వెన బికారీనన్న విడువక చావడీ
 వద్దికీడ్చిన నేమి దిద్దంగలవు ?
 ఛప్పాలు చూపక చొకుదాజటి ? వని
 చుట్టఁబెట్టిన నేమిచూపంగలవు ?

తే. గీ. బైలునెరసిన తురకలు పట్టికొనిన
 సిగ్గుపడ కప్పుడే స్వామి ? చెయ్యంగలవు ?
 ఉండవలసెనొ ? యదిగాక యొదిగిమూల
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ.

57

సీ. చెవులు చిల్లులువోవే ? సింధురగంధాంధ
 భీషణబుంకార బృంహితముల
 గుండెలల్లాడవే ? ఘోష్టాణసింధుగాం
 ధారజ తురగహేషారవముల
 మిఱుమిట్లుగొనదే ? చూడ్కి రవాంచితస్యంద
 నాగ్ర కేతుపటాంచలాంశుతతుల
 మనసుబమ్మెరవోదే ? మహితసింహాశ్విశోర
 వీరానులాప హుంకారములను

తే. గీ. రమణఁ గల్పాంతసమయ ఘూర్ణాయమాన
 జలధిగతి వచ్చు నపురంగశాహిసైన్య
 మిది జయింపఁగ నెవఁడోపు ? నీవుదక్క
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

58

సీ. ప్రళయాభ్రనిర్ఘోష బహుళభీషణ కన
 ద్విశిఖవృష్టిఁ దెరల్చి విడువవేని
 మృత్యుజిహ్వభీల మేదురభయదోగ్ర
 హేతిదీధితులఁ గ్రుచ్చెత్తవేని
 శతకోటిరక్తి భాస్వచ్ఛంద్రఖండభ
 నిశితైకధార ఖండించవేని
 జాగ్రదుద్యన్మహాశనిపాత నిజభుజా
 ద్భృతయష్టిఁ ద్రిప్పి పోద్రోలవేని

తే. గీ. కినిసి శత్రులనెల్లను దునుమవేని
 సారిది నీచేతివిల్లేల ? శూలమేల ?
 గండ్రగొడ్డలదేల ? కంకాశమేల ?
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

59

సీ. వెఱచితివంటిగా ! వీరవిక్రమపరా
 క్రమశత్రులోకభీకరుని నిన్ను
 నొదిగితివంటిగా ! యురులింగరూపదీ
 ప్త్యావృతకమలభవాండు నిన్ను
 నణగితివంటిగా ? ఆదిమధ్యావసా
 నాదిరాహిత్యమహత్త్వనిన్ను
 గొంకితివంటిగా ! గురులయకాలతాం
 డవకలికానదానందు నిన్ను

తే. గీ. బాలుడేమన్నఁ దండ్రి కోపంబుసేయఁ
 దగునె సైరించకకట ! శాత్రువులపైని
 కాఁగరావలె నంటి నన్గరుణఁజూడు
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

60

సీ. వెనఁ బురాణోక్తదేవీవీరపూజావి
 నతు లెల్లచో నమానతు వహించె
 ధరఁ బురాతనసుసిద్ధస్థానదేవతా
 వాసపూజల్ హవేలీసులయ్యె !
 దేవవిద్యనృసింహదేవతాక్షత్రని
 ర్వాహముల్ తలబుదివాణమయ్యె
 స్నానదానాది పుణ్యక్రియాచారసం
 పన్నులకును జుట్లపన్ను గూడె

తే. గీ. నెఱుఁగుదువొ యెఱుఁగవో ? మది వెఱపు మఱపు
 దొరల కరిమురి మొనసిన బిరుదుదొరపు
 చిరదయాదృష్టిఁ బ్రజల రక్షించవయ్య
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

61

సీ. బిందుమాధవదేవ సందర్శనాగత
 మునితాడనోద్యుక్త ఘనరవంబు
 దండపాణ్యంతికధావజ్జటాధర
 శ్మశ్రుపాటన పరోచ్ఛస్వనంబు

భైరవద్వార నిర్బంధయతీశచ
 వేటన పరభుజాస్ఫోటనంబు
 గంగాతటాంత కుడుంగసీమాకృష్ట
 లంబాగురూత్థ కోలాహలంబు ?

తే. గీ. వినఁగరాదయ్యెనో నీకు మనుకులనును ?
 పూటకుననందవశిముఖమునుల దీన
 జనులఁగొనకొని కాచిన ఘనుడవైన
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

62

సీ. ధేయ ? టందురు మహాద్విజకులతిలకుని
 నలరి వస్తాదందు రంత్యజాతి
 ఘడువా యటందరు పదరి ప్రజ్ఞావంతు
 పోక్తా యటందు దుర్బుద్ధినైన
 ధగిడి యటందురు తత్త్వపారగునైన
 బుజరుకందురు వాగుపోతునైన
 ఛాందీ యటందురు షట్పాత్రవిదునైన
 భక్తవా యందురుపతితునైన

తే. గీ. ప్రకటమధుపాన గర్వాంధ బధిర దుర్వి
 వేకమతి జాగరూకసంవీక్షణముల
 దొడ్డుకొంచెంబెఱుంగని తురకలహహ
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

63

సీ. ఏదయ్య ! నీశౌర్య మింతవంత యొనర్చు
 మొగనీలపని వేగ ముగియకున్న
 నెన్నటికయ్య ! నీ సన్నతాటోపంబు
 పాశ్చాత్యబలములఁ బటపకున్న
 నేమిటికయ్య ! నీ భీమనామస్ఫూర్తి
 యవనసైన్యముగుండె లవియకున్న
 నేలయ్య ! నీ ఘనఘోరపీక్షణకీలి
 కదిసి పరాటపు ల్లాల్చకున్న

తే. గీ. అయ్యపరెవ్వరో కీర్తి యవనిమీఁద
వెలయుచున్నది యనుమాట విశదమయ్యె
శమితభక్తాపరాధ శైలమణిసాధ
విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ.

64

సీ. పులితోలు వెన జీనుపుస్తంగుకని యొక్క
డాగి తెమ్మని పైది లాగకున్నె ?
గజచర్మ మొక్కఁడు గదిసి పేటి యటంచు
నొడిచి తీసుక పరువిడక యున్నె ?
పునుక యొక్కఁడు పుచ్చుకొని యిది ఖస్తికి
లేకని దరిబేసి కీకయున్నె ?
హరిణి బచ్చాఖూబు క్యయి సాసికారినో
యని యొక్కఁడది వద్ద నునుపకున్నె ?

తే. గీ. వెఱచిరే వెంటఁబట్టరే వెదకవెదకి
పట్టుకొనిరేనిఁ దురకలపాలఁ బడిన
నిలువలేవునుమీ ? బుద్ధి దెలుసుకొమ్ము
విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

65

సీ. పురమణలుగాల్పు చిచ్చుటకంటివానికి
గణనయే పాశ్చాత్యగణత్రణములు
గరళంబుమ్రుంగు బింకపుహఁంతకారికిఁ
గడిఁదియే యవనాశుగవ్రజములు
విషమాస్త్రుగెల్పు దోర్వీర్యశాలికి దొడ్డు
గా ! తురుష్కుభటప్రకాండజయము
మృత్యుంజయఖ్యాతి మెలఁగు నీకు నశక్య
మే ! మ్లేచ్ఛదోశ్యక్తి మిత్తి కనుప

తే. గీ. సృష్టినంహారకర్త కుత్కృప్త మయ్యె
నే ! మదాంధులఁ గొందఱ నామమడఁప
నెంత నేవిన్నవించిన నేల వినవు
విజితపరయాధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

66

సీ. అఖిలాధిపతివి నీవై యుండుటనుగదా
 కర్తారుఁ డన్నవిఖ్యాతి దనరె
 నిర్గుణత్వవిభూతి నీకుఁ గల్గుటగదా
 నెరి నిరాకారుఁడ౯ గుటి దనర్చె
 నల్లమప్రభుత నీయందు నుండఁగఁగదా
 నల్లాఖిదాయన్న యందమయ్యె
 నెవని భక్తికినైన నిచ్చమెచ్చఁగఁ గదా
 సరవర్దిగా రన్న బాగు మీతె

తే. గీ. నట్టి పేరులు నీకంద మయ్యెనేని
 నఖిలజగదంబ యన్న పూర్ణాంబ కిలను
 వ్యర్థమగు పేరు మామాహవాయనంగ
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

67

సీ. పూలవేసినవాని బూదిచేసితివిగా
 తాలరువ్వినవాని రమణఁ బ్రోచి
 కూతునిచ్చినవానిఁ గొట్టివై చితివికా
 జీతమియ్యనివానిఁ జేరికొలిచి
 యంటిపాయని వాని నవిటిచేసితివిగా
 వింటఁగొట్టినవాని వేడ్క మెచ్చి
 మ్రోలనమ్మినవాని ముసలిఁజేసితివిగా
 కాలఁదన్నినవానిఁ గరుణఁజూచి

తే. గీ. హితులు పగతురు పగతురు హితులు నీకు
 నెన్నహాస్యాస్పదములు నీచిన్నెలన్ని
 చాలునిఁకనైన శత్రుల సంహరించు
 విజితపరయూధ ! కాశికావిశ్వనాథ !

68

SVARUPAMRTA

Edited by

Sri M. SHANKARANARAYANA BHAT.

This work has been edited on the basis of the palm-leaf manuscript bearing D. No. 572 preserved in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. The authorship of this work is attributed to Gurubasava. It deals with the principles of Śaiva philosophy in the form of Bhāmini Ṣaṭpada metre. It is in the form of teachings as delivered by Gurubasava to his disciple. Its style is simple and delicious. It contains 77 stanzas in three chapters.

ಮುಮ್ಮಾತು

‘ಸ್ವರೂಪಾ ಮೃತ’ ಎಂಬ ಈ ಲಘುಕೃತಿ ಮದರಾಸು ಪ್ರಭುತ್ವದ ಪ್ರಾಚ್ಯಲಿಖಿತ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾದಿರಿಸಿದ ಡಿ.ನಂ. 572ನೆಯ ಪ್ರತಿಯ ಆಧಾರದಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಿವಯೋಗಾಂಗಭೂಷಣ, ಸದ್ಗುರು ರಹಸ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಗುರುಬಸವಕವಿ ವಿರಚಿತಗಳಾದ ಸಪ್ತಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಕವಿಯು ವಿರಶೈವ ಗುರುವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಶೈವ ವೇದಾಂತ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಈಗ್ರಂಥವು ಮೂರು ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು 77 ಭಾಮಿನಿ ಷಟ್ಪದಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಶೈಲಿಯು ಸರಳವೂ ಸುಂದರವೂ ಆಗಿದ್ದು, ಗುರುವು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಬೋಧಿಸುವಂತೆ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಎನ್. ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಭಟ್ಟ.

—: ಸ್ವರೂಪಾಮೃತ :—

— ರಾಗ ಒಡ್ಡಿಯ ಧನ್ಯಾಸಿ —

ಭಾಮಿನಿ ಪಟ್ಟದಿ ॥

ಅಮಮ ಮನಸಿನ ಗಾಹು ಗಮಕ

ಭ್ರಮಣ ಬಂಧನ ಬಿಡಿಸಿ ಶಿಷ್ಯೋ

ತ್ತಮನ ಮುಕ್ತಿ ಕಲತ್ರನಂ ಮಾಡಿದನು ದೇಶಿಕನು ॥ ಪಲ್ಲವಿ ॥

ಪದನು ॥

ಶ್ರೀಸಕಲಬೋಧನು ವಿಶುದ್ಧನ

ಶೇಷನಖಿಲಜಗನ್ನಟನ ನಿ-

ಶ್ಯೇಷನೇಕನಪಾರಮಹಿಮಾಂಬೋಧಿರೂಪಕನು ।

ವಾಸನಾಕ್ಷಯನಖಿಲವಿಶ್ವಾ

ವಾಸನಾಕ್ಷಯನೆನಿಸ ಗುರುಬಸ

ವೇಶನಿರಲಿ ಮದೀಯಸುಮನಃಕಮಲಮಧ್ಯದೊಳು ॥

೧

ಕೇಳು ಭೂವಿೂರುಹದ ಶಿಖರನಿ

ಶಾಲದೊಳು ನಿವ್ವಸರದಿಂ ಸಲೆ

ಬೀಳುತಿಹೆ ಚಿರನೀರ ಸಿಂದನದಂತೆ ಮಾನವನು ।

ಜ್ವಾಲಿನೇತ್ರನ ಮುಂದೆ ಬೀಳಲು

ಕೀಲಿಸಿದ ಪಾಪಾಘ್ನ ವನವಂ

ತಾಳದೆಂದು ರಹಸ್ಯಮುಜ್ಞೋಷಿಸಿದೆ ಪಶುಪತಿಯು ॥

೨

ಅದು ನಿಮಿತ್ತ ನಿಜಾಂತರಂಗದ

ಪದರದೊಳು ಸಲೆ ದೇಶಿಕೇಂದ್ರನ

ಪದಸರೋಜವನ್ನೆದೆ ಮಾನಸಪೂಜೆಯಿಂ ರಚಿಸಿ ।

ಇದಿರೊಳಹೆ ಚಿದ್ವಿಂಬಮಂ ಗ-

ದ್ಗದುಕೆಯಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಸ-

ಮೃದದಿ ತತ್ಪರಹಸ್ಯಬೋಧೋದಯವ ಕೇಳುವುದು ॥

೩

ಆವುದಲ ದೆಸೆಯಿಂದ ಮನವಿದು
 ಡಾವರಿಸು ತಿಹುದದು ಕಣಾ ಭವ
 ಧಾವತಿಗೆ ಕಾರಣವಹೆಂಗಾವುದನು ಕಾಣುತಲಿ ।
 ಸೀವರಿಸು ತಿಹುದಾವುದದು ಸ-
 ತ್ವಾವನೀಕೃತವಸ್ವ ನಿಜವಿ-
 ದ್ಯಾವಲಂಬನಮುಕ್ತಿ ನಿಜಸುಖವೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

೪

ದರುಶನಾದಿಯೊಳಾವುದೈ ಸುಖ
 ಕರವದೇ ತತ್ವಣದೊಳತಿನಿ-
 ಸ್ಮರನೀಕೃಷ್ಟಪದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾವುದದು ತನ್ನ ।
 ದರುಶನಾಂತದೊಳಮಲಸಮ್ಯ
 ಗ್ವರಸುಖಾಸ್ವದವಹುದದೇ ಸು-
 ಸ್ಥಿರಪರಬ್ರಹ್ಮಾಂಶವಿದನೆಯಿಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

೫

ವಿಷಯಗಳು ಭೋಗಗಳು ಸಪ್ತ
 ವ್ಯಸನಗಳು ನಿಜದರುಶನಾದಿಯೊ
 ಳಿಸಗುತಿಹವಾತ್ಯಂತಿಕದ ಸುಖಮಂ ಸಮಸ್ತರಿಗೆ ।
 ರಸಮಯಂ ತತ್ವಾರ್ಥಭಕ್ತಿ
 ಪ್ರಸರ ಶಮೆ ದಮೆ ಶಾಂತಿಗಳು ನಿ-
 ಟ್ವಿಸೆಸುಖಪ್ರದಗಳು ಯದಂತ್ಯಗಳಿಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

೬

ಕೇಳು ಮಗನೆ ಸದಾ ಮನಸ್ಸಂ-
 ಚಾಲನದ ದೆಸೆಯಿಂದ ವಿಚಾರವಿ-
 ಶಾಲಭವಸಂಸಾರನಾಟ್ಯವಿನೋದವದಲಿಗಳಿಗೆ ।
 ಹೇಳಲೇನತಿವಿಷಯವಿಸ್ಮಯ
 ತೊಳದಿಂ ತಟತಟಾಸಿ ತನುಗಳು
 ಬೀಳುತಿಹವಶ್ರಾಂತವಿಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೆಡೆಗುಡದೆ ॥

೭

ಸಾರಮಂತ್ರರಹಸ್ಯಧರ್ಮವಿ-
 ಚಾರವಿಶ್ರುತವಿದ್ಯೆಯೊಳು ಸಂ
 ಸ್ಕಾರಿಯಾಯ್ತೆಂದೆಲೆಲೆ ದಿಟ ನಂಬದಿರು ಮಾನಸವ ।
 ಆರು ಬಿಲ್ಲರು ಮನದ ಮರ್ಕಟ
 ದೋರೆಯನು ಸತತಂ ನಿರಂತರ
 ಮಾರಿಯನು ತತ್ಕೃತದಿ ಸತ್ಸಂಗತಿಯನಗಲದಿರು ॥

೮

ವಿರತಿ ಶಮೆ ದಮೆ ಶಾಂತಿ ಕರುಣ
ಸ್ಫುರಣೆ ಸ್ವಚ್ಛಜ್ಞಾನ ಶಿವಸಂ
ಸ್ಫುರಣೆ ಮೊದಲಾಗಿದ್ದ ಸತ್ತ್ವಗುಣಗಳೇ ಮನದ ।
ಹೊರೆಯಲಿರಲಂಜುವನೆನಲಿ
ಪರಿಸರಿಯ ಗಾದೆಗಳ ಬಿಡು ಸಂ-
ಸ್ಥಿರಿಸಬಲ್ಲವೆ ಮನವ ಸತ್ಸಂಗತಿಯನಗಲದಿರು ॥

೯

ಕಾಲದಿಂದಂಜಿಗನ ನಂಟು ವಿ-
ಶಾಲಮಾಗಿರೆ ತೀವ್ರಗತಿಯಿಂ
ಮೇಲುಮಾಯ್ದು ತರಂಗಿಸುವ ನದಿಯುಂ ತದಾಂತ್ಯದೊಳು ।
ಲೀಲೆಯಿಂ ಲಂಘಿಸುವ ಮೊಲು ನೀಂ-
ಲಾಲಸಿಗತನದಿಂ ಸುಸಂಗವ
ಪಾಲಿಸುವುದು ಮನೋಗ್ರಹವ ಮಮಕರಿಸಬೇಡೆಂದ ॥

೧೦

ಕೇಳು ಮಾನಸವೆಂಬುದುವೇ
ನಾಳ ನದಲಿಂ ದೊಂದು ವಿಶ್ವವಿ-
ಶಾಲವದಲಿಂ ಲಂಘಿಸುವ ಭವಸಂಸಾರವರ್ತನದ ।
ಮೇಲವದಲಿಂ ಪುಣ್ಯಪಾವದ
ಹೇಳಿಕೆಯ ಹಕ್ಕುಳದ ಕೃತ್ಯಗ
ಜೋಳಿಗಳು ಬಹುವಿಧಗಳದನಾರ್ಬಲರಾರಿಂದ ॥

೧೧

ವಿಷಯ ತಳಿಂ ತಳಿತು ಕೊರ್ವಿದ
ದಶವಿಧೇಂದ್ರಿಯಶಾಖೆಗಳು ಮೆ
ಣ್ಣೆ ಸೆಯೊಳಿಟ್ಟು ದ್ದಾನಮಾಗಿ ಶರೀರಭೂರುಹವು ।
ವ್ಯಸನಪುಷ್ಪದಿ ಕರ್ಮಫಲದಿಂ
ದೇಸದಿರಲು ತತ್ಪಲವನುಲ್ಲಾ
ಲಸದಿ ಮಾನಸವಕ್ಕಿ ವಿಸಟೆಂಬೊಂದು ತಿನ್ನುತಿಹುದು ॥

೧೨

ಬೆಳದು ಗಗನಕೆ ಪಾಯ್ದು ಘೂರ್ವಿಸಿ
ಘುಳುಘುಳಿಸಿ ಕಂಪಿಸುತ ಸೀಮಾ
ವಳಯದಿಂದುಚ್ಚಳಿಸಿ ತೆರೆನೊರೆಬುದ್ಬದಾದಿಗಳಿಂ ।
ಸುಳಿಗಳಿಂ ಜಲನಿಧಿ ಸಮೀರನ
ಬಳಕೆಯೆಂತಂತಿ ಮನಸ್ಸಿನ
ಚಲನೆಯಿಂ ನಿಶ್ಚಲಶರೀರ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಿಹುದು ॥

೧೩

ಪುಸಿಮನಸು ಮುನ್ನಿಲ್ಲವದಕೊಂ
 ದೆಸಗುವರೆ ತಾನಿಲ್ಲ ದಿಟ ಭಾ-
 ವಿಸೆ ಮಹಾತ್ಮರೊಳಿಲ್ಲವಿದು ಕಾರಣಕನಹುದೆಂದು ।
 ಪೆಸರಿಡಲ್ವದು ಸಲ್ಲ ಮನಸಿನ
 ದೆಸೆಯನಱುವುದೆಯಿಲ್ಲ ಭವದೊ
 ಕ್ಕುಸುಳಿ ಬಹುದದು ಪೊಲ್ಲವಿದನಱು ಯೆಂದದೇಶಿಕನು ॥ ೧೪

ಕುತ್ತಗೊಂಡನ ಕಾಣಕೆಗೆ ಯಮ
 ಭೃತ್ಯರುಗಳವಂತೆ ನಿತ್ಯಾ-
 ನಿತ್ಯವಸ್ತುವಿನೇಕನೆಳ್ಳನಿತಿಲ್ಲ ದುರ್ಮನದ ।
 ಕೃತ್ರಿಮದ ತನು ವಿಷಯವಿಭ್ರಮ
 ನೆತ್ತಿಗೇಱಿದ ಮನುಜನಱುವಿಗೆ
 ತಥ್ಯವಾಗಿಹುದೀಮನಸು ನೀಂ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥ ೧೫

ಒತ್ತರಿಸಿ ಕಾಯ್ಪಾತವದಿ ನಡು
 ನೆತ್ತಿ ಪೊತ್ತಿದ ಮನುಜನೀಕ್ಷಿಸೆ
 ಸತ್ಯವಾಗಿರದೆ ಪ್ರಕಾಶಾನ್ವಿತಮಹಾಲಯವು ।
 ಕತ್ತಲೆಯ ತಿಲನಂತೆಯಾಪರಿ
 ನಿತ್ಯವಸ್ತು ವಿನೇಕವಿಲ್ಲದ
 ವೃಥಾ ಮರ್ತ್ಯನ ಮನಕೆ ಮನವುಂಟೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥ ೧೬

ಗುಮ್ಮ ಭಯವದು ಭೈರವಾಸ್ತ್ರದ
 ಸಮ್ಮುಖಕೆ ಸಡಿಲುವುದೆ ಕುಹಕವೆ
 ನೂರ್ಮಡಿಸಿದಂತಿಹ ವೃಥಾ ಕೃತ್ರಿಮದ ಮಾನಸವು ।
 ಬ್ರಹ್ಮಗ್ರಿಹ್ಯಾದ್ವಯದ ಬೋಧೆಯ
 ಪರ್ಮಗಳಿಗಳುಕುವುದೆ ಹುಸಿಹುಸಿ
 ಬೊಮ್ಮ ಬೋಧೆಯದಾರು ಮನವಾರೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥ ೧೭

ಕ್ಷಣದೊಳಿದು ಗುಣಿಯಾಗಿಹುದು ತ-
 ಕ್ಷಣದೊಳಿದು ಬಣಗಹುದು ಕೇಳಾ
 ಕ್ಷಣದೊಳಿದು ಸವಿರಕ್ತಿನೇಶವ ತೊಟ್ಟು ತೋಱುಹುದು ।
 ಸೊಣಗಗುಳ್ಳ ಗುಣಂಗಳಿಗೆ ತಾ-
 ನೆಣೆಯೆನಿಸಿ ಕೊಂಡಿಹ ಮನಸ್ಸಿನ
 ಕಣೆಯಗಳು ಶತಕೋಟಿ ಹಲವಿಧ ಬಲ್ಲರಾರೆಂದ ॥ ೧೮

ಕಾಮಕಲ್ಪವಿಕಲ್ಪಸಂಶಯ
ತಾಮಸಾಂಗವಿಶೋಕಮನನ
ಪ್ರೇಮಮೂರ್ಛಾಸುಪ್ತಜಡವೆನಿಸುವ ಗುಣಂಗಳಿಗೆ ।
ಧಾಮವಹ ಕಾರಣದಿನಾತ್ಮಾ
ರಾಮ ನೆಲ್ಲಿಯದು ಮನಸಿಗೆ
ಪಾಮರತ್ವವೆ ಸಹಜವೆಂದನು ದೇಶಿಕೋತ್ತಮನು ॥

೧೯

ಸಾರಗಟ್ಟಿ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ಸಂ-
ಚಾರಿಸುವ ನಿರ್ಮಳವಿವೇಕ
ದ್ವಾರದೊಳು ಕಾದಾತ್ಮವಾಗದ ಹಾಂಗೆ ಸಂಶಯದ ।
ಕ್ರೂರರೂಪನು ಧರಿಸಿ ನುಂಗುವ
ಮಾರಿಯಾಗಿ ತವಾಳಿಸುವ ಸಂ-
ಹಾರರೂಪಿಂದಿಹುದು ಮಾನಸವೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

೨೦

ಮರ್ಕಟನ ಬಡಿದಡೆ ವಿಕಾರಗ
ಳುಕ್ಕುತಿಹ ಪರಿಯಂತೆ ಮಾನಸ
ಮರ್ಕಟನನಾದಿಯಪುರಾಣವಿಶೇಷಗಾಥೆಗಳಿಂ ।
ಮಿಕ್ಕು ಬೋಧಿಸೆ ತನ್ನ ಚೇಷ್ಟೆಗೆ
ಕೊಕ್ಕುರಿಸುವುದೆ ತಾನು ಕೇಳು ದಿ-
ಟಕ್ಕೆ ತಾನದಲುಂದ ಮಾನಸಕುಂಟೆ ಬೋಧೆಗಳು ॥

೨೧

ಡೊಳ್ಳುಗಳದ ನಿಜಾಂತರಂಗದ
ನೆಳ್ಳಿನನಿತು ವಿವೇಕ ತನ್ನೊಳ
ಗಿಲ್ಲವತ್ಯಾತುರದಿ ವಿಸಟೆಂಬರಿದು ಮಾನಸವು ।
ಝಲ್ಲಿಸುತ್ತಿಹುದೈ ಮುಖದಿ ಬಲು
ವಲ್ಲಣವ ಹೊತ್ತಂತೆ ತನುವಿನ
ಬಲ್ಲಹಂ ಬಲುದಾಗಿಹನು ಕೇಳೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

೨೨

ಬಳಸಿ ವಾಸನೆಗಳ ಸಮಷ್ಟಿಯ
ನಿಲವದೇ ಮನಸಾ ಮನಸ್ಸನು
ತಿಳಿಯಲೇನೂ ಇಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಾಂತರಜನಿತಮಾಗಿ ।
ಹೊಲಬನಲಾಯದೆ ಕೆಲರು ಮನವೆಂ
ದುಲಿದು ತಾ ಶಂಕಾವಿಷದಿಯು-
ಮ್ಮಳಿಸುತಿಹರದನೇನನೆಂಬೆನಸತ್ಯಸಂಭ್ರಮವ ॥

೨೩

ಮಾನಸಿನಿಂ ಘನವಾ ಪ್ರಪಂಚಿನ
 ಘನವನ್ನೈದಲು ಬಾರದೆನೆ ಕೇ-
 ಕ್ಷನಸು ನಿಶ್ಚಲವಾದಡೇನದವಾಚಲತ್ವವನು ।
 ಅನುಕರಿಸಲೇನದಟ ದೆಸೆಯಿಂ
 ತನಗೆ ಶಾಶ್ವತಮುಂಟೆ ತಾನ
 ಜ್ಞನೆ ಪರೋಪಾಧಿಕನೆ ದೃಶ್ಯನೆ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥ ೨೪

ಮನದಿ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥಿಗಳ ಕಾಡುವ
 ಸುನಿಯೊ ಸುಖದುಃಖಪ್ರಪಂಚಿನ
 ಘನವೊ ಸರ್ವೋಪದ್ರವಕೆ ಶಾಶ್ವತತವರ್ಮನೆಯೋ ।
 ಜನದ ರಂಜನಕೃತ್ರಿಮದನಿಜ
 ಮುನಿಯೊ—ಯಮಪುರಗಾಹಿನಿಯ ದು-
 ರ್ದನಿಯೊ ಹುಸಿ ದಿಟನೆನಿಸಿ ಶೋಭಿಸುತಿಹುದು ಮಾನಸವು ॥ ೨೫

ಗುರುವೆ ಮಾನಸಭೂತವನು ಪರಿ
 ಹರಿಸಲಾವುದುಪಾಯವದವಿ-
 ಸ್ತರಿಸಬೇಕೆದೆ ಸಂಶಯವೆ ಮನವಾದಕಾರಣದಿಂ ।
 ತರಳ ಕೇಳಾ ಸಂಶಯವನು ಫಂ
 ದುರುಹಿದೊಡೆ ಮನವಿಲ್ಲವದಸಂ-
 ಸ್ತರಿಸಿ ವೇಳುವೆನೆಂದು ಗುರು ಕರುಣಾಳುವಂತೆಂದ ॥ ೨೬

ವ್ಯಾಧಿಯಂ ಪರಿಹರಿಸುವಡೆ ಕೇಳಾ
 ವ್ಯಾಧಿತನನುಪಚರಿಸುತಿರಲಾ
 ವ್ಯಾಧಿ ಕೆಡುಗಲ್ಲದೆ ರಸಾಯನದಿಂದ ಕೆಲಬಲದ ।
 ವ್ಯಾಧಿಯನು ಸತ್ಕರಿಸುವಡೆ ಯಮಿ
 ಗಾದುದಾದಡೆ ಜೋಡೆ ಮನಸಂ
 ಬೈದು ಬಳಲಲದೇಕೆ ನೀನಿದ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥ ೨೭

ಅಱುವು ಮಱವೆಯ ಹಱದ ನಿರ್ಧರ
 ದಱುವದೇ ತತ್ತ್ವಮನಿ ಜಗದೊಳ
 ಹೊರಗೆ ತುಂಬಿದ ಬೊಮ್ಮ ವದುಕಾರಣದಿ ಕೆಲಬಲದ ।
 ಅಱುವು ತಾ ತಾನಾಗಿ ಸಂಶಯ
 ಹಱುವುದದಱುಂ ತನ್ನ ತಾನೇ
 ತಿಳಿಹುಗೊಂಡಿಹನಾಗಿ ಮನವಿಲ್ಲೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥ ೨೮

ರೋಗ ಹೋದಾಕ್ಷಣದಿ ನೇದನೆ
ಹೋಗದೇ ಕೇಳೆಹಗೆ ಮನಸನು
ನೀಗಲಾಟದೆ ಬಟಾದೆ ಬೆದಟುಸುತಿಪ್ಪ ಸಂಶಯವು ।
ತ್ಯಾಗವಾಗಲು ಗರಳವಿಳಿಯಲಿ
ಕೋಗಡಿಕೆ ಬಿಡದಿಹುದೆ ಭವಸಂ-
ಯೋಗವೇ ತತ್ಪರ್ಮವಾಗಲು ಮಗನೆ ಕೇಳೆಂದ ॥

೨೯

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸ್ವರೂಪಾನ್ವಿತೇ ಮನೋನಿರಸನಂ ನಾಮ
ಪ್ರಥಮಃ ಪರಿಚ್ಛೇದಃ ॥

ಶ್ರೀ ಗುರುಬಸವಲಿಂಗಾಯ ನಮಃ ॥

ದ್ವಿತೀಯ ಪರಿಚ್ಛೇದಃ

— ರಾಗ ತೆಲುಗ ಕಾಂಬೋಧಿ —

ಭಾಮಿನಿ ಪಟ್ಟದಿ ॥ ನಯದಲೀ ಶಿಶುವಿಗೆ ವಿಶ್ವಾ
ಲಯವ ನಿಜವನು ತೋಟು ಪಂಚಾ
ವಯವನೊಳು ತಾದಾತ್ಮನಂ ಮಾಡಿದನು ದೇಶಿಕನು ॥ ಪಲ್ಲವಿ ॥

ಪದನು ॥ ಜಗವಿದುಳುಮೆಯನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಪ-
ನ್ನಗನ ಹೆರೆಯಂತಿಹುದು ಜಗದಿಂ
ಜಗವನಟುವ ಚಮತ್ಕೃತಿಯ ಕೀಲಣೆಯ ಬಲ್ಲವಗೆ ।
ಜಗವನಟುಯದವಂಗೆ ಜಗವಿದು
ಹೆಗಲುಗತ್ತಲೆಯಾಗಿ ನಿಂದಿಹ
ನಗದ ಪರಿಯಂತದ್ಭುತದೊಳಿಹುದೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

ಸತ್ಯವದು ನೇದಾಂತಸವಿಶೇ
 ಪೋಕ್ತಿಯನು ನಿರ್ಧರಿಸೆ ಸರ್ವವಿ
 ರಕ್ತಕಾರಣವದು ರಹಸ್ಯೋತ್ತರಮತಾಂತರದ ।
 ಸ್ವಾರ್ಥವದು ಕೇಳಾವುದೊಂದುಪ-
 ದಾರ್ಥವಹ ಜಗವಂ ಸದಾ ಪರ
 ಮಾರ್ಥವಲ್ಲೆಂದಾ ವಿಯಸ್ತಂಭದೊಳು ತುಂಬಿಹುದು ॥ ೨

ಗುಪ್ತವೇ ಕೇಳಾಮರೂಪಿಂ
 ವ್ಯಕ್ತಿಯಹ ಜಗದೊಳಗೆ ಬೊಮ್ಮವಿ-
 ರುತ್ವವೇದಾಂತಾದಿತತ್ಪರಹಸ್ಯಬಾಧೆಗಳಿಂ ।
 ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತಾಗಿ ಮುಖಿಯೆ
 ಭಿತ್ತಿನ್ಮುಕ್ತಿ ಕೆಗಕಟ ಕರ್ಮವಿ
 ಚಿತ್ರಮಾಯಾಕೃತಕವದನ್ನೇನ ಹೇಳುವೆನು ॥ ೩

ನುಂಗಿ ಸತ್ಯಾಂಬುಧಿಯನೊಡೆಯದ
 ಹಾಂಗೆ ಬಹುವಿಧನಾಮರೂಪಿಂ
 ಸಂಗಡಿಸಿ ನಭದಿಂದವತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗುತಲಿ ।
 ಶೃಂಗರಿಸಿ ಜೈತನ್ಯತತ್ವತ
 ರಂಗಭಾವದ ಮಾತ್ರದಿಂ ನಿಜ
 ದಂಗವಂ ತೋರಿದ ಜಗದ್ಭ್ರಷ್ಟೈಕೈವಾಗಿಹುದು ॥ ೪

ಕರ್ಪುರದ ಕರಡಿಗೆಯ ಎಣ್ಣೆಯ
 ಕುಪ್ಪಿಗೆಯ ಭಾವವನು ಪೂಜಾ
 ಪುಷ್ಪನಾಮದಕರಡಿಗೆಯ ನುಡಿಯಂ ವಿಶೇಷವನು ।
 ಒಪ್ಪುತಿಹ ಜಗದೊಳಗೆ ಭಾವಿಸ
 ಲಾರ್ಪರಾ ಬ್ರಹ್ಮವನು ತನಗಿನಿ
 ತವ್ವ ಭಾಗ್ಯವೆಯಾದಡವ ಪರವಸ್ತುವಹನೆಂದಾ ॥ ೫

ಕೂಸದೊಳು ಗುಣಭಾಂಡಗಳು ಕೇ-
 ಲ್ಪಾಪಿಸುವ ಪರಿಯಂತೆ ಮಹತ-
 ದ್ವೀವತಿಯೊಳಗೀ ಪರಿಯ ಸಂಚಾರವೇನದಲಾ ।
 ದ್ವೈಪರಭ್ರಾಂತಿಯೊಳು ಶಾಸ್ತ್ರನಿ
 ರೂಪವಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ವವಹ ಚಿ-
 ದ್ರೂಪಿನೊಳಗೆಕಕಟ ಶಾಸ್ತ್ರವಿತರ್ಕಭಾಷಣವು ॥ ೬

ಅಱಿಯಲಳವಲ್ಲದ ಕದಾಚಿ-

ನ್ನಱಿಯಬಾರದ ಪಿರಿದು ಉಪನಿಷ

ಕಱುಪಬಾರದ ವಿಶ್ವಗೋಚರಮಾಗಿ ನಿಜದೊಳಗೆ ।

ಜಱುಬಿನಿಂ ಮಱಿಮಾತ್ರವಿಲ್ಲದೆ

ಹಱಿಯ ಹೊಯ್ದಂತ್ರಿದೆ ನೆಟ್ಟನೆ

ತೆಟದಿಹುದು ಪರಿಪೂರ್ಣವಹ ಚಿದ್ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಕವು ॥

೭

ಪ್ರಹರನಾಲ್ಕನು ಬೆಳದ ಕತ್ತಲೆ

ದಹನಮಾಗದೆ ನಿಮುಷಮಾತ್ರದ

ಮಿಹಿರನುದಯಕೆ ತಿಳಿದಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತಿಯೆಂದೆಂಬ ।

ವಹಿತವಹ ಪರಮಾತ್ಮಚಿಂತಾ

ಗ್ರಹಣಮಾತ್ರಸ್ಪರ್ಶಯಿಂ ಕೇ-

ಳಹಿತವಹ ಪಾಪಾಘವೇಳದೆ ಬಿಟ್ಟ ಸೂಟಿಯಲಿ ॥

೮

ನಷ್ಟಬಣ್ಣವನುಳ್ಳ ಚಿನ್ನದ

ಗಟ್ಟಿಯಂ ಪುಟವಿಡಲಿಕದಱುಂ

ಪುಟ್ಟಿದೇ ನೀರೆಂಟು ಬಣ್ಣದ ಚಿನ್ನವದಱಿಗಳಿಗೆ ।

ಕಷ್ಟಸೊಗಮಂ ಗುರುರಹಸ್ಯದಿ

ಮುಟ್ಟಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದಡೆ ಕೇಳ್ನಿಜ

ಶ್ರೇಷ್ಠವಹ ಪರಬೋಮ್ಮವಲ್ಲದೆ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥

೯

ಬ್ರಹ್ಮ ಗಡ ತಾನೇಕಮೇವ

ಬ್ರಹ್ಮ ಗಡ ಸುಡು ದೇವತಾಂತರ

ಧರ್ಮ ಗಡ ನಾವಱಿಯವೀ ವಿಪರೀತಮುವ ಸರ್ವಂ ।

ಬ್ರಹ್ಮ ಗಡ ಮುಖ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾ

ಕರ್ಮ ಗಡ ವಿಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಾ

ಬ್ರಹ್ಮ ಗಡ ಬೋಧೆಗಳು ಗಡ ನಿಜ ಜೋದ್ಯತರನೆಂದ ॥

೧೦

ಲೋಪವುಂಟೇ ಬ್ರಹ್ಮಕೆಲೆ ಬಹು

ರೂಪನಾಮಕನಾದರೆಯು ಕೇ-

ಳ್ತಾವನೀಯಕವೀಗ ಬಹುವಿಧಭೂಷಣಂಗಳೊಳು ।

ವ್ಯಾಪಿಸಿದಡೇನವಕೆ ಗುರು ತಾಂ

ಪೋಪುದೇನದಱುಂದಲದಕೆ ವಿ-

ಲೋಪವೇನುಂಟಕಟ ಮರುಳೇ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥

೧೧

ಘನಘಟಿತಮಾಗಲು ದಿನಂ ದು
 ದಿನವಹುದು ಸಹಜಂ ತಮೋಭಾ-
 ವನೆ ಜಗತ್ತಿ ನೊಳಿಲ್ಲ ದಿಟಕುಟಾದಡೀ ಜಗವು ।
 ಕಣಸ ಕಾಣಲು ಬೇಕದಿಲ್ಲ
 ನಿನಗಿಹುದೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂತೆಂ
 ತನಿತಲಾಂ ಜಗದೊಳಗೆ ವಸ್ತುವ ಗುಪ್ತತರನೆಂದ ॥

೧೨

ತಿಳಿಯೆ ದೇಹಗಳೊಳಗೆ ಗೇಹಗ
 ಳೊಳಗೆ ವಸುಧೆಗಳೊಳಗೆ ನಿಗಮಗ
 ಳೊಳಗೆ ದೇಶಗಳೊಳಗೆ ಲೋಕಗಳೊಳಗೆ ಧಾತಾಂಡ ।
 ದೊಳಗೆ ತತ್ಪರಹಸ್ಯ ಬೋಧೆಗ
 ಳೊಳಗೆ ನಾದಸವಾಧಿವೇಧೆಗ
 ಳೊಳಗೆ ಕೇಳಿ ಜವಸ್ತು ತುಂಬಿ ವಿಜೃಂಭಿಸುತ್ತಿಹುದು ॥

೧೩

ಹಗಲು ದೀವಿಗೆವಿಡಿದು ಧರಣಿಯ
 ನಗಲಕಟಸುವನಂತೆ ಮುಗಿಲಿಂ
 ಮಿಗಿಲೆನಿಸಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಚಿದ್ಭ್ರೂಹಸ್ವರೂಪಕವಂ ।
 ಬಗೆಬಗೆಯ ಬೋಧೆಗಳ ಜಂಜಡ
 ಜಗಳದಿಂ ಪರಿದಲಿಸಿ ಕರ್ಮವ
 ನಗಿವುತಿಪ್ಪರದೇನನೆಂಬೆನಸತ್ಯಸಂಭ್ರಮವ ॥

೧೪

ಉಳುನೆಯಿಂದಲಾವಿಂದ ಸುಖದಿಂ
 ಬಳಸಿ ವಿಶ್ವದ ನಾಮರೂಪುಗ
 ಳೊಳಗೆ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ತೋರಿಸುತಿಹ ಪರಾತ್ಮಕನಂ ।
 ತಿಳಿಯಬಾರದ ಕತ್ತಲೆಯ ಮನೆ
 ಮುಳಿಸಿನಿಂ ಹೊಂಕರಿಸಲದು ಕ-
 ತ್ತಲೆಯ ಲಕ್ಷಣವೇ ವಿಚಾರಿಸಿ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥

೧೫

ಪಾಸಿಯಾ ಪುಲ್ಕಸನ ಮುಟ್ಟಲು
 ಪಾಸವಹ ಪರಿಯಂತೆ ಕೇಳಿ-
 ಪ್ಪಾಪ ದೇವತೆಯಿಂದ ತದ್ವಿಪರೀತವಿಲ್ಲಾಗಿ ।
 ರೂಪು ನೋಹನವಾಗಿಹುದು ಬಹು
 ರೂಪಕಾಶ್ರಯವೆನಿಸುತಿಹ ಚಿ-
 ದ್ರೂಪಮೋಹನವಲ್ಲ ದಿಟವಿದ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥

೧೬

ಕೇಳು ನಾಡುಗರೊಲಿದು ಗಾಜಿನ
ಮಾಲೆಯನು ಕೊಳ್ಳಂತೆ ಕೊಳುವರೆ
ಲೀಲೆಯಿಂ ಮಾಣಿಕವನಾಸರಿ ನಾಮರೂಪುಗಳಂ |
ಲಾಲಿಸುವ ಪರಿಯಂತೆ ಲಾಲಿಸ
ಸಾಲುವರೆ ಭಾವಿಸರು ಗಗನವಿ
ಶಾಲವಹ ಚಿದ್ರೂಪಕವನಿದನಳಿದು ನೋಡೆಂದ ||

೧೭

ಅರಸಿನೆವ್ವತ್ತಿರಡು ಲೆಕ್ಕದ
ಪರಿಸರಿಯ ಸೇವಕರುಗಳ ನಿಂ
ದಿರೆ ಚತುರ್ದಶಭುವನವಿಟ್ಟಡೆ ಯೆನಲಿಕಿನ್ನವನ |
ಸಿರಿಯನವನುನ್ನತಿಯ ಶಾಶ್ವತ
ದಿರವ ಬಲ್ಲದ ಕಾಣೆನಿದಲಿಂ
ದುರುಳಿದವು ವೇದಾಂತ ಕೋಟಿಸಹಸ್ರವಿಧದಿಂದ ||

೧೮

ಅಲುವು ತಾನಖಿಳದೊಳು ಭಾವಿಸ
ಲುಲುವ ವಸ್ತುವಲಾ ಅದೊಂದಂ
ಕುಲಿತು ನಾನಾಶ್ರುತಿರಹಸ್ಯಾಗಮಪುರಾಣಗಳು |
ಮೆಲಿವುತಿಹವದಲಿಂದ ಜಗವಿದು
ತಟತಟಿಸುತಿಹುದಘದೊಳಗೆ ಕೇ-
ಳಲುವೆನಲು ತಾ ತಾನೆನಲು ಸದ್ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಕವು ||

೧೯

ಭೇದದಿಂ ಬ್ರಹ್ಮವನು ಬಿಡದಾ
ರಾಧಿಸಲಿಕವನದಕೆ ಮೊದಲೇ
ಭೇದವಹನದಲಿಂದ ಕೇಳತೀರ್ಥವಹ ಭವದ |
ಹಾದಿಯಂ ನೆಗದವರ ಪರಿಯಂ
ತ್ಯಿದೆ ವಿಹರಿಸುತಂ ವೃಥಾ ದು-
ರ್ಬೋಧಿಗೊಳಗಾಗಿಹನವಂ ಕೇಳೆಂದ ದೇಶಿಕನು ||

೨೦

ಭೇದಬುದ್ಧಿಯ ಮಾಡಿ ತನ್ನೋ
ಪಾದಿಯಲಿ ವಿಶ್ವವನು ಕಾಣದೆ
ಮೈದೆಗೆದ ಮನುಜಂ ತ್ರಿಸತ್ತಾನ್ವಯಸಹಿತಮಾಗಿ |
ಹೋದ ಬಟ್ಟೆಯ ವಾಹನದ್ವಯ
ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾಗಮಪುರಾಣವಿ-
ವಾದಲಕ್ಷಿತಮಾರ್ಗವಂಚಿತನಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯದಿಂ ||

೨೧

ಸತ್ಯರೂಪಕದಿಂದ ಸರ್ವವಿ
ರಕ್ತಿಯಿಂ ದೇಹಾದಿಜಾಡ್ಯವಿ
ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಬೋಧಾಸ್ತ್ಯಹಂ ಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದೆಂಬ |
ತಥ್ಯದಿಂ ಚಿದನುಲವಿಶೇಷವಿ-
ಚಿತ್ರದಿಂ ಗುರುಪದವಯೋಜಾ
ಸಕ್ತನೆಸೆದನನನ್ಯ ಬೋಧಾದ್ವಯಸಮಾಧಿಯೊಳು ||

೨೨

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸ್ವರೂಪಾನ್ಮತೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪರಿಚ್ಛೇದಃ ||

ಶ್ರೀ ಗುರುಬಸವಲಿಂಗಾಯ ನಮಃ ||

ತೃತೀಯ ಪರಿಚ್ಛೇದಃ

— ರಾಗ ಪಹಡಿ —

ಭಾಮಿನಿ ಪಟ್ಟದ || ಎನಲು ನಿಜಧರ್ಮವನು ನಿಜಶಿ-

ಷ್ಯನೊಳು ನೇಳಿ ಸದಾ ಕೃಪಾಪಾಂ-

ಗನು ನಿರಂತರಮುಕ್ತಿಸುಖವನು ಕೊಟ್ಟನುಚಿತದಲಿ || ಪಲ್ಲವಿ ||

ಪದನು || ತೋಱುವೀ ಯನುಭವವಿಮರ್ಶನ

ಬಾಱದಂತೆ ಮನೋಗುಣಂ ತಲೆ

ದೋಱದಂತಿಹುದಲ್ಲದಿಲದಱಂ ಕಳೇವರದ |

ಹೇಱು ಬೆನ್ನಿಂ ಬಿಡದು ಬಳಕೇ

ದೂಱ ಕೇಳುವರಿಲ್ಲವಿದಕೋ

ಸಾಱದೆನು ಬೇಡಾದಡಿದನಱಯೆಂದ ದೇಶಿಕನು ||

೧

ಸುಪ್ತಿಗತವಹ ದೇಹವನು ಹೊ-

ತ್ತೆತ್ತಿನಿಂದಿರಿಸುತ್ತಲದ ತಾ-

ನೊತ್ತಿ ತಾಳದೆ ನೊಂದು ತಿಲಕವನಿಟ್ಟು ಭೂಷಣಿಸಿ |

ಅತ್ತಲಿತ್ತಲಿ ಸುಳಿಸಿ ಕೈಕಣ್

ನೆತ್ತಿಗಳ ಚೇಷ್ಟಿಸುತ ತೋಱುಸಿ

ತೊತ್ತುಗೆಲಸವ ಮಾಡಿ ದೇಹ ನಿರರ್ಥಕಿರುತಿಹನು ||

೨

ಕಳೆಯಲೇತಕೆ ಬೇಟೆ ತನುವಿಂ
 ದಲಸಿಗೊಳ್ವನನಟ್ಟಿ ಮರದಿಂ
 ನೆಲಕೆ ಬಿದ್ದನನ್ನೆದಿ ಕೋಪಿಸಿ ಬೈದು ಮುದ್ದರದಿಂ ।
 ತುಳಿದು ಕೊಳಲೇಕೊಲಿದು ಮನದೊಳು
 ತೊಳಲುತಿಹ ಮಾನವನ ವಿಷದಿಂ
 ಕಳುಹಲೇತಕೆ ಸಂಯಮಿಪುರವರನಿವಾಸಕ್ಕೆ ॥

೨.

ನಿಗಳದೊಳು ಸಿಕ್ಕಿದಗೆ ಕೋಳದ
 ಹುಗಿಲಿನೊಳು ಹೊಕ್ಕುವಗೆ ಹಗರಿನ
 ಸಿಗಿರಿನೊಳಗಾದವಗೆ ಕಡದುಜುಗಳು ವಿಡಂಬಿಸುವ ।
 ಹಗೆಯದೊಳಗಿದವಗೆ ಸಮರದ
 ಜಗಳದೊಳಗಾದವಗೆ ತನುವಿನ
 ಹಗರಣವ ತೊಟ್ಟವಗೆ ಸುಖವಿಲ್ಲೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

೪.

ಕೇಳು ಸುದರಾಲಂಬಿಯೊಳು ತನು
 ಜೋಲಿದಂಗೆ ವೃಥಾಯ ಕಡಲೊಳ
 ಗಾಳಿನಡೆಗೊಂಡವಗೆ ಬಡೆ ತಾವರೆಯ ಬಳ್ಳಿಗಳು ।
 ಕಾಲುದೊಡಕಿದವಂಗೆ ಮಾರಿಯ
 ತೊಳದೊರಕೊಂಡವಗೆ ತನುವಿನ
 ಮೇಳವುಳ್ಳ ನರಂಗೆ ಸುಖವಿಲ್ಲೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

೫.

ಏನ ಹೇಳುವೆ ನೀ ತನುವ ನಭಿ
 ಮಾನಿಸಿದ ಮಾನವನು ತಾನ-
 ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿರೋಧನದ ಭಾಂಡದೊಳು ಮುಖವಿಟ್ಟು ।
 ಶ್ವಾನಗುಣವನು ಪೋಲದವ ನಿ-
 ನ್ನೇನಪೋಲುವನೆಂದಡನ್ನು ಸ-
 ಮಾನಬಾಹ್ಯನೆನಲೈ ಬೆಸಸಲು ಬಲ್ಲರಾರೆಂದ ॥

೬.

ಛಿನ್ನ ಬಿನ್ನತೆಯಿಂದ ತನುವಿದು
 ಜೀರ್ಣದಿಂದ ಪವಿತ್ರತನದಿಂ
 ದುರ್ನಯದ ತನದಿಂದ ತಾನಸ್ಪೃಶ್ಯತನದಿಂದ ।
 ದೈನ್ಯದಿಂದಚಲತ್ವದಿಂದ
 ನ್ಯೋನ್ಯತನದಿಂದಾಂಡು ಬಿಟ್ಟಹ
 ಪರ್ಣಪಾತ್ರೆಯ ಪೋಲ್ತುದೆಂದನು ದೇಶಿಕೋತ್ತಮನು ॥

೭.

ಕೇಳು ದೇಹವಿರುತ್ತಿರಲು ನಡೆ
ಗೋಳವೇತಕೆ ಮತ್ತೆ ಮರುತನ
ಸೂಳಿನಿಂ ಸೂಸಲು ವೃಥಾ ಯಮಶಾಸ್ತಿ ಮುನ್ನೇಕೆ ।
ಕಾಳುಮನವಿರುತ್ತಿರಲು ಕಾಮಶ-
ರಾಳಿಗಳು ತಾವೇಕೆ ಕಸಟವಿ-
ಶಾಲಮಾಗಿರುತ್ತಿರಲು ನಿರಯವದೇಕೆ ಹೇಳೆಂದ ॥

೮೦

ಶರವಿದು ಯಮನಗರಿ ತಪ್ಪಿಂ
ಕರರು ಮಾನಸಬುದ್ಧಿಗಳು ಸರಿ
ಕರವವಜವೃತ್ತಿಗಳು ದುಷ್ಕೃತಜನಿತಮಾಗಿವು ।
ಅಱಿ ವಿಕಾರಗುಣೋರ್ವಿತಾಪ
ಸ್ಫುರಣವಹ ಬಾಧೆಗಳುಮಲವೈ
ತರಣಿ ತನ್ನಾಯಕನು ಜೀವನು ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥

೯

ತೃಣವ ಪಿಡಿಯಲಶಕ್ತಿಯಿಂ ಡೆಂ-
ಡಣಿಸುತಿಹುದೀ ದೇಹ ನಾಲ್ವರು
ತಡೆವ ತನು ಹೊಟ್ಟೆಯಂ ವೃಥಾ ಕಲ್ಮಷದ ತವನಿಧಿಯಂ ।
ಮಣಿಯದಚಲಿತನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಹ
ಭಣಿತೆಯಿದು ಕರ ಚೋದ್ಯ ಕರ್ಮದ
ಗಣನವಡು ಸಾಮಾನ್ಯತರವೇ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥

೧೦

ತನುವಲಾ ಸುಖದುಃಖಕೆದು ನೆಲೆ
ವನೆಯಲಾ ನಾನಾವಿಕಾರದ
ಸುನಿಯಲಾ ಗುಣವಿಷಯಮದಮೃಗಗಳು ವಿಜೃಂಭಿಸುವ ।
ವನವಲಾ ಭವಭವದೊಳೊದವಿದ
ಘನವಲಾ ನಾವಱಿಯದಿದ ಬಿಡ
ದನುಕರಿಸಿದವಲಾ ಶಿವಾ ಹರಹರ ಮಹಾದೇವ ॥

೧೧

ನಿಂದಿಸಲು ಬೇಕಾದೊಡೀ ತನು
ವಂದ್ಯವೇ ಜಗದೊಳಗೆ ತನುವಿನ
ಸಂದು ಬಿಡದಾತ್ಮನೊಳು ದಿಟ ಭಾವಿಸಲಿಕೊಂದೊಡ್ಡು ।
ಎಂದರೆಂದೆನಬೇಡ ಪರಮಾ
ನಂದಲಕ್ಷಣವುಂಟೆ ತನುವಿನ
ಬಂದ ಭಾವನೆಯುಂಟೆ ನೀನಿದ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥

೧೨

ಕ್ಷೀರದೊಳು ಮಸಿಯಿರಲು ಗಂಗಾ
ತೀರದೊಳು ಖರನಿರಲು ಹಿರಿಯರ
ಸೇರಿ ದುರ್ಜನನಿರಲು ಪರುಷವ ಸೇರಿ ಹೆಂಚಿರಲು ।
ನೀರೊಳಗೆ ಕಲ್ಲಿರಲು ಹಂಸೆಯ
ಸೇರಿ ಬಕನಿರುತಿರಲಿಕಾತ್ಮನ
ಸೇರಿ ತನುವಿರೆ ಪೂರ್ವಗುಣಕೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲೆಂದೆ ॥

೧೩

ಹಿತವ ಮಾಡುತಿಹೆಗೆ ತನುವಿದ
ಹಿತವ ಮಾಡುತ್ತಿಹುದು ತನ್ನ -
ನ್ನತಿಯನಳಿದೊಣಗಿಸಿ ವಿಜೃಂಭಿಸುವರಿಗೆ ಬಹುಸುಖವ ।
ಅತಿಶಯದಿನೀವುದು ದಿಟ ಪ್ರಾ-
ಕೃತನಸರಿಯಂತಾ ಸರಿಯೆ ಕೇಳಿ
ಕೃತಕವಲ್ಲ ಶರೀರವಿದು ಸರಮಾರ್ಥವಹುದೆಂದೆ ॥

೧೪

ಕೇಳು ತನುವಿಗೆ ತಕ್ಕುದಿಂದ್ರಿಯ
ಜಾಲವದು ತನುವಿಷಯದುಃಖಗ
ಳೋಳಿ ತಿಳಿ ವಿಷಯೋಚಿತಾನುಗುಣಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದೆ ।
ಮೇಲೆ ತೋರುವ ಸುಕೃತದುಷ್ಕೃತ
ಮೇಳವಿದಱುಂ ಜನನಮರಣದ
ತೂಳವದು ಸಂಸಾರನಾಟಕ ವೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥

೧೫

ಮುಕ್ತಿಯನಲಾನಂದವಿದು ತಾ
ಸ್ವಾರ್ಥವದನು ವಿಚಾರಿಸಲಿಕದು
ತಥ್ಯವದಱುಂದಾತ್ಮಗುಣ ವಿಸ್ತಾರವಹುದಾಗಿ ।
ಮುಕ್ತಿ ಕಾರಣಮಾಗಿಹುದು ದಿಟ
ಮುಕ್ತಿ ತಾಂ ಭಾವಿಸಲು ದೇಹ
ವ್ಯಕ್ತಿಯಿರೆ ದುರ್ಲಭ್ಯವೆಂದನು ದೇಶಿಕೋತ್ತಮನು ॥

೧೬

ತಗದು ವಾಯುಗಳಂ ಸದಾತ್ಮನ
ಬಿಗಿದು ಧಾತುಗಳಂ ಶರೀರವ
ನಗಲದಿರುತಿರಲಿಹುದದಲ್ಲದಿರಲ್ ಕ್ಷಣಾರ್ಥದೊಳು ।
ಹೆಗಲು ನಾಯ್ನರಿನೊಣಗಳೇ ಕಾ-
ಗೆಗಳು ನೊರಜುಗಳೇ ಶರೀರವ
ಸೊಗಸದೊಗಡಿಸದೆಕಸುವನೆ ನೀಂ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದೆ ॥

೧೭

ತನುವನಧಿ ಚಿಂತೋರ್ಮಯಿಂ ವಾ
ಜ್ಞನದಿ ವಿಷಯಭ್ರಮಣದಿಂ ಹೈ
ನೈನನಯತ್ಸತಿಮಿಂಗಿಲದಿ ಕೇಳಕ್ಷಬುದ್ಧದದಿಂ ।
ಅನಲವಾಡಬನಿಂದ ಪಿಂಗಳೆ
ಯನಿಲಮಾರುತನಿಂದಲರಿಷ-
ಡ್ಜನಿತಜಂತುಗಳಿಂದಿರದೆ ಶೋಭಿಸುತ ಮೆಲದಿಹುದು ॥

೧೮

ಸವದ ಕರ್ಮದ ಕಂಭದೊಳಗನು
ಭವದ ಪಲಗೆಯ ಮೇಲೆ ಮನುವಿಂ
ಪವನಸೂತ್ರದಿನೋಜೆಗೆಯ್ದು ಶರೀರಪುತ್ಥಳಿಯ ।
ಅವಯವಂಗಳ ಬಿಗಿದು ಕಾಲದ
ಹವಣಾಡು ಚೀಷ್ಟಿಸುವ ಜೀವನ
ವಿವರವಾಗಿಹುದೀ ನಟನವಿದನಾಡುಕೋ ಯೆಂದ ॥

೧೯

ಮಾರುತನ ತಂತಿಯನು ಹೂಡುತ
ಸೇರುವೆಗೆ ಕರ್ಪುರದ ಕಾಯಂ
ಸೇರಿಸುವ ನಾಭಿಹೃದಯಗಳ ತಾಲು ಮಸ್ತಕದ ।
ನಾರಿಯಂ ಕರೆ ಬೈಸಿಕೆಯ ವಿ-
ಸ್ತಾರವನು ಭವಮಾಗಿ ದೇಹ ಶ-
ರೀರಜಂತ್ರವ ನುಡಿಸುವಂ ಪದದಿ ಸಕಾಲಿಕದ ॥

೨೦

ಅದಡೀ ತನುಸಿದ್ಧಿ ದಿಟ ಬೇ
ಕಾದೊಡೆಲೆ ಹಟದಿಂ ಶರೀರವ
ಸಾಧಿಸುತ ಮಣಿಮಂತ್ರಕಲ್ಪಾಪಧಿಯ ಬಲದಿಂದ ।
ಬಾಧಿಸುತ್ತಿರಲೇಕೆ ಶಿವಯೆಂ
ದೋದದಿರೆ ತನುವಿಹುದು ನೀನಿದ
ನಾದರಿಸು ತನುಸಿದ್ಧಿ ಬೇಕಾದರೆ ವಿಶೇಷದೊಳು ॥

೨೧

ಅತನುವೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಿ ತನುವೆನ
ಲತಿಶಯದ ಬಂಧನವಿದೇನೋ
ವಿತತವಲ್ಲ ವಿಶೇಷಧಾತುಕ್ರಿಯೆ ನಿಘಂಟುಗಳಿಂ ।
ಪ್ರತಿಯನೋದದಾಂ ತನುವಿದ
ನತನುವಂ ಮಾಡುವುದೆ ಮುಕ್ತಿ
ಸ್ಥಿತಿಯದಲ್ಲದಿರಲ್ಪ ಬಂಧನನಾಡುಕೋ ಯೆಂದ ॥

೨೨

ತನ್ನ ತನುವೆಂದಾತ್ಮನೊಲಿದಿ
ಪುನ್ನೆವರ ತನುವಂ ಸಮಸ್ತರು
ಮನ್ನಿಸುತ್ತಿಹರೊಲಿದು ಪೂಜಿಸುತಿಹರ ಮುಟ್ಟುವರು ।
ನನ್ನಿಯಿದು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂ ತನು
ಭಿನ್ನವಾಗಲು ಬಳಿಕ ತನುವಿನ
ಸನ್ನಿಧಿಯಲಿರಲಂಜುವರು ನೀಂ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥ ೨೩

ಎನಲಿಕಾತನು ಸರ್ವರಿಂ ವಂ
ದ್ಯನು ಸಮಸ್ತರಹಸ್ಯದೊಳು ಪೂ-
ಜ್ಯನು ವಿಶೇಷನು ವಿಮಳಸುಖಕರನಖಿಲನತಿಶಯನು ।
ವಿನುತನಮೃತನನೃಪಾಕ್ಷಿಕ
ನೆನೆ ವಿಧಾನಿಗಳಿಂದ ಪರಮಾ
ತ್ಮನ ನಿಜಸ್ವಾಭಾವದೊಳು ನೀಂ ತಿಳಿದು ನೋಡೆಂದ ॥ ೨೪

ಅತಿಶಯದೊಳಿರದೀ ಸ್ವರೂಪಾ
ಮೃತವನುಚ್ಚರಿಸಿದವ ಹಿತದಿಂ
ನುತಿಸಿದವ ಸದ್ಭಾವದಿಂದರ್ಥವನು ತನ್ನೊಳಗೆ ।
ಮಧಿಸಿದವ ಪಾತಕಸಮೂಹವ
ನತಿಗಳೆದು ಕೈವಲ್ಯಲಲನಾ
ರತಿಸಮನ್ವಿತನಾಗಿ ಸುಖವಿಹನೆಂದ ದೇಶಿಕನು ॥ ೨೫

ಏಕಸಪ್ತತ್ರಿಪದಸೂತ್ರಗ
ಳೈಕೈದಿಂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕಂಪೀ
ಶಾಖೆಪರಿಯಂತರದೊಳಹ ಚಿದಚಿತ್ಸ್ವರೂಪಸುಧಾ ।
ಸೌಖ್ಯಮಂ ಚಪ್ಪಿಱಿದು ವಿದ್ಯಾ
ಭೀಕರದ ಬಲುಗುತ್ತಮಂ ನೆಱಿ
ನೂಕಿ ನೋಕ್ಷಾರ್ಥಿಗಳು ಗುರುಬಸವನೊಳು ಸುಖವಿಹರು ॥ ೨೬

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸ್ವರೂಪಾಮೃತೇ ತೃತೀಯಃ ಪರಿಚ್ಛೇದಃ ॥
ಅಂತು ಪದನು ೭೭ಕ್ಕಂ ಸ್ವರೂಪಾಮೃತ ಸಂಪೂರ್ಣಂ ಮಂಗಳಮಹಾಶ್ರಿ ॥

S'AMBARAVADHAM

Edited by

M. N. RAMAKRISHNAN NAYAR

The story of 'the birth of Pradyumna and the slaughter of Śambara' is from the Bhāgavata (10th Skandha). Kāmadeva, the god of love who was burnt by the eye of Śiva's forehead is reborn as the son of Śrīkṛṣṇa and Rukmiṇī. At once he is abducted by Śambarāśura and thrown in to the sea. It was to save his own life ; for Śambara had been fortified by a boon to the effect that he would die only by the hand of Kāmadeva. In one of the fishes presented to Śambara by the fishermen, the cooks see Pradyumna and hand him over to Māyāvati. The latter who is Rati herself serving as one of Śambara's cooks, brings up pradyumna, her former lord. She tells the old story known from Nārada and persuades him to kill Śambara. After killing him, the triumphant Pradyumna goes to Dvāravati along with Māyāvati.

In the manuscript now being published, Śambara is described as having seen the child in the fish and handed over to Māyavati for bringing up. This deviation from the original story, however, does not seem to be reasonable, for Śambara would have, in that case, certainly suspected that it was the same child whom he had thrown into the sea.

There is no indication about the authorship of this work. We expect that the author perhaps belonged to " Killikkuriśsi ". This publication is based on a palm-leaf manuscript No. D. 126 preserved in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. Composed in simple language, the whole poem is in 'Mañjari' Metre.

ശംബരവധം

ഭാഗവതം ദേശമസ്സന്ധത്തിലുള്ള കഥയാണ് 'പ്രഭുക്കുറുന്നവരും ശംബരവധവും.' ശിവന്റെ ലലാട നേത്രത്തിൽ ദഹിച്ചുപോയ കാമദേവൻ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെയും ഭഗിണിയുടെയും പുത്രനായി ജനിക്കുന്നു. ജനിച്ച ഉടൻതന്നെ പ്രഭുക്കുറുന്ന ആ കുട്ടിയെ ശംബരാസുരൻ അപഹരിച്ചുകൊണ്ടുപോയി സമുദ്രത്തിലെറിയുന്നു. കാമദേവന്റെ കൈകൊണ്ടുമാത്രം മരിക്കാൻ വരം വാങ്ങിയ ശംബരൻ അങ്ങിനെ ചെയ്തത് സ്വന്തം ജീവൻ രക്ഷിക്കുന്നതിനു വേണ്ടിയാണ്. മുക്കവന്മാർ ശംബരനെ കാഴ്ചവെച്ച മത്സ്യങ്ങളിലൊന്നിൽ പ്രഭുക്കുറുന്ന കാണാതിടവന്ന അടുക്കളപ്പണിക്കാർ അവനെ വളത്തൂണിനിൽ മായാവതിയുടെ പക്കൽ കൊടുക്കുന്നു. ശംബരന്റെ അടുക്കളപ്പണിക്കാരിയായി കഴിയുന്ന മായാവതി അഥവാ രതി പ്രഭുക്കുറുന്ന വളത്തി നാരദനിൽ നിന്നു മനസ്സിലാക്കിയ അവന്റെ പൂർവജനും പറഞ്ഞറിയിക്കുകയും ശംബരനെ കൊല്ലാൻ പ്രേരിപ്പിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ശംബരവധാനന്തരം വിജയശ്രീലാളിതനായ പ്രഭുക്കുറൻ മായാവതിസമേതം ദാരാവതിയിലേയ്ക്കു പോകുന്നു.

ഇപ്പോൾ ഇവിടെ പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തുന്ന ഗ്രന്ഥത്തിൽ ശംബരൻ തന്നെ കുട്ടിയെ കണ്ടെടുത്തു വളർത്താൻ മായാവതിയുടെ പക്കൽ ഏൽപ്പിക്കുന്നതായിട്ടാണ് വർണ്ണിച്ചിട്ടുള്ളത്. മൂലകഥയിൽനിന്നുള്ള ഈ വ്യതിയാനം യുക്തിസഹമല്ല. താൻ സമുദ്രത്തിലെറിഞ്ഞ കുട്ടി തന്നെയാണോ അതെന്ന് ശംബരൻ തീർച്ചയായും സംശയിക്കാതിരിക്കയില്ലല്ലോ.

ഈ കൃതിയുടെ കർത്താവ് കിള്ളിക്കുറിശ്ശി എന്ന ദേശത്തുകാരനായിരിക്കാം എന്നു കരുതാനല്ലാതെ കർതൃത്വത്തെപ്പറ്റി യാതൊരു സൂചനയും ഇതിലില്ല. മദ്രാസ് ഗവണ്മെന്റ് ഓറിയൻറൽ മാനുസ്ക്രിപ്റ്റ്സ് ലൈബ്രറിയിൽ D. 126-ാം നമ്പരായി സൂക്ഷിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു താളിയോല ഗ്രന്ഥമാണ് ഈ പ്രസിദ്ധീകരണത്തിന് ആധാരമായിട്ടുള്ളത്. ലളിതമായ ഭാഷയിൽ 'മഞ്ജരി' വൃത്തത്തിലാണ് ഇതു രചിച്ചിട്ടുള്ളത്.

ശംഖരവധം

ചൊല്ലു കിളിപ്പെണ്ണേ മല്ലാരി തന്നുടെ
നല്ല ചരിതങ്ങളുള്ളവണ്ണം.
ഉല്ലാസമേറുന്ന കല്യാണശീലന്റെ
ലീലമൃതം കേട്ടാൽ നീളം പാപം
ശാരീരമുള്ളോരു ശാരികപ്പെതലേ
ശൗരിചരിതത്തെ ചൊല്ലേണോട്.
ഉള്ളം തെളിവോടു കിളിക്കുറിശ്ശിയിൽ
വാണരുളും ദേവൻ കാത്തിടേണം.
ഉണ്ണിഗണേശനും കണ്ണൻ ഭഗവാനും
വിണ്ണോർ വീരന്മാരും കാത്തിടേണം
ഏണമിഴിയാളാം വാണീ ഭഗവതി
വാണീടണമെന്റെ നാവുതന്മേൽ.
എങ്കിലോ കേട്ടാലും മങ്കമാരെല്ലാം
ശങ്ക കളഞ്ഞു പറഞ്ഞിടുന്നു.
വൃഷ്ടികലോത്തമൻ കൃഷ്ണൻ തിരുവടി
രുഗ്മിണി ദേവിയെ വേട്ടശേഷം
ചാരവതിതന്നിൽ സ്വൈരം വസിച്ചിങ്ങ
കാരണ പൂരുഷൻ വാഴും കാലം
ആരോമൽ ചെണ്ണിന്റെ ചാരുവിലാസങ്ങ-
ളോരോന്നു കണ്ടു രമിച്ചു കൃഷ്ണൻ.
അക്കാലമവോടു മുക്കണ്ണനീശന്റെ
തൃക്കണ്ണിലാശു ദഹിച്ച കാമൻ,
വാരീജയോനിയിൽ കാരുണ്യം കാരണം
ചാരു ശരീരം ലഭിപ്പതിന്നായ്,
രുഗ്മിണി ദേവിതൻ ഗഭേകിടന്നങ്ങ
വാണാൻ കനിവോടെ കാമദേവൻ.
ഗർഭം തികഞ്ഞങ്ങു രുഗ്മിണിദേവിയൊ-
ർഭകന്തന്നെയും പൊറാളല്ലോ.

ശംഖരനെന്നൊരു ഭാനവനന്നേരം
 വന്നു പതുകവെ മായമോടെ
 ചോരക്കിടാവിനെ വാരിപ്പിടിച്ചവൻ
 വാരിയിതന്നിലെറിഞ്ഞാനപ്പോരം.
 ആരുമറിഞ്ഞീല ബാലൻ പിറന്നതും
 ചോരണം ചെയ്തതുമെന്നു വന്നു.
 വത്സൻ സമുദ്രത്തിൽ ചെന്നങ്ങു വീണപ്പോരം
 മത്സ്യം വിഴുങ്ങി നടന്നു വേഗാൽ,
 മുക്കോൻ വലവീശി നില്ക്കുന്ന നേരത്തു
 ചിടിക്കുന്നു മത്സ്യം വലയിലായി.
 മുക്കാനതുനേരം മത്സ്യത്തടിയനെ
 തൃക്കാഴ്ച വെച്ചുപോൽ ശംഖരനും.
 മത്സ്യത്തെ മെല്ലെവെ കീറുന്ന നേരത്തു
 വത്സനെക്കണ്ടവൻ വിസ്മയിച്ചു.
 അപ്പോളടുക്കളു വെപ്പാനിരിക്കുന്ന
 കെല്ലോടു കാമന്റെ ഭാര്യ താനും
 മായവതിയെന്നു ചേരും പകർന്നിട്ടു
 വാഴും രതിദേവി തന്റെ കയ്യിൽ
 നല്ല കിടാവിനെ മെല്ലെ വളർപ്പാനായ്
 ശംഖരന്താനും കൊടുത്താനല്ലോ.
 അന്നു രതിദേവി സുന്ദരനുണ്ണിയെ
 മനം വളർത്തുതുടങ്ങിയല്ലോ.
 എന്തുവാനിങ്ങനെ ബന്ധം നമുക്കെന്നു
 ചിന്തിച്ചു സന്തതം വാഴും കാലം
 നാരദോമനി പാരതെഴുന്നള്ളി
 മായാവതിയോടരുളിച്ചെയ്തു,
 ഭദ്ര ! രതിദേവി, ഭദ്രനാം നിൻകാന്തൻ
 രുദ്രന്റെ കണ്ണിൽ ഭരിച്ചവൻതാൻ
 രാഗണീഗർഭത്തിൽ വന്നു പിറന്നപ്പോരം
 ശംഖരനുംബുധി തന്നിലിട്ടാൻ.
 മത്സ്യം വിഴുങ്ങാനമിങ്ങുലഭിപ്പാനും-
 മെല്ലാമിതുതന്നെ മൂലം ബാലേ.

കല്യാണി നിന്നുടെ വല്ലഭൻ മന്മഥൻ
 മല്ലീശരൻ ദേവനല്ലോ ബാലേ
 ബാലനെ മെല്ലവെ ലാളനം ചെയ്തനീ
 ബാലേ വളർത്താലും നീലനേത്രേ !
 ബാലനയയച്ചനും ചാലേത്തികയുമ്പോൾ
 ലീലാവിലാസം തുടങ്ങിക്കൊൾക.
 അംബുജബാണനെക്കൊണ്ടു നീ യുദ്ധത്തിൽ
 ശംബരൻതന്നെ വധിപ്പിക്കണം
 വീരനാം മാരനോടൊന്നിച്ചു നീ പിന്നെ
 ഭാരവതി പുകു വാണുകൊൾക.
 ഈവണ്ണം നാരദനെല്ലാമരുൾ ചെയ്തു
 ദേവലോകത്തെയ്യെഴുന്നരുളി.
 അന്നു രതിദേവി നന്നായ് പ്രസാദിച്ചു
 മന്ദം വളർത്തു തുടങ്ങി മോദാൽ
 അഞ്ചുവയസ്സായി പഞ്ചശരനപ്പോൾ
 അഞ്ചാതെ വിദ്യ പഠിച്ചുകൂടി.
 കണ്ടാലഴകേറും തണ്ടാർശരൻതന്നെ-
 കൊണ്ടാടി മെല്ലെ രതിയാ വാണം.
 പത്തുവയസ്സായി ചിത്തജനക്കാലം
 ചിത്തം പകൻ തുടങ്ങി മെല്ലെ.
 ചാരുതരം പതിനാറുവയസ്സായി
 കാരൊളിക്കുന്തലരകവിഞ്ഞു
 കാമനെക്കാൺകയാൽ കാമിനിയാം രതി
 കാമപരവശായയി വന്നു.
 ആലിംഗനംചെയ്തു മാലോകാനം ചെയ്തു-
 മാരോപമോരോന്നു പേർത്തും പേർത്തും
 ബാലാ വരികെൻ ചാലേ വിളിക്കയും
 ഓലോലിച്ചോരോന്നു ചോദിക്കയും
 ഈവണ്ണം മന്മഥ ഭാവങ്ങൾ കണ്ടപ്പോൾ
 ഭാവം പകർന്നു പ്രഭുക്കനും.
 നന്ദനന്മാരോടു വേണ്ടുന്ന ഭാവത്തിൽ
 ഞ്ഞു പകർന്നു നിന്റെ ഭാവം.

അമ്മേ, നിനക്കെന്തു സന്തോഷമിടുന്നു
 ഭർമ്മാർഗമോരോന്നു ചെയ്തിടുന്നു ?
 മുറുളു മാതാക്കൾ പെറുളു മക്കളിൽ
 മുറുമിശ്രോഷ്ടികൾ കാട്ടുന്നുണ്ടോ ?
 നിന്റെ മുഖാംബുജമെന്തയ്യോ വേർക്കുന്നു
 ഭീർഘശ്യാസമെന്തു മങ്ങിതയ്യോ
 ക്ഷമച്ചൊറണിക്കൊങ്ക വിധർക്കുന്നു
 ശങ്ക കുറഞ്ഞു പറഞ്ഞിടുന്നു.
 മഹാത്മ്യമുള്ളൊരു മാതാവേ നീയൊരു
 മോഹം തുടങ്ങൊല്ല കാണിപോലും
 പുത്രനാമെന്നെ നീ ഭർത്താവാക്കിടുവാൻ
 ആസ്ഥ തുടങ്ങുന്നു കഷ്ടം ! കഷ്ടം !
 വാരാഗനേ നിന്റെ ചാരത്തിരിക്കാതെ
 ഭൂമിതു പോകുന്നു ഞാനുമിപ്പോൾ
 നേരല്ല നിന്നുടെ ഭാവങ്ങളെന്നോടു
 ചാരുവിലാസങ്ങൾ പോരും പോരും.
 എന്ന് പറഞ്ഞു പുറപ്പെടുന്നേരത്തു
 മന്ദം വിളിച്ചു രതിയും ചൊന്നാൾ.
 കേൾക്ക ഭേദവായെന്റെ വാക്കുകളൊക്കവേ
 നീക്കം മനോഹര വീരമെഴുലേ.
 നീയെന്റെ വല്ലഭനാകും മനോഭവൻ
 പൊയ്യല്ല നാരദൻ ചൊല്ലിക്കേട്ടു.
 പണ്ടു ഭവാൻ നീലകണ്ഠഭഗവാന്റെ
 കണ്ണിൽ ഭരിച്ചിതു കാമഭേവൻ
 അന്നുതുടങ്ങി ഞാൻ ഭൂവിച്ചിരിക്കുന്നു
 നിന്നെപ്പിരികയിലിത്ര നാളം.
 ഉണ്ണമുറക്കവും കൂടാതെ ഞാനിഹ
 കേണു വസിക്കുന്നു പ്രാണനാഥാ !
 നാരദൻ ചൊല്ലാൽ ഞാൻ ഭൂവിച്ചിരിക്കുന്നു
 വൈരിയാം ശംഖരൻ തമ്പുരത്തിൽ
 തണ്ടാർശര നമുക്കുണ്ടായ സങ്കടം
 ഉണ്ടോ പറഞ്ഞൊലൊടുങ്ങിടുന്നു.

കൃഷ്ണന്റെ ഭാര്യയാം രാഗിണിതന്നുടെ
 ഗർഭത്തിൽനിന്നല്ലോ നിന്നെപ്പൊറു.
 അമ്മ മടിയിന്നു ശംബരൻ കൊണ്ടുപോയ്
 അംബുധിതന്നിലെറിഞ്ഞാനല്ലോ.
 അന്നേരം വന്നൊരു മത്സ്യം വിഴുങ്ങുമ്പോൾ
 മത്സ്യലപജാ നിന്നെ സാഗരത്തിൽ
 ഗർഭം തികഞ്ഞൊരു മത്സ്യസ്രീ തന്നുടെ
 ഗർഭത്തിൽനിന്നല്ലോ നിന്നെക്കിട്ടി.
 നിന്നെ വളർപ്പാനുമെന്നോടു കല്പിച്ചു
 ധന്യയാമെന്നുടെ ഭാഗ്യമത്രെ
 അന്നുമഹാമുനി വന്നങ്ങരൾ ചെയ്തു
 നിന്നുടെ വാത്തകളെന്നോടെല്ലാം.
 എന്നാൽ വരിക നീ യൊന്നുപണയക
 സന്ദര നീയെന്റെ ഭർത്താവല്ലോ.
 ഒന്നു നീ വേണ്ടതു നിന്നുടെവെരിയെ
 കൊന്നിഹ പോരണമിന്നുതന്നെ.
 ഇങ്ങിനെയുള്ള പരമാത്മം കേട്ടപ്പോൾ
 അംഗജനേനം മനം തെളിഞ്ഞു.
 വായോക്രശോഭരീ കാര്യങ്ങൾ ബോധിച്ചു
 വെരിയെക്കൊല്ലുവാൻ പോകുന്നെൻതാൻ.
 എന്നു പറഞ്ഞങ്ങു കന്ദർപ്പനന്നേരം
 തന്നായുധങ്ങളെടുത്തു കയ്യിൽ
 നല്ല കരിമ്പായ വില്ലും കുലച്ചവൻ
 മുല്ല കണയും തൊടുത്തുകൊണ്ടു്
 ശംബരൻ തന്നുടെ ഗോപുര വാതുക്കൽ
 അംബുജസായകൻ ചെന്നു നിന്നു.
 യുദ്ധത്തിനാശു വ്രിക നീ ശംബരാ !
 ശക്തനെന്നാകിൽ മടിച്ചിടേണ്ടോ
 കൊള്ളാമെടോയെന്നെ വെള്ളത്തിലിട്ടു
 കള്ളാ വരികനീ യുദ്ധം ചെയ്യാൻ.
 കൊല്ലുന്നതുണ്ടുതാനില്ലൊരു സംശയം
 നില്ലാതെ വന്നാലും ഓഷ്ടബുദ്ധേ !

ഇതഥം പരഞ്ഞെടു നിന്നു മനോഭവൻ
 ക്രമാനാം ശംഖരൻ സേനയോടും
 ശുഭം കടുത്തില¹ വാളം പരിചയും
 വേലം ചുരികയും² വില്പമവും
 കുന്തം ³ചവിളവുമേന്തിപ്പറപ്പെട്ടു
 ബന്ധുക്കളായോ രസുരക്രൂരം
 ആനപ്പടയും കുതിരപ്പടകളും
 ആനകൾ⁴ശംഖാഭി വാദ്യങ്ങളും
 വെള്ളക്കട തഴു വെള്ളിക്കൊടികളും
 തുളിച്ചു ചാടിയണഞ്ഞ നേരം
 അംഗജനേകനും തിങ്ങിനസേനയും
 തങ്ങളിലാശു പടപൊരുതി
 മാനിയാം പ്രഭുക്കൻ ഭാനവക്രൂരനെ
 താനേ വധംചെയ്തു വേഗത്തോടെ
 പാരിൽ പരക്കുന്ന ചോരപ്പഴുക്കളും
 നേരേ ചമച്ചിതു കാമദേവൻ
 ശംഖരനോരോരോ മായാപ്രയോഗങ്ങൾ
 അംബരേനിന്നു പലതും ചെയ്തു
 ഒന്നും പലിച്ചീലകന്ദർപ്പനോടപ്പോൾ
 എന്നല്ല കൊന്നിതു ശംഖരനെ
 ശംഖരനെക്കാല ചെയ്തു ഹരിസുതൻ
 പെണ്മണിയായ രതിയുമായി
 അംബരമാഗ്ഗമെ ഭാരവതി പുക
 അമ്മയെക്കണ്ടു ജനകനേയും
 എന്നു പരഞ്ഞു പറന്നു കിളിമകൾ
 കന്ദർപ്പൻ സൗഖ്യേന വാണമോദാൽ.

1. വളയുന്ന വാൾ

2. കാശി

3. നീണ്ട മരപ്പിടിയുള്ള കുതി

4. പെരുമ്പറ

POONA PETT KAIFIYAT

Edited by

Sri, K. THULAJARAM. KSHIRASAGAR

(Continued from Page 133 of Vol. XI No. 1.)

तेव्हा हरीपंत व सर्व सरदार व लोक गाडि हाशम यानी
लगट करुन जुजाचें तोंड लाविले. चिकारी हसली वं तुकोजी होळकार
व परशरामपंत याणि अधाडिस तोंड लाविले. इंगरेजी जुंज करीत करीत तीनि
कोशावर चौक गांव आहे, तेथें गेले. तेथून रात्रौ मधें रात्रीस
छ २८ तारीखें कूच कारुन चालिले. वे समई सरकाराचा लोकानी
निकड करुन जुजाचे तोंडलाविले. तोफाची व बाणाचे मारगीर करुन
इंग्रजास जरेबेंत आणौन सिकस्ता केले. इंग्रजांस हिंमत अधिक माणुस
लढाईचा चांगले, जंगी सामान लढाईती फार चांगले म्हणौन कोटे संकटे
पनलीसल जाऊन पोहचत केला. फार पडिले जखमी जाहाले. साष्ट्री
मुंबाईहून जाहाजे अणौन बुणगे सुंधा निधोन गेला. इंग्रजेनी इंदुस्तानांत
जागाजाग लढाया करुन त्याचे तरहेन इकडे आला होता. त्यास
स्वामीच्या प्रतापे करुन शेत्रुचे पारपत्य करुन पराभाव केला. महाराष्ट्र
राज्याची साधनयाचे वृत्ती विस्तार सारें राहिली आहे. त्यांत मुख्यर्थ
सिवाजी महाराज याणि स्वता साहस कर्मे करुन राज्ये साधन कलें.
त्यांचे मार्गे शाहू महाराजाचे राज्ये प्रतापें श्रमंत बाळाजी विश्वनाथ
यांस नानासाहेब म्हणत हेत. त्याने नंतरबाजीरावसाहेब व नाना साहेब
व त्याहिं पेक्षा वृद्धि केली. शाहूमहाराचे मागे राजारामसाहेब राज्यासनी
आरुढ जाहाल्यावर नानासाहेब व माधवरावसाहेब याहि शत्रु पादाक्रांत
करुन त्याहिं पेक्षां अधिक राज्याची वृद्धी केली. राजाराम साहेबि
सत्तावीस वर्षे राज्य कले. त्यास वेथा होऊन व्याथिस्त होते. पोठि
पुत्र संतान नाहि. महाराजां च वंश वृद्धी चालुन राज्यामुद्र विराजित राज्ये
शोभीवंत असले पाहिजे, याजकरीतां स्वामीनी विचार करुन महाराजाचे

गोत्रपुरुष त्रिंबकजी भोंसले वाविकर यांच्या पुत्र आणौन सुमुहुर्ते दत्ताविधान करून महाराजाचे मांडिवर बसऊन शाहुराजे नावे ठेविले. त्याजवर शकें १६९९ सोलासे णव्याणौ हेमलंबी नामसंवळरे मार्गसिर्ष शुद्धपक्षे राजाराम साहेब कैलासवासी जाहाले. त्यानंतर शकें १७०० सत्तरासे विलंबिनामसंवळरे मार्गसिर्ष वध्ये ८ अष्टमी सुमुहुर्ते राज्याभिषेक करून राज्याखेळें वर्षे केले. त्या समयांत महाराजाचे कारकिर्दिस स्वामी प्रतापी आहे. इंग्रजांनी हिंदुस्थानांत व दक्षिणेंत शोखी केली गर्वारूढ होऊन सरकारांत अमर्यादा वर्तुणक करून लढाईस सन्मुख जाहाले. त्याचे पारपत्यास स्वामीनी सरदार फौज सुधा पाठऊन त्याचें पारपत्य करून स्वामीचे राज्ये प्रतापे करून इंग्रजांनी तह कारावायास वकील पाठविले होतें त्या कडून अर्जुमात जाहाला. त्याणी वसई व बेलापुर कल्याण व हमेदाबाद दखील घेतले होते. तो मुख्य त्याणि आपणा होऊन सरकारांत दिलपाहिजे यास्तव राजेश्री माहदाजी सिंधे याणि त्याचे बजीदवार चौहुकडिल दखेडा उठौन राज्याचा बंधोबस्त येथस्थित होता त्याजवर नजर देऊन सरकार बैसऊन तह केला. नवाब नीज्यामालीखनाचा साहा सुभे दक्षेणेचे सुभेदार तेहि स्वामीसा फारच निखालस पणे चालतात. लग्न समारंभास आपण यावे हे त्याचे चिंतांत गत वर्षी पासून होत परंतु येदा जाबीतजेगांचे पुत्राचे मसलतीस गुंतले. त्यामुळे त्याणी आले नाहित. आपले पुत्र फोलादजेंग व कारभारी तदवर जेंग यासी बराबर फौजेनिसी पुणेस पाठविले व महाराजांनी कृपाकरून सातारीयाहून आले. त्यास लग्नाचा समारंभा राजेश्री नानाफडणवीस याणी मंडप कापडी व अरशाचे वाड्यांत व बागांत वधुमंडप फारच तरहेन केले अंत षबाजी दारुचे काम याक फार केलें. व थोर चौरंग करून माणसांचे खांधावर देऊन त्याजवर कलवंतणी स्वारी चालतां वधुमंडप पावेतो जाता येतां नर्तन गायाने करावें कागदि बागाचालवावें चैरागदान सरकार वाडया पासून वधुमंडप पर्यंत दिवे व इलाल दुरस्ता सारी रात्री लाववे. शहरां भोते नाकेबंदी फौज व गाडदि ठेऊन पारी व गुल गलबलाचे भावत होऊन दयावे त्या रीतीने बंदोबस्त केले. नूतन कल्पना करून अरश फार चांगली केली

होते. थोर शिष्ट ब्राह्मणास अमंत्रणे पालख्या धोडा पाठऊन आणौन ब्रह्मणास भोजन याच समारंभ करुन दक्षिणा वस्त्रे स्वरूप पाहून अपार दिलही. महाराजाची सेवास समारंभेकरुन वस्त्रे अलंकार हाती व धोडे नजर देऊन महाराजाची स्वारी सातारीयास गेलीयावर नवाबाचे पुत्र आले. पंधरा दिवस पुण्यास राहून राजवाडयांत व बागांतील मंडपांत येऊन भोजने करुन राग रंग नर्तन पाहून स्वइच्छने येणे जाणे करीत होते. त्याच्या लष्करांत सरदार राज्यांतीलयाचे लष्कारस सिदे सामग्री सर्व साहित्या दिलिह. नाबाचे पुत्राची व सरदाराची मुदारात म्हणीजे मर्यादा येणे योग्य तेन वस्त्र अलंकार हाती धोडे बहुमान करोन. ते निरोप घेऊने गेल व सरकाराचे मुनषेहि व कारकून लाहान मोठे यांस भोजनेस धाळून स्वरूप पाहून वस्त्रे दिलहि. याची मराहाटे सरदार व सिपाई फौजाचे लोक व खिदमतगार वगैरे बाजे लोक व साहुकार लाहान थोरास भोजन धाळून वस्त्रों देगे. त्यास समजून दिलिह. नानाफडनिविस यानि स्वामीचे लग्न समारंभाची रात्रेदिवस फार श्रम केली. राज्यांत दुष्ट दुराच्यारी होते, त्याचे उपमर्दन करुन स्वामीच्या राज्याचा बंदोबस्त उत्तमप्रकारे करीतात. सरकारचे पुरातन लोकास व सेवक लोकास जितिके आहेत तितिक्यास पूर्ववत नीष्ट पाहून चालिवितात. सांराश्वे स्वामीचे प्रतापे करुन कीर्ति भूमंडली विख्यात वर्णली आहे ते विस्तार लिहिलि असें. सवाइमाधवराव यांची पेशवाईत नानाफडविस बहुत प्रकारें राज्याचा बंदोबस्त करुन मागती काहिं दिवसानंतरे नवाबा-नीजामालीखान यांसि खरडे किलेची विसी युद्धाचा प्रसंग होऊन पुणेंहून श्रीमंतपेशवे सवाइमाधवराव व फौजकरी एक लक्षाची सुभार हमतघेऊन खरडे वर स्वारी करुन निजामालिखानासी युद्धाच प्रसंग करुन अखेरास निजामलिखान खरडेच्या मुकामेहुन पळुन गेला. सबब त्याची फौजस गारत व अजीज करुन खरडाचा किल्ला घेऊन निजामालिखानचा दिवाण मसीरयाजूला धरुन आणौन पुण्यांत कैदेत ठेविले होते. त्यानंतर काहि दिवसाने पुनरपी सलुकीच डौल होऊन कैदे कुमखलिसी करुन निजामलिखान यांसी हैद्राबादेस दिवण नेमून. रवाणा

करून दिले. खरडेयाचे स्वारीहून आक्षया संवळरी शके १७१७ आस्वीज शुद्ध विजयदशमी दसरायाचे रोजी सिमा उल्लंघन करणेस श्रीमंत सबाइमाधवराव पेशवे व नानाफडणविस व अपाबळवंतराव सरदार वगैरे फौज सुधां स्वरीस जाताना ते समई श्रीमंत पेशवे यांस शरीर विकृतिची प्रसंग होऊन वायु प्राकोपें प्राप्त शरीर त्याग जाला. तैसेच हे वर्तमान नानाफडणविस यास समजल्यावर अति त्वरेन खासा अंबारीसुधा वाड्यास येऊन पावले. तधी पासून आस्वीज शुद्ध येकादसी सारी रात्र तैसेच होती. अनंतर शुद्धद्वादसी या रोजी श्रीमंत यांनी पाहाटे स्नान करून देवाची पूजा व आहार नेम उरकून घेऊन भोजनास जावे असा बैत होते. इतकियांत प्रहर दिवस आला. तेंव्हा अकस्मात श्रीमंताचे प्रकृतिस विपरयास होऊन माहाडिवर उभे राहिले होते व समागमे खिदमतगार वगैरे माणसें असता कोणासहि न समजून देतां माहाडिवरून खालि उडाण केलि. ते समई उनमतीचा जागा करीतां आंगसर्वांग चूरचूर होऊन मस्तक फुटून नाकावाटे व मुखावाटे रक्त प्रवाह जाहाला. काहि सरण श्रीमंताचे आंगी राहिल नाहिं, प्रेत रुपें पडून राहिले. सर्वेच वाडयांत शोर जाहाला ते समई नानाफडणविस आपल्या घरी स्नानकरून शिवाची पूजा करीत होते. श्रीमंताची बातनी समजल्यावरकड वाडयास येऊन श्रीमंतास पाहिले. कांहिच चेतना नाहिं. तैसेच माहाथोर सांप्रदाइक समस्तानीक वैदयापासुन औशध उपाये सिकस्थ करून लागले. काहिच उपाया न चाले - ते दिवसी सारी रात प्रेताप्रमाणे अंथरुणांत पडून राहिले तेंव्हा सर्व कारखाना व रोषाखाना वगैरेचि बंदोबस्त नानाफडणविस याणि केला. दुसरे दिवसी च्यार घठिका रात्रीस गर्भ श्रीमंत सांभावतार सबाइ माधवराव पेशवे बारा वरुष पर्यंत राज्याची वृत्तीकरून शेवट नानाफडणविस याजपासून अमर्थादाची गोष्टें कांहि उण अगळ घडलि करीता श्रीमंत साहावेनासे होऊन प्राणत्यागीला असें. महाराष्ट्र प्रांताचे लोकांची वाणी बहुत दुर पावेतो विख्यात जाला असें. शके १७१७ आस्वीज मासे शुक्लपक्षे द्वादसी प्रहर दिवस आला. तेंव्हा श्रीमंताच अपमृत्यु करून काळ जाला. कैलासवासी जाहाले. नंतर श्रीमंत दादासाहेब उर्फ रघुनाथरावयांचे पुत्र वडिल बाजीराव व

धाकुटे चिमाजीअपा दोघे २ बाजुस असतां नानाफडणषिस व कित्तेक सरदार येकत्र होऊन वडिल बाजीरावयांस गाधीस अधिकारी न करीतां धाकुटे चिमाजीअपा याजला गादिस अधिपति करुन ऐसे एक दोनी वरुष सुरळित चालत आला. नंतर तिसरे वरुषी बाजीराव यास गादीचि आधिपती जालिवर धाकुटा चिमाजीअपायास परशरामभाऊ समस्थानीक ब्रम्हण कोंकणस्त सरदार याणि रातोरात चिमाजीअपास पुणेंतुन काहाडुन तेथुन अहमदनगराचे वाटेस दाहा कोस भूमीवर उत्तरेस तुलापूर ग्राम भीमातीरी आहे तेथोर जाऊन, नंतर तेथुन पछेमेस दाहा कोस भूमीवर जुनारे यांजागी पोहं चून होतें. ऐसे काहिं दोनी च्यार महिने जाहाल्यावर समाधान होऊन वडील बाजीराव धाकुटे चिमाजी अपा हे दोघे व कुल सरदार, ब्रम्हण वगैरे एक रुपे करुन स्वस्त चित्त होऊन गादी, वडिल बाजीरावयांस नंतर धाकुटा चिमाजी अपायास वरुषास खरचाची नेमणुकी करुन व त्याच्या तैनतीस एक दोघे सरदारास नेमुन देऊन व खास पागा पैकीं शेंभर घोडेहि दिले. या प्रमाणें चालत असतां समस्थानीक सरदारा पैकिं सिंधे १ व होळकार १ एकुन दोघे सरदारास एकास एक मनस्ताप पडुन आणि होळकार याणि बाजीराव यांचे दत्त बंधु जेष्ठ अमृतराव याचे तरपुने जाले. खुद श्रीमंत दौलतराव सिंधेचे जाले. पहिले होळकारास व सिंधेस या उभयेतांस अदावत होतां. याखेरीज तुकोजी होळकाराचे चिंरजीव खंडेराव होळकार सिंध्या समीप होता. त्यास अपणास घ्यावें या प्रमाणे अनेक दिवस जेवावस्वाल लाविला होता. परंतु सिंधी कांहि सदरहु होळकाराचे मुलास दिधले नाहित यास्तव उभयेतास वैमनस्ये पडुन हिंदुस्थान प्रांचीच होते. दौलतराव सिंधेकडिल कित्तेक पलटन त्यास सरदार पिरुन जयल. इंग्रजे होते तो पुणेंत श्रीमंत बाजीराव याजपासी चाकरी करीत-असे व श्रीमंता जवळ दत्त पुत्र रघुनाथराव यांचे बाजीराव यासी जेष्ठ दत्त बंदु व्हावें. ह्याचे नाव अमृतराव सदरहु पुणेंत कारभार श्रीमंता पासी करीत असतां ह्याच्या मनास आणि बुधिस व प्रियास हेऊन तजवीज केलिकिं हिंदुस्थानंत यशवंतरावहोळकार फौजेनिशी आहे. ह्यास

बोलाऊन पाठऊन त्याच्या मदतिवरून आपल्या चिरंजीव गणेशराव यासी बाजीराव याचे गादीस आधिपंती करून आपणहि चिरंजीव समीप राहावे ऐसे बेत करून अंतरगने होळकारास पत्र लेहुन धाडिली तेव्हा याचे पत्र पवतांच होवकाराने अंगीकार करून अपली फौजेनिशीं दक्षण प्रांती पुणेस येऊन दौलवराव सिंधकेडिल फौजसे गारत करून आवण पुणेंत असावे या प्रकारची तजवीज करून फौजतयार करून पुणेस प्रयाणजालें. ऐसी यास खास होळकार हिंदुस्थानंत सिंध्यापासीच आहे. सदरहु होळकार काहिं दिवसाने पुण्यास धाकल फौजां सुधा जाला-तो शकें शालिवाहन १७२५-या वरुषी पुणेस पुर्वेस दोनी कोसावर हाडपसरजाम ग्रामीलष्क सह मुकाम करून होते. मग श्रीमंत बाजीराव साहेबची भेटी जालीरा श्रीमंतास होळकार विनंती केलीकीं अमचे खासे सिंध्याचे लष्कर आहेत त्यास अम्हास दयावें नाहितर सिंध्याचे लष्कराचे लोके व पलटन यासी युधचा प्रसंग करून जवाबसवाल श्रीमंतासी केले. यासी श्रीमंतापासी बाळाजी कुंजर नामक सरदार ब्राह्मण याणे श्रीमंतास गैरसमजूती करून संगीतलिकीं होळकाराची गर्व परीहार करावें आणि युध्या च तोंडलावावि ऐसे हकिकत करून रौद्रिनामसंवछरी कार्तिक वध्यें १४ चतुर्दसीचे रोजी सुर्ये उध्ये होहुन दोनी धटिका दिवसी अला तेव्हा. श्रीमंताकडिल युधध प्रसंगाचा तो शुरु होऊन गोळाचालुन होता. परंतु प्रथम तो येशवंतराव होळ कराने तोफा सर केलि नाहि यावर उभयापक्षांतील लढाईस सन्मुख होऊन राहिलि त्याकाली श्रीमंत बाजीराव साहेब भोजन करून अंबारीत बैसुन पुणेस पुर्वेस गोसाविपुरा समीप मैदान करून जागा नीठ होता तेथे लढाईची तमाशांपाहाणे बदल स्वारी फौजेनिशी उभाराहिलें. नंतर गोळ्याचा मार पांडाकर जाला. ऐसी दोनी च्यार धटिका जुंजत होते मगति एशवंतरावा पासिं जिमीयेत भारी करीतां सिंदेचे जिमरात श्रीमंतापासी शोडिकया शोडिकयास येशवंतरावहोळकार गालब म्हणीजे जबर दस्तहाऊन सिंध्याकडिल एक कपु म्हणीजे बाराहजार लोक गांडदि या खेरीज कित्तेक सरदार व घोडे वेगोरे अगदि खपुन मृत्यु जालें नंतर श्रीमंताकडे

फौज काहिं राहिली नाहि लाचार होऊन पुणेहुन पळुन कोंकणांत वास
कारणेस व अश्रयास गेले. इकडे श्रीमेताचीखि ताइबाई पुणेस पंधरा कोसावरं
लोह गडास होती. यावर होळवारयाणे अमृतरायासी शामीळ होऊनभयें
पुणे शहारांत थोर थोर साहुकार व पैसे वाले होते त्यासर्वास प्राण
करून अनेक द्रव्य घेऊन लोकास उपाधी केला. तो काहिं लिहित
पुर्वेना. या प्रमाणें गर्धी पुणेंत जाहली. यावर दोनी महिने पावेतो होळका
सदरहु जागी छवणिस सहिलां ते समई इंग्रजे कडिल वकिल कर्नल
कोलोस श्रीमेतापासी पुणंत मुलामुहा नदिचा संगमी बंट भूणीजे टेकडिवर
बंगळा बांधुन घेऊन होते. त्यास होळकारानी भेटिस्तव बोलाविले.
त्याकाळी होळकाराचे लषलगांत सदरहु वकीलानी अंबारीत स्वारी होहुन
भेटिस चालिल्लें भेटि जाहाली. उभयेपक्षी येकास एक बोलणे चालणे.
अन्योन्ये श्नेहेचा मजकूर होऊन वस्त्रे इत्यादि बहुमान जाहाली. तेव्हा
सदरहु बंगळायास व सरदारास व यांचे लोकास येशवंतरावहोळवार
यांचे लषकरांतून काहि उपसर्ग होऊन देता बहुत जोर करून ताकीद
होळकाराची लोकास केली

(To be Continued)

—: * :—

عرضداشت

کمترین فدویان معتبرخان بعد از تقدیم شرایط عبودیت و بندگی و انجام لوازم عقیدت و سرا فگندگی ذره مثال بعد عرض عاکفان آستان فردوس نشان و بند گان حضرت خاقان زمان خدیو گیبهان پیرو و مترشد دوجهان می رساند ، فرمان و الاشان مرحمت عنوان که بعدنایت بیکران و نوازشات به پایان از ممکن تفضل و امتنان مزین با ضافه پا نصدی ذات و شش صد سوار از جمله مشروط بلا شرط و عطاء خلعت فاخره و علم و سی هزار روپیہ انعام مصدوب جمال بیگ کرزدار زمینت نفاذ و عز اصدار بخشیده بود ، در اسعد ساعات و اشرف اوقات نزول اجلال ارزانی داشت با استقبال آن سرمایہ افضال شتافته و آداب تسلیحات بجا آورده تاج سرساخت و تاج تاریک افتخار بفلک الافلاک اذراخت شکر این عطیات عظمه و مواهب کبری اگر هر سر موزبانم گردد نتواند ادا نمود قبله جهان و جهانیان سلامت پییر غلام یک لک و بیست هزار روپیہ قرض کشیده از انجمله شصت هزار روپیہ نقد و بست هزار روپیہ راجنس بقلعه دشمنان حصار تر بنک و اصل نموده چهل هزار روپیہ بر محاصره آن قلعه صرف کرده قلعه را بهرزه اقتدار سرکار گیتی مدار آورد و از حضور همگی سی هزار روپیہ عطا گشته امیدوار است آنچه بر فتح قلعه سالیهر به نیک نام خان مرحمت گردیده ، بفدوی نیز عطا گردد که حصار تر بنک بعد مراقب از حصن سالیهر بالاتر است و مهالتم کالی از پییر غلام برتسخیر آن خرچ شده ، انشاء اللہ العزیز بهیامین اقبال لایزال مطابق و الا برلیغ قضا تبلیغ بهجود رسیدن

قدیم قلچچیان قلعه مذکور را بد و سپرده درآمد دره کوکن شده سعی و جادفشانی در تفتیح قلعه ماهولی و دیگر حصون بظهور می رساند به نهجه که در تسخیر قلاع بالاگهاک لوازم تردد بکار برده ازجان و مال دریغ نکرده بهمان طریق در گرفتن قلعات پائین گهاک و نظم و نسق محالات آنجا مراسم حسن تلاش بجای می آرد بهیچ وجه در تقدیم خدمات پادشاهی مقصر نیست و نخواهد بود ، از ذوید بشاشت جاوید اسپرو دستگیر کردن کافر فاجر سجدات شکر و سپاس مر حضرت صودیت بجا آورد دادار بیسهمال و ایزد متعال معاندان درگاه خواقین سجده گاه منکوب و معدوم هاوییه منزلت و اقبال گردا نییده همواره فتوحات تازه و نصرات بی اندازه نصیب هوا خواهان دولت جاوید طراز گردا داد فدوی برای تقصیر حصار ما هولی وغیره قلاع تلکوکن آماده جادفشانی است لیکن جمعیت نهاده متعینه گلشن آباد زیاده از یک هزار سوان موجوده نخواهد بود ، به بخشیان عظام جها نظام زینت ار تفاع یابد که عوض یکم فوج جمعیت شایسته و مصالح ضروری سرانجام دهند ، ورکھو دکا کا منصبداران برادری پیر غلام در تفتیح جمیع قلعات بجان و مال لوازم فدویت بجا آورده و آنچه ضروری تجویز اضافه نموده در جذب ترددات نام بردها بغایت کم است بسیار از بسیار امیدوار اعطاف بیکران خسروانده اند ، با ضافه و عنایت مناسب قمار کردند که آذوده کار پادشاهی درپیش است ، این معنی باعث دل گرمی آنها خواهد بود ، شیخ عبداللہ نام درویش صاهب حال و متوکل باستقلال است ، هرگاه فدوی بجهت تسخیر قلاع بهومی الیه

رجوع آورده موافق گفته و افتتاح قلعهجات بوقوع آمده ، بنابران
 نظر بر استحقاق و کثیر العیال او نبوده یک قریه بجای
 سیصد روپیه از پیر گنه پادشاه محال جاگیر خود در وجه مدد
 معاش فرزندانش مقرر کرده ، امیدوار است که فرمان سعادت
 عنوان بابت ادعای موضح مزبور بخام فرزندانش شیخ موسی آلیه
 مرحمت شود که بدعای دوام دولت جاوید مدت مواظبت و
 اشتغال نهایت واجب بود به عرض رسانید

عرضداشت

کمترین فوکیان جان نثار محترم خان ذره منوال بعرض
 ایستاد های پایتخت سریر عرش نظیر می رساند ، فدوی مطابق بر
 لایحه قضا تبلیغ که مصحوب میر حسین و غیره کرزداران متضمن
 رفتن به الکه کوکن و گرفتن قلعه ماهولی و نشاندن آنها
 در جات در کلیان و بهیمری و نمودن بندوبست آن ضابط شرف
 وفاد یافتند بود ، در ساعت وصول فیض شمول حسب الحکم معالی
 بیست و نهم جهادی الاول از گلشن آباد بر آمده ، چون کرزداران
 جهت سراولی تهاذه داران گرد و نواحی رفته بودند لهذا خانه زاد
 تا رسیدن تهاذه داران و غیره منصبداران متعینه فوج همراهی
 خود چند روز دران جا اقامت و رزیده بیست و دویم جهادی
 الشانی روانه پسر شده برگهات کهودنی رسیدند بود که پنجم شهر
 رجب المهرجب کرزداران سراولی تهاذه داران نبوده خود را نزد
 پسر غلام رسانیدند بعد رسیدن آنها از کتل فروز آمده هفتم
 شهر مسطور در منزل تروده که از انجا قلعه ما هولی به
 فاصله هفت کروه و کلیان بهیمری بسی کروه واقع است رسیدند

پیشتر منزل بمنزل می رود ، بعنوان عنایت الهی و بدرقه اقبال
 عدو مال شاهنشاهی امیدوار است که عنقریب خود را به کلیان
 رسانیده در تجمیع مقاصیر جهنم مصیر پردازد پیش ازین
 حقیقت ویرانی الکه مذکور و قلت آب و کاه و عدم مصالح مکرر
 بدرگاه کیوان جاه محرومداشته بعرض اشرف اقدس اعلم
 رسیده باشد ، لیکن تا حال از حضور پرنور هیچ مصالح توپ
 خانه از سرب و باروت و بنندوقچیان و گولته اندازان و
 با ندار و بندهانی وسقه و تیردار و بیلدار وغیره مرهمت نشده ،
 اراجاکه جهت قایم نمودن تهاذجات واحداث قلعهچهار کله مصالح
 مذکور بخاینت پر ضرور است هر چند از پیشگاه خلافت کبریه
 زودتعیین شود بر وقت احتیاج بکار آید ، و درباب رسانیدن
 رسد از جنس ماکولیه و ملبوسه بهتصدیان بنادر سورت حکم جهادظام
 عالم مطیع عز صدور پیوندد که بنادر ویرانی درین الکه مطلقا
 غله پیاده نمی شود و حقیقت رسیدن بندهاام پادشاهی به همراه
 فدوی درگاه از روی افراد مرسله بعرض مقدس معلی خواهد رسید ،
 هبدانکریم زمیندار ابهیضه طلب حضور شده و جمعیت تهاذ
 آذکولیه و اکثر منصبداران درسیده عوض آنها جمعی از رکاب سعادت
 اگر متعین گردند کار عمده در پیش است صورت پذیر ، جنیسکه
 بهونسله و نظام راو وغیره منصبداران بیجا گیراند ، ازین جهت
 درین یساق نمی توانند استقامت گرفت ، بهتصدیان عظام حکم
 کرامت شیر زمینت ذفاد یابد که بخام بردها جاگیر تنخواه دهند
 باقی کیفیت مشروحا میسر حسین کرز دار محروض اشرف ارفع
 خواهد گردانید - زیاده برین حد خود ندید - آفتاب سلطنت
 و خلافت قاهره تابای باد

عرض داشت

کمترین فدویان بموقف عرض می رساند پیش ازین عرض داشت مشتمل رسیدن بمنزلت قروده که مابین گهاث متصل حصار ما هولی واقع است بدرگاه جهان پناه ارسال داشته از آنجا بمنزلت کهرری رسیده روز دیگر از موضع مذکور روانه پیشتر شده در اثنای راه جواسین خبر آورد که قریب یکدهزار پیاده مخائیل از قلعه ماهولی وغیره فروز آمده با راده فاسد بر سردر که عبور لشکر از آن طریق دشوار است سحره گردیده ، فدوی باستتمام این خبر حاجی احمد بیگ بخشی و بکرم سیرت بت زمیندار جوار و دیگر بنده های پادشاهی را باجمع از سوار و پیاده های برقند از نوکران خود بجهت تنبیه آن گروه شقاوت پژوه برسر فرستاده بود - چنانچه جماعه مسطور به یلغار شتافته در آنجا رسیدند و تاسه گهژی درجه تیر و تفنگ در میان برد که جمعی از کفار دگودسار مجروح و مقتول گردیده هزیمت شهرتار روبرار نهادند و از بند های پادشاهی گردد جادفشان بواقع بظهور رسید ، حاجی احمد بیگ بخشی سه کس را از دست خود بجهنم داخل گردانیده و دوزخ تیر برداشته چون بنده کار طلب و سپاهی دقت است با بقا هم در تسخیر قلعه پشه وغیره مضر ترددات شایسته گشته و فدوی درگاه بر فتح حصار تبرنگ یکصد ذات و هجده سوار اضافه موقت الیه تجویز نموده بود ، از پیشگاه خلعت یکصدی ذات بشرط خدمت درجه پذیرائی یافته از آنجا که با کثر بنده های درگاه بر حسن خدمت بلا شرط اضافه عطا شد ، امیدوار است که اضافه مذکور با هجده سوار

باقی تجویز سابق بلا شرط مر حمت گردد که آئنده بدل نهاد
سرگرم خدمات جا نذشانی بوده باشد، قبله دارین سلامت پیر
غلام هفدهم شهر رجب المرجب سنه ۳۲ سی و دو جلوس والا
در سواد کلیان رسیده بمحاصره قلعه در کاواری پرداخته بعون
عنایت ایزد منان و میامن تفضل خدیو گیهان امیدوار است
که قلعه مذکور را بتصرف والا در آورده به تسخیر قلام و
بشدو بست این صلح قرار واقعی پردازد، در پانب تعیین مصالح
ضروری حکم جهان مطام آفتاب شعاع شرف نفاذ یابد که زود
تربیه فدوی برسد تا بروقت در سر انجام مهم سرکار فلک انتظام
یکار آید واجب بود بعرض رسانید

عرضداشت

کمترین فدویان جان نثار معتبر خان زمین خدمت دلب ادب جوسیده
درة مثال بموقف عرض محترمانه خورشید خیام سپهر التیام و حجابان
بارگاه عالم عظام پیر و مرشد انام قبله خواص عوام می رساند، حصار
ماهولی که دار الحکومت تلوکن نظام الهامی پائین گهاٹ بوده و تهاجمات
پادشاهی پیرامون آن قیام نداشت سر انجام تغایر دران جا
وافر و حصن در نهایت حصادت و غایت استحکام واقع است
بواسطه جوکیات محاصره آن قلعه پنج شش هزار پیاده ضرور
در کار بودند و مدتی جهت تسخیرش می کشید و مبلغ کلی صرف
آن شد، نظر برین معنی و بر آمد کار پادشاهی و کفایت هرکار
والا نبوده نرسو مهارک را واسطه کار گردانیده و وار کو حواله
دار وغیره قلعه نشینان را دل نهاد بندگی درگاه سلاطین پناه
ساخته بموجب فرد جدا گانه امیدوار مناصیب و انعام و مزاحم
هم خاقانی نموده و قرار بر آن یافته که هرگاه از حضور لامع

الغور سند پذیرائی برسد ، و فرمان عالیشان بنام حواله دارم
 بسور مشتمل سپردن قلعه به اولیای دولت قاهره زینت امتیاز بخشد
 حصن مسطور را به انهدار کهره و پلاس مکبره دو قلعه دیگر
 که متصل به حصارون مذکور و حواله داران قلام علامه مقرر
 اند تسلیم خانه زاد نماید ، از فضل و ترحم خسروانده امیدوار
 است که اگر مطالب محروصه بشرف قبول عتبه سپهر مرتبه
 درجه پذیرائی یابد و فرمان قضا جریان قدر تو امان با مبلغ و
 اسپان از پیشگاه خلافت و جهانپانی مرحمت گردد که بآنجماعه
 رسانیده قلام مرقومه را بتصرف سرکار فلک اقتدار در آورد ،
 و چون امسال فدوی به سبب کثرت اخراجات تفتیح قلعهجات بالا
 گهاث و آفت سه ساله متواتر در محال پنومل و عدم تنفوا
 جاگیر یک لک روپیجه و بابت تنه طلب در سرکار و الا است
 بغایت پریشان است و قرض بهم نیم رسد ، لهذا از راه ناداری
 معرو ضداشت والا در تقدیم کار پادشاهی به هیچ وجه دریغ
 نمی کرد ، دولتمند های در کهری که از قلعه ماهولی دوازده
 کروه و از کلیان هژده کروه مسافت دارد اقامت گرفته درانجا
 کار نیست ، اگر نزد فدوی بیاید تنها داری جیشول باو
 مقرر نماید در باب یکصد سوار تا پنهان مرتضی های حکم مجرم
 پیرا به نذاذ یافته که در گلشن آباد باشند در تهنه مسطور
 پنجاه سوار فدوی کافیهست احتیاج جمعیت دیگر نیست ، امیدوار
 است که تا پنهان های مذکور همراه بهترین متعین شوند که
 بواسطه بنمادوبست تهنه جانت الهه کوکن جمعیت مطلوبست
 واجب بعرض رسانید .